

Наталїя Кобринська.

Ядзя і Катруся

та

иньші оповіданя.

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.
1904.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ.

Хто не знає нашого роскішного Покутя у стіп карпатських гір, що підносять ся буйно, високо і гинуть в далекій синявій мраці облаків? Хто не знає тих швидких потоків, що шумно вискакують з похилин і крутять ся жваво по широких зарінках? Десь серед зарінку стане гейби на перекір жвавому потокови збитий в купу густий луг, а потік гнївний, що мусить єго обходити, шумить і цоркає о великі ріняки. Де-не-де покаже ся невеликий дубовий лїсок, а дальше тягне ся незмірена оком рівна просторонь орного поля. Там бачиш широкі лани, вузкі з високими межами ниви, котрі аж яснїють золотавою пшеничкою і ячменем, сріблим колосєм жита, та повійним гнучким вівсом. По при висотї китицї кукурудзів підхоплює ся широколистий тютюн, а часом мигне шматок зеленої млаки з червоними, синими та жовтими цьвітами, мов коверець, перетиканий божою рукою.

Однак село, до котрого зближаємо ся, не відзначало ся особливою красою. Тут уже губили ся цїха гірської околицї, і село набирало виду більше подільських сїл. Воно лежало у долинї серед широкого поля, що по обох єго боках розтягалось на високих горбах, гейби сплячa у коритї дитина. Самою серединою плив невеликий потік, а єго мутні води котились лї-

ниво по осїлім на днї намулї. Вічний его супокій був нарушений хиба лиш тодї, коли топив ся зимовий сніг і болотними швидкими струями збігав до сумного потока. Жвавість маленьких ручаїв уділяла ся і потокови, і тодї він шумів і виливав ся з берегів, забирав усе, що по дорозї попало, і ніс до свого богатого сусїда Прута. В осени звичайно сїльські ґаздинї мочили в мутній водї потока коноплї, і тодї він виглядав ще сумнїйший, вода ще темнїйша та мутнїйша, а навкруг розходив ся немилий воздух, що було великою принадою для дїтий з цїлого села, котрі збирали ся гурмами ловити дрібну затроєну коноплями рибку. Рівнобіжно з потоком тягнулась вузка сїльська дорога, перекидалась через него невеличким мостом і пнулась далеко в гору. По другім боцї моста стирчали голі високі горби, покриті лиш низькою, подекуда перепаленою сонцем травою. Місцями земля розпадала ся і шкірила ся з далека глубокими жовтими ярами. Насупротив тих гір, де пропадала вже з виду дорога, котра на похилинї значно взносилась над селом, стояв панський двір і ґордо споглядав на сїльце, лежаче в долинї, на невеличку з трьома банями церковцю і на оброслe садом попівство, що майже притулилось до церкви над мутним потоком. Цїле село ніби хильцем уходило гордого погляду панського двора, одна лиш коршма на противнім боцї двора стояла чепурно і нїби всьміхала ся до него довгим рядом вікон з потрійними шибами.

Двір був великий, старий, але добре удержаний, з високо підмурованим і на стовпах опертим ґанком. На просторім подвірю перед ґанком був невеликий ґазон, а дальше госпо-

дарські будинки. До одної сторони дому припирав великий цьвітник, а за ним тягнув ся довгий сад. Ґород був уряджений на анґлійський лад, на зелених ґазонах виднілись кльомби всіляких цьвітів, маленькі заграничні в ріжних відмінах деревця і щеплені рожі, а на самій середині широко розкладала ся американська сосна. Високий пліт засланяв груболистий боз і инші спіреї, а кути огородженого города притінювали молоді соснові та грабові гаї.

Молода пара людий проходжувалась повільним ходом по кручених стежках города. Гарне лице жінки було таке оліоньке, як перша весняна цьвітка, а голубі очи гейби закривались хмарою. Мущина сумно споглядав на свою блїду товаришку, котру краса природи не веселила, а сьвіжість воздуха переймала дрожею. Мовчки переходили вони попід тїнисті дерева, штучні гаї та переповнені цьвітами кльомби. Під широко розложеними галузями сосни цвили розкиненими громадами сині та білі фіялки, а солодкий їх запах приманював здалека. Молода жінка однакож споглядала байдужно на сяючі красою рослинки як і на ціле окружене повне житя і сили; за те мущина видко не міг оперти ся красї природи, бо зігнув ся і подав блїдій своїй товаришцї кілька зірваних фіялків. Вона махінально витягнула руку, взяла від него цьвіти, а відтак обидвое пішли дальше крутою стежкою. Маленька фіялка мала два пуплїшки і молодий завязок насїня.

— Ох! — зітхнувши відізвалась до свого товариша бліда жінка. — Така дробина, а вже буде тїшити ся новим житем, відродить ся молодим поколїнем. Боже мій! се таке звичайне право природи, лиш ми не маємо того щастя.

При тих словах молода жінка розплакала ся. Мущина пригорнув єї до грудий. Єго душили сльози і він лиш на силу їх повздержував.

Десять літ, як вони жили з собою. Бог їм дав був двоє діточок, але і зараз забрав, скоро лиш уродились, тож і тепер, коли знов надіялись нового гостя, бояли ся, що доля не дасть їм виховати і тоту дитину.

— Може би ти поїхала до лікарів, — відозвав ся вкінци несьміливо мущина.

— Та що з того, — відповіла з резіґнациєю жінка. — Чи я вже до них не їздила!

І знов вони переходили мовчки довгі стежки города.

— Знаєш що, — промовила по добрій хвильці жінка, підносячи сльозаві на мужа очи. — Я чула ще від моєї бабуні, що десь має бути між хлопами звичай, що як їм діти не ведуть ся, то вони беруть в куми послідних жебраків, і се має помагати.

— Га, суть річи, про котрі фільософи не снили, — законклюдував муж. — Хто знає, може і в тім що є, — додав, задумуючись.

Ся розмова мала реальні наслідки, бо дійсно, як прийшла на сьвіт дитина, маленька донечка, родителї не шукали кумів між панами. Вправдї не взяли вони послїдних жебраків, але порядних селян Василя і Василиху, найперших ґаздів у селї. Але то на одно виходило, бо як супротив якого хлопа був жебрак, так само против дїдича хочби найлїпший ґазда. Інакше се вправдї поняли Василь і Василиха. Вони хвалили ся між своїми, що покумались з панами і від часу до часу ходили до двора

у гості. Борзо однак перестав ходити Василь: він зміркував, що то якось ані єму ані панам до ладу не складає ся. Довше, хоч за те рідко, ходила Василиха і єї фіна „Ядзя“, котре то імя Висилисї завсїгди тяжко було виговорити, добре собі єї пригадувала, а будучи вже панночкою, нераз в товаристві з гумором розповідала, як то до них, коли вона ще була мала, приходила єї кума, висока, чорна жінка. Мати просила єї сїдати, а вона завсїгди жалувала ся, що єї щось під серцем болить, і притискаючи руки до грудий, говорила стогнаючим голосом: — Ох! слаба-м, слаба-м, кумко-любко, — що заєдно наводило на устах матери ледви повздержуваний усьміх. Пізнїйше і Василиха перестала приходити; може подумала вона собі, так як єї чоловік, що то якось не до ладу складає ся; що пани — то пани, а що мужики — то мужики.

Як не розбивала ся молода панї над своєю дитиною, то все таки сама єї не плекала; одно що се єї дуже мучило, а друге — і для здоровля дитини лїпше було наняти здорову селянку за мамку. У селї знайшли ся дві покритки, гідні молодиці, але панї бояла ся повірити їм дитину. — Неморальність жінки лежить уже в крови і може удїлити ся дитинї, — говорила мати до відвідуючих єї сусїдок з поблиських сіл, котрі сей погляд вельми похваляли. Знайшла ся вкінци жінка, котру чоловік відумер з місячною дитиною. Бідна жінка радо ішла в мамки, хоть їй жаль було лишати на чужі руки своє мале писклятко, але що було робити; заробок трафляв ся, а вона була дуже бідна, жила в зарібку, тай мала старшеньку дівчинку, на котру треба було також

заробити. Дала одже обоїчко дїтий до брата, що пристав був до жінки на ґрунт, а сама пішла в мамки. Недовго жила еї від грудий відлучена дитина; біднятко знидїло, мов поросло мохом, тай на віки заснуло. За те панська дитина на чудо гарно розвивала ся, а еї плекальниця, стративши свою дитину, перенесла свої чувства на сю, котра що-днини тулилась до еї грудий і усьміхалась дрібними устоньками. Дитина також дуже до неї привикла і так привязала ся, що коли уже перестала еї плекати, то мусїла ще лишити ся на кілька лїт за няньку.

Ядзя довго плакала, коли няня вже відійшла, а натомісць стала французька бона, що шварґотїла до неї незрозумілим язиком. Дитинї так навтямило ся з новою товаришкою, що мамі аж жаль ставало біднятка і їй прийшло на думку, чи не кликати би яку дївчину з села, щоби деколи з нею побавилась. Казала одже закликати мамку, щоби вишукала таку дївчину.

— Таже моя може приходити, кілько треба буде, — казала мамка, рада, що знов буде близше двора. Звичайно бідно ся діє, добре що то, добре, що дитинї дадуть кусень хлїба.

Другого дня мамка привела свою невеличку дочку, о два роки старшу від Ядзї дївчину. Згоди між ними не було, Катруся мала приходити тодї, коли Ядзя захоче з нею побавитись, та надоїсть їй французька бона. Катрусю привели до двора у грубій сорочцї і уперезану маминою запаскою замісць „горботки". Але що сей стрій не надавав ся до панських

покоїв, то пані казала дати ій тоненьку з Ядзї сорочку і перешити стареньку спідничку.

— Но, тепер якось виглядає, — казала пані, коли припровадили до неї перебрану Катрусю. Катруся тїшила ся своїм новим убранєм і гордо споглядала на запинані ґузиками рукавці сорочки, котрі на ню були за короткі тай на надточену майже від колїн спідничку. Коли однакож в сїм убраню пішла до мами, то усї сусїдські дїти стали з неї сьміяти ся. Катрусї зробило ся стидно, скинула панську сорочку і спідницю і убралась назад у свою згрібну сорочину і казала, що не пійде вже більше до двора. Мама на силу відвела єї назад, та все таки Катруся не хотїла більше показуватись сїльським дїтям в новім перебраню, і коли була у мами, то зараз перебирала ся у свою грубу сорочку. Ядзя дїйстно бавила ся з Катрусею далеко лїпше, як з своєю бонoю. Але за те пані мусїла сама ті забави надзирати, позаяк крім мужицької бесїди мужицька дитина не завсїгди знала забавляти ся з панською, і нераз вживала неконче гречних слів, чому бона не могла запобігти, не розуміючи ані слова чужої для неї мови. Се бонї було на руку, позаяк улекшувало єї обовязки. Найлїпше вона любила, коли дїти ішли бавитись до огорода, а упевнившись, що паньство чим иншим заняті, давала собі тодї волю, лишала дїти і ішла у сад проходжуватись. Коли раз пані пробудилась по обіднім снї, щось мовби шепнуло їй, щоби вона ішла подивитись, що роблять дїти. Був се правдивий інстинкт материнський, бо зараз здалека учула дитинний крик і плач. Ядзя лежала на землї, а верх неї Катруся і зо всїх боків обкладала єї ку-

лаками. Мати не дивилась на дорогу, не зважала на травники і цьвіти, а бігла просто, зачіпаючи сукненю о корчі і рабати, і майже без памяти вирвала свою дитину з під брутальної переваги малої мужички. Ядзя була смертельно бліда, а з розбитого еї носика потекла червона струя крови по руках і одїню матери. На землї лежала розбита лялька і порвані цітки, очевидні сьвідки дитячого непорозуміня.

— Води, води! На милість Бога, води! — кричала переражена мати.

На той крик позбігали ся зі всіх сторін слуги, вилетіла десь з гущин перелякана бона, вибіг з покоїв пан, поспішив що сила опорошений від млинка економ. Панї вже обливала Ядзю водою і ледви могла розповісти, в якім страшнім знайшла еї положеню. Пан остро зганьбив бону, а Катрусю казав взяти економови і укарати, хоть Катруся звиняла ся, що вона нїчо не винна, бо Ядзя перша на ню кинула ся і пірвала на шиї цітки. По якімсь часї Катруся з посинїлим лицем і викривленими губами, дрожачи на цілім тїлї, бігла з двора городами в село. Сльози капали еї з очий, а грудинята підносились уриваним хлипанєм. Так забігла аж до дому, але боячись іти до хати, залїзла під пліт у корчі великого буряну і там пересидїла цїлу ніч. Мати — байдуже, думала, що Катруся лишила ся в дворі, і аж другої днини дізналась в селї, що еї дочку подибало. Бідна жінка взялась за голову. Еї розібрав жаль і злість, хотїла ще лїпше набити Катрусю, але жаль переміг, пішла лиш до двора перепросити паню за таку вже з роду

бісновату і неслухняну дитину. Але Катруся вже більше до двора не пішла.

Якось в недовгім часї по тій пригодї умерла Катрусина мати, і Катруся стала круглою сиротою. По мамі їй нїчо не лишилось крім трохи одїжи, бо цїле житє була лиш бідною комірницею. Брат мамин, а єї вуйко, взяв одежину на переховок, а Катрусю дав до ґазди на службу.

Тим часом Ядзя перейшла з рук бони до рук ґувернантки, котра мала обовязок не лиш наглядати і розмавляти з нею, але учила єї ріжних книжкових предметів, музики і жіночих робіт. Родителї Ядзї мало де бували. Давнїйше за панового батька, казали люди, що не було днини без гостий в дворі, але часи змінились, господарка якось не дописувала, і лиш на памятку добрих часів, тілько завсїгди раз у рік на Юлїяна і Юлїї, бо так називались обоє паньство Солецькі, відбували ся гучні іменини. Мали отже досить обоє пп. Солецькі часу посьвячувати вихованю дочки, а особливо мати, бо батькови більше часу забирала господарка. Коли Ядзя підросла, то ще більше жила під опікою мами і ґувернанток, нїж коли ще була менча, позаяк підростаючій панночцї ще більше небезпечно було сходити ся з простим народом, нїж дитинї, і на то мати мала пильне око. До слуг вільно було їй відносити ся лиш з тим, що їй конечно до услуги було треба, і то лиш з покоєвими слугами, з иншими Ядзя не сходила ся, а тих, що приходили на роботу, зовсїм не знала. Тільки вечерами, коли батько прилучив ся до товариства жінок, чула вона богато про лїнивство і крадїжи робітників, про

великі з тих причин клопоти батька і про борбу, яку він мусїв вести з тими пороками народа.

Ядзя робила в науках такі гарні поступи, що борзо ґувернантка оказала ся непотрібною. Тому-ж то Ядзя з правдивою приємностию заняла покій ґувернантки і зробила з матерю новий поділ годин своєї роботи. Найбільше часу ішло на фортепян, бо грала по кілька годин денно, і на читане для вивченя мови французьких книжок, з позазначуваними картками, котрі мати не позваляла її читати. Більшу свободу мала що до польських книжок, а навіть на єї просьбу перенесено шафу з книжками з маминого до єї покою. Стала також виручати маму в господарцї, наглядала порядки в покою, і видавала кухарови масло, решту-ж часу посьвячувала прекрасним ручним роботам, котрі любила над усї инші.

З делїкатної і хорошої дитини виросла висока гнучка з правильними рисами лиця панна. Темно-русяве волосє прекрасно гармонїювало з єї білим матовим лицем і темноголубими очима. Єї гарна стать звертала на себе загальну увагу і була предметом загального подиву сусїдської шляхти, як і інтелїґенциї недалекого місточка, до котрого їхала що сьвята і недїлї до костела. Мійські донжуани несьміло споглядали на прекрасну дївчину, коли ішла з матерю до перших лавок, які звичайно займало сїльське „обивательство“.

Від часу, як виросла на панну, дім єї родителїв більше оживив ся, бували частїйше гостї, а іменини відбували ся ще гучнїйше. Найчастїйше однакож Солецькі візитували ся з одним паньством з сусїдства, а особливо син того паньства пан Вацлав часто заглядав до

пп. Сольцьких і люди передвиджували, що се закінчить ся марияшом.

Але се якось не стало ся. Пан Вацлав заїзджав вправдї довго, але наконець оженив ся на Поділю з панною два рази богатшою від Ядзї.

Сей факт сильно вразив молоду дївчину; вона не могла перенести тої обиди, хоть глубоко ховала свої чувства, і людям представляла ся ще гордійшою і веселїйшою, ніж доси. Найбільшою однак підмогою єї ображеної гордости була єї краса. Вона від дитини була научена дбати про свою зверхність; тепер же зробилось тото головною єї цїлею. Цїлими годинами укладала волосє, обсипувала мягким делїкатним порошком і без того біле і гарне лице, примірювала суквї, чистила і формувала нігтї. Але коли по скінченю тоалєти стала при зеркалї, то єї дрібні уста складались мимоволї до гіркого усьміху, бо кого мали вражати ті гарні очи, кого чарувати гарна стать, коли в цїлій околицї не було анї одного відповідного конкурента до єї руки.

Ся обставина може ще більше смутила єї родителїв, а по довгих розважанях і тайних нарадах вийшло в кінци, щобя доконче виїхати до більшого міста на мясницї. В наслїдок сего рішеня з надходячими мясницями вибрались мати з дочкою до Львова на цїлий час мясниць, а що не можна було лишити цїлком господарства, то батько лиш від часу до часу доїжджав і асистував їм при більших виступах. З сего обороту справи Ядзя була дуже задоволена і щаслива; краса єї принадила богато адораторів, а вона сама мала велике щастє на всїх вечерках і балях.

Надія на добре замуже розвеселила серце матери і вона нічо не щадила для блеску і краси своеї дочки. До еї уха часто долїтали похвали о красї, елеґанциї і уложеню Ядзї, а мати уносилась найкрасшими надіями в далеку будущину дочки, як маленька пташка несесь в далекі краї на крилах міцнїйшого від себе крилатого друга, хоть в короткім часї до тих милах тонів вмішувались і деякі діссонанси. Добрим приятелькам, що розпливались в похвалах для Ядзї, вирвалось часом таке слівце, котре псувало їй цїлком гумор і добрі вражіня.

— О, як чудово виглядала Ядзя на вчорашнім балю, немов би яка богиня, — говорила товаришка ще з дитинячих літ і знакома п. Солецької. — Усї були нею зачаровані, а п. Артур ще більше нею займав ся, як звичайно. Ядзя дїйсно дуже єму сподобала ся. Але-ж бо і він також гарний і дотепний, колись ту на вечерку присїв ся до мене, — власне тодї Ядзя танцювала з п. Зиґмунтом Л.

— Ох! чому то хороші панни не мають гроший, — сказав він нїби з усьміхом, але я бачила, що по его лици перебігла тїнь смутку, він зітхнув і пішов просто до Ядзї, котра з Зиґмунтом скінчила туру.

Тїнь смутку перебігла і по лици матери Ядзї. Виїзд до Львова, тоалета і цїле веденє їх дому у Львові не могло сьвідчити о невеличкім їх маєтку, звідки-ж про се вже могли говорити і знати молоді люди, та і як раз тоті, котрі Ядзею найбільше інтересувались. Були се шпильочки, котрі просто трафляли в еї серце. Предвиджуючи, що се може попсувати цїлу будущину еї коханої дитини, старала ся вона одже більше піднести блеск свого дому і затерти

сліди, щоби і найменшим позором могли проявити якийсь в чім недостаток. Адоратори Ядзї з кождим днем, а властиво з кождим вечерком і балем побільшували ись, ближших однак кроків нїхто не робив.

Вкінци мясницї скінчились. Ядзя вернула до дому з головкою, оголомшеною компліментами, з розмягченим серцем, з повними куфрами суконь, котилїонових китиць і инших карнавалових трофеїв, але без нїяких реальних наслідків. Реальними наслідками було хиба лиш те, що їх невеличкий маєточок львівськими видатками дуже підорвав ся, як також пішли з шумом довголїтні ощадности панї Солецької за капусту і молоко, котрою то частиною господарства вона завсїгди сама займала ся.

Помимо того не давали вони ще за вигране збиточній долї і на другий рік знов виїхали на мясницї до Львова. Але і сим разом вернули вони з нічим. Кавалєри крутили ся, бавили ся, але нї оден не осьвідчив ся, а до того засмучений батько представив буджет домашний в дуже непотїшаючих красках, бо видатки так значно переходили доходи, що про дальші проїздки не можна було більше і думати. Був се страшний удар для обох жінок, хоч вони старались зносити єго стоічно, щоби не надто дати се відчувати батькови. Матери однак нераз закрутили ся сльози в очах, коли вона дивилась на поблїдле лице дочки. — Боже мій! — думала вона з жалем, роздираючим серце. — На що тільки краси, тільки гарних прикмет душі і тїла, щоби те все без долї, без щастя погребати в такій глуші, в такім заклятім кутї, де навіть нема видів на те, аби обставини змінились на лїпше... Та дитина, така

у Бога випрошена, така пожадана, мала пере-цвисти як той серед густого ліса на зрубі цьвіт! — мимоволї вирвалось їй з грудий. Але сей зойк болючого серця перераджав еї; вона клякала, взносила руки до неба, щоби воно не прогнївалось на ню за ті грішні думки. Бо чим-же би вона була без тої дитини? Та-ж то еї цілий сьвіт, сьвітло цілого житя! Але тут вона ще більше відчувала свою безсильну неміч, помогти своїй одинокій дитинї. Немеяче терпів і сам Солецький, і нераз дивлячись на дочку, виглядав як батько Мариї в поемі Мальчевського, що волїв би носити кайдани у Татарина і Турка, нїж щоби так марно мала вянути єму дочка.

Щоби хоч в части заступити Ядзї львівські приємности, хотїли Солецькі завести живійше сусїдське житє, але оказалось, що сусїдські візити і балї мало-що не рівнялись карнаваловим видаткам, і були як завсїгди без нїяких виглядів на пожаданий успіх. А в тім і сама Ядзя того не хотїла. По міських балях і инших розривках сільські забави видавались їй нудні і безцьвітні. Невдача виїзду до Львова не могла обійтись без ріжнородного сусїдського поговору, а то еї ще більше зражувало і вона відтягалась майже зовсїм від всякого товариства. Одностайність однак житя, без живійших вражінь, молодечих поривів і руху, убивала еї вразливу душу і шкідливо впливала на молодий орґанізм. Вона марніла, блїдла, худіла. Родителї занепокоїли ся еї здоровлєм і стали удаватись до лїкарів о пораду.

Лікар, що мав підратувати ослаблене здоровлє Ядзї, був в поблизькім місточку, мав дуже широку практику і славу доброго лїкаря.

На медицині не мав він відзначатись великою спосібностию, посідав однак всї прикмети, котрі звичайно роблять навіть велику славу лїкареви, а то мав докторський диплььом, був гарний і нежонатий, як небудь розпочав вже 35-ий рік свого житя. Не диввиця одже, що був предметом сердечних бажань усїх до стану супружного кандидаток цїлого місточка, тим більше, що завсїди оказував ся байдужним на всї забіги панночок і їх родителїв. — Коли женитись, то вже розумно женитись, — говорив він звичайно в приятельських кружках, і наколи-б я мав уже женитись, то лиш з „обивателькою". Після его поглядів у того рода паннів і виховане стараннїйше, нїж у міських панночок, і материяльно вигіднїйше, — бо що-ж, — додавав він з усьміхом, — за придане може дати дочцї хочби і найвисшый урядник? Хіба кілька суконь і родительське благословеньство, а се за мало для чоловіка зі становиском і з заслугами для людськости, які мае кождий лїкар!.. — З тих претенсий лїкаря сьміялась околична шляхта, хоч при кождій нагодї всї сердечно его запрашали, і часто взивали з лїкарською порадою там, де тої поради неконче було треба; а сего способу уживав найчастїйше властитель невеличкого сїльця, котрий мав чотири уже не молоді, а дуже негарні дочки.

Краса Ядзї робила на лїкаря сильне вражіне ще тодї, коли з сьвіжим диплььомом в кишенї не займав так поважного становиска в повітї, і серед ґрупи міських донжуанів несьміло споглядав на горду панночку, котра завсїди з піднесеною головою переходила через костел, йдучи до перших лавок. Тепер

Ядзя видавалась єму ще красшою, і він дуже горячо став займатись своєю пацієнткою, а глухі шепти в сусїдстві про невдачу львівських проїздок будили в нїм вельми сьмілї здогади. Ядзя тим взглядам лїкаря не надавала жадної ваги, бо як небудь не мала щастя, щоби єї бажаня сповнювались, хоть би вони навіть не переходили вимогів вродливої жінки, однак від дитиньства навикла була, що всї коло неї старали ся угодити дрібним забаганкам пещеної дитини. Се успосіблене Ядзї псувало лїкареви найхитрійше обдумані способи, щоби показати їй, що під єго забігами криєсь щось більше, як сама лїкарська ревність. Він ждав на найменчу нагоду, щоби їй те своє успособлене оказати, і коли раз Ядзя мимохіть сказала, що хотїла би прочитати якусь нову книжку, він в тиждень приніс їй тоту книжку, від котрої заносило ще сильно сьвіжим друком.

— Що з вас за чемний чоловік, пане докторе! — сказала Ядзя, обертаючи листки книжки. — Ви дїйстно дуже чемні, — додала вона по хвилї, — і зробили-сте менї тим правдиву приємність, бо мене се дїло розцїкавило від першої хвилї, коли тілько часописи подали про него звістку. — Лїкареви ударило голоснїйше серце. — Моя чемність була би необмежена для вас, ласкава панї, — сказав він, — наколи б ви лиш того жадали і позволили робити собі приємности, — але тут єго голос урвав ся. Ядзя глянула на него таким питаючим і холодним поглядом, що лїкаря мов би хто обляв зимною водою. Від того часу Ядзя вправдї не змінила з ним свого поступованя, може була навіть ще більше уважаючою, але помимо того він не міг нїколи анї одного най-

менчого слівця натяку підхопити, котре-б виражало тінь бажаня, що міг би він був сповнити. Се гнївало его тим більше, що не знав, чи то виходить у неї мимоволї, чи з намислу. — По довгій і пильній его студиї стало его пересьвідчене клонитись до пересьвідченя, що з ним поступає ся обдумано. Се виводило его з терпеливости і він нераз думав, що найрозумнїйше було би виречи ся своїх замірів супроти Ядзї, але се видавалось єму вже за пізно. Ядзя увійшла вже на тілько в его думки і чувства, що виречись добровільно тих мрій було для него майже неможливо. А коли з самою Ядзею порозумінє було тяжке, постановив ужити инчих способів.

Зажурена мати недомаганєм дочки часто питала ся на осібности лїкаря, що він думає про еї стан здоровля. Лїкар постановив се використати і при першій нагодї дати матери пізнати, що стан здоровля еї дочки вимагав би цїлковитої зміни житя.

— Тож радите, пане докторе, виїхати де до купелів і уважаєте се за конечне і за невідкликане? — питала фрасуючись панї Солецька, хоть своєму голосови старалась надати спокійний тон.

— Зміну житя, панї добродїйко, уважаю дїйстно за конечне, за невідкликане, хоч тим я зовсїм не сказав, щоби конечне їхати до купелїв...

На сю тему лікар говорив звичайно довго і горячо, як небудь панї Солецька зовсім не радо его слухала; загадочна міна лїкаря якось нудила еї, і вона бояла ся доторкнути якого дражливійшого питаня, а передовсїм бояла ся доторкатись їх маєткових інтересів. Ся здер-

жаність матери не була на руку лїкареви, але занехати і того способу, значило цїлком зрезиґнувати з своїх замірів, а того він не міг і не хотїв.

Коли так мучив ся гадками, несподїваний случай подав єму ще одну дорогу. У Мендля, арендара коршми села паньства Солецьких, захорувала жінка. Лїкар був там кілька разів, а коли жінцї полекшало, то Мендель сам їздив до міста здавати справу з стану здоровля жінки. Подужане було певне, а Мендель незвичайно тїшив ся, і невичерпаний був в гарних словах і бажанях для лїкаря.

— Дай вам, Боже, здоровле, вельможний пане докторе, за те, що виратували мою жінку; усї кажуть, що такого мудрого доктора нїде нема, дай Боже, щоби-сте були ще розумнїйші і богатїйші, та щоби-сте мали жінку, яку самі хочете! — Тут Мендель примкнув очи і цмокнув, приложивши до губи пальцї. Доктор весело засьміяв ся, і як чоловік, що случайно попав в добрий настрій духа, став вести жартобливу розмову. В повітї було на продаж село.

— А що, пане Мендель, не купуєте Галанівку? — запитав лїкар закуривши циґаро.

— Коби гроші, то чому нї? — відповів Мендель, задержуючи жартобливий тон розмови.

— Хиба ви їх не маєте? Я гадаю, що ви їх більше маєте, як ваш пан, — сказав нїби байдужно лїкар.

— Більше як більше, він має село, а я лиш коршму, але я би не хотїв, — додав, понизивши голос, — мати тото село, та й тоті клопоти, що він має.

— Та які він має клопоти? — запитав лікар тим самим байдужним тоном. — Мало з ким жиє, не їздить, не балює ся...

— Які клопоти? — відповів жид протяжно. — Єму ще богато клопотів і по батькови лишило ся, а то що через два роки їздила пані з панною до Львова, думаєте, що він тото забув?

— Та се так богато коштувало?

— Що тото єго коштувало, то того не знає ніхто так, як я.

— Або він зичив у вас гроший? — питав дальше доктор, що при тій нагоді рад був розвідатись про маєтковий стан Солецьких.

— Зичив не зичив, се вже нехай буде між нами, але я знаю, що він як що має на голові, то того не скаже ні жінці, ні дочці, а мені скаже, — сказав гордо жид, поправляючи на голові ярмурку. Поважна постать жида мала при тих словах так щось комічного, що доктор перервав бесїду і звернув на иншу тему.

Однак по відходї Мендля доктор глубоко задумав ся. Єго ум сильно працював над сьвіжим пляном. Може се і справдї жінка і дочка не знають про всї інтереса Солецького, не знають про правдивий стан маєтку, і тримають ся з горда і з далека. Та чи-ж би не лїпше було розпочати акцию від самого Солецького? Занятий сильно тими думками доктор, довго ходив по хатї, запалював і кидав недокурені циґара, аж нарештї сїв до бюрка, витягнув листовий папір і забрав ся до писаня. Писанє якось не йшло, він кілька разів дер і зміняв папір. Вкінци відсунув записаний битим письмом цїлий аркуш, витягнув коверту і заадре-

сував до Солецького. Заким однак вложив до коверти, перебіг очима ще раз зміст свого письма. Воно розпочинало ся словами, котрими запевнював о своїм високім для цілого дому поважаню, а відтак признавав ся до своїх замірів супротив Ядзї, виражаючи повну надїю, що зумів собі заслужити на еї прихильність і любов.

Другого дня по тім письмі доктора увійшла Ядзя случайно до покою родителїв і завважала сильний неспокій на їх лицях, а батько щось скоро сховав до кишенї сурдута.

— Щò стало ся? — спитала Ядзя, кидаючи бистрим на них оком.

— А що-ж би? нїчо, — відповіла мати нїби спокійно. — От звичайні наші господарскі клопоти.

Але Ядзя завважала, що мати мала заплакані очи.

— Нї, ви щось криєте перед мною, — сказала тоном розпещеної дитини. — Думаєте, що тим робите щось доброго; гадаєте, що як я бачу ваш неспокій, то не догадуюсь, що се мусїло зайти щось важного і прикрого.

— Дорога дитино, будь певна, що ми нїчо нїколи перед тобою не укриваємо, — сказала пані Солецька.

— А однак помішані ваші лиця зраджують вас! — відповіла Ядзя з роздражненєм.

Батько питаючим поглядом глянув на жінку, котра нерішучо мяла в руках хустину.

— Я гадаю, моя дорога, — сказав по хвилї, — що се лїпше буде, наколи ми їй скажемо, о що річ іде, позаяк вона готова собі що ще гіршого виображати.

При тих словах витягнув письмо і подав дочції. Ядзя приступила до вікна і почала читати. Спершу кров вдарила їй по лици; відтак вона зблїдла як стїна, положила мовчки письмо на стіл перед батьком і вийшла з покою. По якімсь часї увійшла мати до еї кімнатки і принесла до перечитаня відповідь батька на письмо доктора.

— Ми спершу не хотїли тобі сказати про се письмо, — говорила вона, — але коли ти вже довідала ся, то знай, що батько відповідає.

Ядзя перебігла скоро короткий зміст листу, в котрім Солецький виражав свій жаль, що не може відповісти прихильно висказаним замірам доктора, і що вони обидва задержують се у вічній тайні, як пристало на людий чесних. Ядзя не могла довше здержатись і попала в нервовий спазматичний плач. Мати пригорнула до грудий плачучу дочку, а рісні сльози покотили ся їй з очий.

— Ох! — зітхнула з плачем — не про таку партию для тебе думали ми, — а сльози знов заляли їй лице.

В якийсь час відтак почули Солецькі, що доктор звернув ся до чотирох негарних сестер шляхтичок, і в рік потому одружив ся з одною з них. В положеню Ядзї нїчо не змінилось, лиш збільшалось щораз більше невдоволене з самої себе і з окружаючих обставин. Музика еї дразнила, читане мучило, за те цїлими днями сидїла в своїм покою і вишивала або робила які инші робітки жіночі.

— То одно, що мене ще найбільше успокоює, — говорила вона до матери, а з під еї тонких пальцїв виходили прозорі фріволети,

мистерні гафти та вишивані барвистими шовками цьвіти. Усї столи і крісла були прислонені прекрасними покривалами, лямпи і альбуми спочивали на мистерних підкладках, а на канапах і софах лежали ріжного формату і красок подушки.

Зальоти доктора не удержались в такій тайні, як сего собі усї бажали, а деякі поговірки клонились навіть до того, що Солецькі вельми хотїли собі доктора на зятя, але се їм невдалось, хоть були і такі, що сумнївались, щоби Солецьким так дуже до вподоби був зять не-шляхтич, за те ворожили Ядзї старе дївоцтво, бо в теперішних часах шляхтич з якимтаким маєтком, то рідка птиця, і певне не схотїв би брати панночку з невеличким і непевним маєтком.

Сї поговірки були би могли перейти без відомости Солецьких, позаяк вони майже з нїким з сусїдів не жили, коли-б і тут не найшли ся приятелї. До тих приятелїв належав ровесник по віку і по товариських вимогах батька Солецького, вояк і товариш оружя з трийцятих років. Будучи безженним, гонив остатками маєтку, жив коштом своїх вірителїв, котрих щораз тяжше було єму найти. Щоби тото надоложити, помагав собі тим, що в ролї приятеля дому їздив по цїлій околиції від хати до хати. Найбільше однак тримав ся Солецьких по причинї дружби батька.

— Най жиє шляхоцька кров! — викрикував він раз при обідї, коли уже чарка вина кілька разів повторилась. — Менї кажуть, що Солецький віддає дочку за якогось цирулика, аж мене рука засвербіла, слово гонору даю, аж мене рука засвербіла, коли-м того почув,

і був би той добре по пиці дістав, як би то не був говорив також шляхтич, що мене ще дужше засмутило. Але я знав, що син мого приятеля не зробить того, та лиш бояв ся, чи панні не залїзли у голову які романси, бо то тепер панни, — сказав він обернувшись до Ядзї, — аби лиш вийти замуж і про нїчо більше не питають...

Ядзї уся кров вдарила до голови.

— Я не з тих, — сказа вона гордо; — думаю, що і ви, добродїю, мене до тих не зачисляєте.

Старий шляхтич споглянув на ню старечими зачервонїлими від вина очима, в котрих блиснула іскра ентузиязму.

— Отсе ми зух! Отсе менї правдива, чиста шляхоцька кров! Най жиє шляхта і най хоронить своЇ ідеали, котрі єЇ відріжняють від мотлоху, над котрим тримати їй гордо голову! — сказав він грімким голосом, вихиляючи до дна сьвіжо наповнену чарку. Ядзю глубоко доткнула тота сцена; тут виходили не лиш ріжницї поглядів товариських, на котрі вона була дуже вражлива, але ще крилась і більша зневага, котра відносила ся до неЇ просто яко жінки, що бажає лиш сего, щоби вийти замуж. Ох, кілько єЇ коштувало сили, кілько моци, щоби убити всї живійші в собі пориви свого молодого орґанїзму, коли мимо єЇ волї на самотї мерещилась перед нею здорова стать молодого лїкаря, та все таки не охоронилась від негідних, ображаючих єЇ жіночу честь, помовок о найнизші в природЇ людській інстинкти...

Зворушена до дна душі вернула до свого покою, отворила вікно і взяла до рук робітку, найщирійшу товаришку єЇ сумних хвиль і сер-

дечної тоски. Бо дїйстно, не жила вона так, як дївчина в самотнім покою з „Дїдів“ Міцкевича, котра що днини з гадками скучних лиць і буденних пригід вертала до своєї самоти і мрій, — і „як подорожний полишений серед дикої пущі, котрий що рана шле свій погляд навкруг себе, що днини ходить в ріжні сторони, чи не відкрие якого людського слїду, і що ночи вертає до своєї печери з незміненою розпукою в души“.

З далека із за вікна зачула вона сумні протяжні звуки народної пісні. Дівчата пололи в городї і сьпівали:

Ой піду я на ставочок,
Аж там пливе шість качочок;
Одна другу підпливає,
Кожда свою пару має.
Гей я того як побачу,
Ревне з того як заплачу:
Чи то, Боже, з твоїй волї,
Що нї щастя, анї долї?
Чи то, Боже, з твоїй руки,
Що я терплю такі муки?

Що за жалібна, тужна пісьня? — подумала Ядзя. — Відки беруть ся у того простого неокресаного люду такі глубоко зворушуючі і високо поетичні піснї, що підходять майже до кождого настрою души хоть би найінтелїґентнїйшої людини? Хто їх сего навчив? Невже-ж власні думки, власні чутя і досьвіди? І як раз тота пісьня долїтає до мене тепер, коли ледви можу утихомирити мою зворушену душу!...

Вона встала і хотїла замкнути вікно, але сьвіжий воздух муснув єї по лици, і вона не могла зважити ся запертись в душній хатї. Пісня сїльських дївчат не переривалась; що одну скінчили, то зачинали другу. Ядзя оперла змучену голову о футрину вікна. Дївчата весело сьміялись і зачинали сьпівати хитру пісоньку, як жовняр учив молоду дївчину відбріхуватись від матери:

Ой у поли керниченка,
Край кирницї травиченка,
Шла дївчина воду брати,
За нев жовняр [поспішати]:
„Та клади, дївче, коновочку,
Навчу тебе розмовочку“.
— „Не покладу, бо ся бою,
„Бо лихую мати маю,
„Лиху бо я мати маю,
„Буде бити добре знаю“.
„Ой не бій ся, не ме бити,
„Навчу тебе говорити“.
Пішло дївче до домочку,
Єго мати в головочку;
„Не бий мати в головочку,
„Та скажу ти всю правдочку.
„Надлетїли гуси з броду,
„Сколотили піском воду,
„Нїм ся вода устояла —
„Я з жовняром розмовляла;
„Під явором зелененьким
„А з жовняром молоденьким“.

Ядзя задумалась. Після неї сьпіванка не повинна перейти уст дївчини, а вона з такою свободою, без нїяких скрупулів сьпівала ся

тими селюшками!.. Тут не видко тонкости попередної пісні; відносини цілком примітивні, а кулак матери — найбільша перешкода. Не дивниця про те, що ту перешкоду можна обійти таким легким способом. Де-ж ті скомплїковані виображеня їх інтелїґентної верстви, що мов тоненькою павутиною опутують понятя і чувства?

— З тих селюшок певне ні одна не образила би ся словами, котрі менї з такою обидою кинено в лице при сегоднїшнім обідї, — думала Ядзя, затискаючи міцно губи. Єї сили вичерпались. Замкнула вікно і взяла до рук давно розпочатий диван. Галузка винограду, що пнула ся по стїні, спустилась на замкнене вікно, нїби заглядаючи до внутра комнатки; червоні китиці рож пробивались крізь густе гілля і листе буйних огородових корчів; висока гнучка лїлія розхилила широко білий чистий пахучий цьвіт, а великий круг дрібнолистої акациї обгортав легкою тїнею грядки голубої любеллї. А все те нїби шептало, розмовляло і дрожало під дотиком легонького вітру, що тихо потягав. Усе тїшилось, гралось, гуляло. Легкі мотилики, як відорвані цьвіти, буяли у воздусї, якась пташка ненастанно цверенкотїла, громадка веселих воробців перелїтала з дерева на дерево, а голосний сьміх дївчат відбивав від шиб замкненої дївочої кімнатки. Але Ядзя того всего не виділа, не чула; єї ігла порушувалась махінально в руках, а рівні одностайні штихи застелювали темною краскою тло великого дивана.

До одностайних занятий завсїгди одностайного житя Ядзї, котре навкруг неї тягнулось довгими без нїяких змін днями, належала навичка переглядати часописи, коли вже батько

і мати їх прочитали. Коли раз переглядала одну із краевих часописей, заінтересував еї вельми проект львівських дам з найлїпшого товариства, котрі уложились заараніжувати велику льотерию на користь бідних, та ще більше еї тота справа заняла, коли одна із знакомих пань запросила еї і еї матїр до співуділу.

Ядзя післала кілька мистерних і дорогих оказів своеї працї. Добірний смак і викінчене робіток без закиду звертали загально увагу і заслужили собі на прилюдне признане в часописях, за що вдячний комітет прислав їй осібну подяку.

Сей случай набрав певної ваги в монотоннім житю Ядзї. Вона продуковала свої вироби в так значній надвижцї понад потреби навіть панського дому, що без кривди домашнього комфорту могла ще більше робити пожертвованя. Тож заохочена поводженем стала від часу до часу посилати свої роботи на всї публичні продажі, коли ті були аранжовані на добродїйні цїли. В доброті свого серця вона любила думати про тих далеких бідних, котрим вона з своїми робітками приходила з помочию. Перед еї уявою ставали вельми зворушаючі сцени, вичитані переважно з повістий. Вона бачила нещасливу матїр, котра не мала що дати дїтям їсти, і в найбільшій розпуцї хотїла відобрати собі і дїтям житя, коли ненадїйно з рук незвісної добродїйки надійла поміч. Якою вдячностию перейнялись серця тих бідних людий, який щасливий усьміх окрасив лице збідованої жінки, як весело блищали оченята бідних дїтий! Там знову в темній маленькій комнатцї лежить на нуждленній постелї старий чоловік о шляхотних рисах лиця, котрі викривляла

страшна хороба. Молода дївчина припала до краю постелї головою і заносила ся тяжким плачем. І нї звідки взяти нї роздобути спосіб, щоб поратовати дороге житє, а хоч би облегчити терпінє. В тім отвирають ся двері і входить лїкар з засобом відповідного лїкарства. Усї просьби не можуть склонити лїкаря, щоби вповів, хто єго до них прислав, а бідні люди догадують ся якоїсь незвістної опіки добродїйної руки.

Єї уява запалювалась. І вона чула, як з темних сутеренів заносить холодом і відражаючою гнилю пониженя чоловіка, втрученого до тої пропасти нуждою і недостатком конечних средств до житя. І тут являє ся ангел-потїшитель і випроваджує нещасних з темного заулка, з нездорового воздуха на сьвіжий, ясний сьвіт божий. Бідних, що тиснулись до дверий їх дому, вона не любила, позаяк навикла була уважати їх від дитиньства волоцюгами, котрим не хоче ся робити і вони волїють жебрати. Вона часто чула, що десь у віддалених від сїл коршмах сходять ся з околиці всї жебраки, щоби пити і забавлятись за вижебраний гріш. І тодї з калїк роблять ся прості, з слїпих видющі, а нїмі найголоснійше кричать і сьпівають. Вона знала сама одного нїмого, котрий часто до них приходив, а про котрого ходила поголоска, що він так добре говорить як кождий инчий чоловік, та лиш удає нїмого, щоби люди милувались, — як також говорено про одну слїпу жебрачку, що вона на силу затулює очи, та й каже водити. Та лож так єї разила, що наколи тих волоцюгів не відпихала від себе, то лиш для

традицийного християнського милосердия, яким споконвіка богатші жінки славили ся.

Були ще третого рода бідні, але тоті найменше еї займали: були то бідні селяни, котрих анї їх поле анї їх робота не могла виживити. Хоч нераз з приемностию представляла себе за взір давний традицийних опікунок простого люду, що з кошиком в руках спішили від одної стріхи до другої, вносячи усюди поміч і потїху, але з другої сторони чула вона про тих бідних ще богато гіршого як про простих жебраків, котрих недбальство і лїнивство переходили звичайних волоцюгів. Так кілька разів чула вона, що цїлі родини волїли голодувати і мерзнути, як робити. Вона бачила нераз батька, як попадав в розпуку, що не міг знайти робітників і мимовільно уважала їх співвинними в руйнациї батьківського маетку.

. . . .

— Що за злий, здеморалїзований той люд, — казала раз панї Солецька, входячи до комнати дочки; — представ собі, моя дитинко: в зимі позабирали гроші, а тепер під весну анї гадають відробляти! Тато попав в злість і витрутив за двері старого гуменного за те, що на завтра не знайшов анї одного робітника, бо богато повиходило Бог знае де з села на заробітки. Ах, як мене такі сцени дражнять, не зношу того; розболїла мене так голова, що ледви дивлю ся. Майже все, що приносить господарство, іде за тими робітниками, а їм все ще за мало, шукають лїпшого зарібку; може гадають, що дадуть де гроші без роботи!..

Ядзя сидїла на своїм звичайнім місци і сим разом гафтувала на білім атласї антипедию до міського костела. Вікно було до по-

ловини прислонене і все навкруг неї виглядало по зимовому, хоч весняне сонце ясьніло повним блеском, топило снїги, сушило болота і втискалось до кождого кутика, до кождої майже щелини і будило найменчого червака, найдрібнїйшу мушку до нового житя. Панї Солецька постогнуючи і тримаючись за голову усїла на невеличку канапку напротив Ядзї. По хвилї до покою увійшов льокай і сказав, що прийшла стара Лукиниха, котрої дівка стала була до челядної кухнї.

— Боже мій, і хвилини не дадуть менї спокою, — застогнала панї Солецька. — Прийшла, то най чекає.

Минула добра хвиля, льокай знов увійшов і запитав, чи Лукиниха має чекати?

— Але-ж іди і скажи, най зачекає — сказала панї Солецька нервовим голосом. — Певне уже прийшла по гроші за дочку, — відізвалась вона по відходї льокая до Ядзї. — Особливші родителї тоті хлопи: усюди родителї старають ся на дітий, а у мужиків дїти мусять робити на родителїв. Дають дитину на службу і беруть за ню усю плату; потому дівка фукає ся, як би за дурно служила. А той бовван Мацєй зараз лїзе і мельдує. — Ох, — голосила панї Солецька, — так мене голова болить, а треба буде піти поспитатись, чого та баба прийшла?

— Як мамця не можуть, то я піду та й поспитаюсь, — сказала Ядзя не підносячи голову від своєї роботи.

— Та де ти будеш до того ще мішатись, не досить вже менї тих приємностий!

Ядзя однак встала, задзвонила на льокая і сказала припровадити Лукиниху до першого

покою. Лукиниха дїйстно прийшла з просьбою, але на сей раз не ходило їй о гроші, а лиш стала жалуватись, що єї старий так заслаб на пропасницю, що нічим не мож єму ради дати. І до ворожки ходила, і хто що сказав робила, а нї звідки нема нїякого полекшіня.

— Но і що-ж ви хочете? — запитала Ядзя.

Лукиниха не знала як зачати.

— Та моя дївка, прошу паннунцї, казала, — відозвалась по хвилї Лукиниха, — що тогід пан, також, преч би ся казало, слабували на пропасницю, і Бог дав, що чимсь поратовали; то я прийшла, що може би панї і мому старому яку дали раду, бо дуже єго пропасницяззїла.

Тут Лукиниха скривилась як до плачу. Ядзя єї мовчки вислухала і пішла з тим до матери.

— Вона каже, що єї чоловік слабий на пропасницю і просить якого лїкарства, — говорила Ядзя тоном здаючого реляцию.

— Та якого я їй дам лїкарства, — відповіла з нехітю мати, здвигаючи плечима.

Ядзя пішла передати відповідь матері, але в половинї дороги щось собі нагадала і вернулась назад.

— А може би їй дати тогідну таткову рецепту? — запитала маму з другого покою.

— Та де хлоп купить собі лїкарство? Як би там був де який порошок хініни, що тато не вижив, то можеш їй дати; але то би ще шукати.

Ядзя однак, тронута бідкованєм Лукинихи, не пожалувала труду. І дїйстно, удалось їй найти три порошки хініни; дала отже Луки-

нисї, наказуючи, щоби еї чоловік рано, в полудне і у вечер взяв по одному порошкови тої днини, коли пропасниця не трясе.

В дві неділї пізнїйше весна розсьміялась на цїле горло молодечою пустотою, а все з нею тїшилось і веселилось.

— Чому ти все так сидиш в тій норі? — говорила пані Солецька до доньки. — Така гарна днина: от вийшла-б троха принаймнї до города! Знаєш, як тобі таке сиджене шкодить.

Ядзя послухала мами і вийшла до города. Тут весна уже жила, але ще не убралась в свою красу; травичка ледви що зеленїлась, дерева були ще голі і лиш з пупінками міцно напучнявілими. Густої стїни листя звичайної відгороди від вулиці тепер ще не було і цїлу вулицю було видко як на долони. Ядзя мимоволї зближилась до низенької при вулицї фіртки і байдужно дивилась на переходячих селян, котрі еї здоровили божим словом.

— Дай вам, Боже, здоровечко, паннунцю! — майже закричала якась стара жінка, підходячи аж до самої фіртки і ухопивши Ядзю за обі руки, стала їх цїлювати.

— А, се ви, Іваниха! — сказала Ядзя.

— Лукиниха, Лукиниха, прошу паннунцї, — поправила стара жінка.

— А як там вашому старому? — запитала Ядзя, усьміхаючись зі своеї помилки.

— Ой, паннунцю-любко, як би хто рукою відоймив. Дай вам, Божи, здоровлечко, та й пановане добре: лиш узяв, та й так пішло, як би з водою.

— А що, давали-сте три рази на день, так як я вам казала?

— Нї, таки відразу; того було лиш по крихітцї в папірчиках, та й старий казав, що єму того і не вказувати на три рази, та все таки відразу пролигнув, — а погане-ж то було, погане, казав, що хрань Господи!

Тогорічна весна була богата на пропасницю, і коли по селу рознеслось, що Ядзя має від неї лїки, то не було днини, аби хто не був з села просити лїків. Ядзї совістно було відмавляти, взяла в аптицї на рецепту батька кілька дозів хінїни і роздавала потребуючим, котрі раз-по-раз напитувались. Роздаючи селянам хінїну Ядзя і не спостереглась, як тим чином увійшла в ролю добродїйки свого села, котра давно представляла ся в єї уяві, а котру уважала уже належачою до минувшої епоки, коли люд не був ще такий здеморалїзований, коли ще були вдячні піддані і привязані слуги, з яких ледви ще деякі лишились окази в памяти старшої ґенерациї.

Заохочена мимовільним поратунком бідних хорих стала думати, чи би не завести традицийну аптичку, якими прабабки славились. О пациєнтів не трудно було, хоть нераз робили немало клопотів з зізнанєм слабости. Найчастїйше жалувались, як колись єї кума, що щось під серцем болить, та й до їди недопускає. Ядзя давала на то пити гірке зїллє, але то мало кому помагало. Жінки звичайно приходили, що слабому забаглось молока або сира, а коли Ядзя того хорим їсти не позваляла, а натомість давала лїки, жінки відказували, що скупа, що лиш каплї роздає, та й заказує їсти, а не поспитає ся, чи той слабий має що їсти, та чи той, як би що доброго попоїв, то і не виздоровів би, — але вона того не питає,

каже зашкодить, гей би чоловікови їда шкодила; та як би міг христянин жити не ївши. З тих може причин пациенти Ядзї уменшились, а принаймнї не находили в тім числї, як то з початку по славнім ліку на пропасницю стали ходити.

Сї сьвіжі відносини займали Ядзю якийсь час, але не були в силї розбудити потухаючої енерґії духа. Тихий одностайний смуток заляг єї душу, що відбивало ся на засмученім лици і задумчивих синих очах. Єї рухи були повільні, а рідко коли заблукав усьміх на єї гарних поблїдлих устах. Час сходив сумно і одностайно. Зима була найсумнїйшною для неї порою, а особливо підчас мясниць. Коли сьвіт веселив ся і бавив ся, вона лиш поликала сльози, переглядаючи в часописях описи великих балїв, обідів і дамських строїв. В тій гучній порі року для других, Ядзї лишились тихі прогульки з матерю на сьвіжім сїльськім воздусї задля більшого руху, якого єї молодий орґанїзм доконче вимагав.

Було то вже в половинї лютого. Повітре було лагідне, сонце через мрачне небо кидало блїде проміне, грубі верстви снїгу лежали довкола. Білий чистий снїг покривав дахи, галузя дерев, а навіть кіле в плотї гей би поубиралось в маленькі біленькі шапочки. Вітер анї дунув, лиш перелїтаючі птахи тручали з дерев білі пушисті платочки. Обі панї, легко і тепло убрані, ішли повздовж села добре утертою дорогою. Бесїда велась між ними вельми оживлена. У матери віджила давно залягла думка, розбуджена у неї ще за часів залицянь лїкара, а то, щоби виїхати з Ядзею до купелїв. Довго вона про се і думати не могла, але коли

єї ощадности за капусту і молоко знов призбирались в невеличку сумку, то при невеликій помочи з сторони мужа могла вивести дочку принаймнї на оден сезон купелевий.

— Хоть би уже не для самого здоровля, а просто для того, що вже неможливо так засиджуватись на селї, — говорила вона до дочки, — хотїла-б я з тобою виїхати десь до купелів.

Ядзя нетерпеливо здригнулась.

— Так, догадуюсь ваших замірів, — відповіла легко подражненим тоном; — думаєте мене вивести знов на торг, може би-м кому сподобала ся, а коли вам се не удалось підчас мійських карнавалів, то тим менше може помогчи купелевий сезон.

Мати замовкла. Ядзя спостерегла, що єї терпкі слова зробили матери прикрість і повела далї бесїду вже лагіднїйшим тоном, котра однак як раз відкривала єї іншу болючу струну чувств, а іменно, що єї болїло бути таким прикрим заводом для родителїв. Ся дражлива для обох жінок тема була так богата в ріжні комбінациї, що вони і не спостереглись, коли зайшли аж на другий конець села і тут доперва опамятались, що се за далека для них дорога.

Що тут робити? Перед одною з сільських хат стояв чоловік і перевязував околоти.

— Чи не могли-б ви піти до двора і сказати, щоби вислали против нас конї, — відозвалась Солецька, наближаючись до воріт.

— Ану-но, Юрку! крикнув ґазда на свого сина, гідного парубка, що помагав єму вязати пуки з околотів. — Скочно до двора, та й скажи, щоби вислали по паню конї, — лиш борзо!

Юрко ухопив на опашки сердак, перескочив пліт і пішов на-правцї до двора.

— О, він там зараз буде, — сказав батько, з гордостию споглядаючи на сина, і зближив ся до Солєцької, зняв капелюх і поцїлював обі панї в руку. — Слава Ісусу Христу!

— На віки! — відповіла панї.

— Панї троха проходжують ся?

— От вийшлисьмо, така гарна днина.

— Та чому, добре, студени нема. О, він зараз там буде, — додав, вказуючи рукою в сторону двора. — От, коний лиш що не видко.

— Дякувати вам; троха підемо наперед, а може подибаємо ся з кіньми, — сказала Солєцька і віддалилась.

Мужик низько поклонив ся і вернув до своїх пуків.

— А що, Матроно, може би і ти пішла трохи на „спацер" перейти ся, — сказав до жінки, котра вийшла з хати зачувши, що чоловік з якимсь чужим говорить.

Матрона, висока, худа жінка з острими расами лиця, байдужно здвигнула плечима.

Тимчасом панї пішли поволи напротив коний. О кілька хат дальше стояла невеличка хатина. На присьпі сиділо маленьке хлопя, лиш в самій сорочинї, з кусником чорного в руках хлїба.

— Бідне дитя, таке мізерне! — сказала Ядзя до матери, побачивши дитину. — Боже! як тоті люди можуть жити: інша дитина відразу умерла-б від такого зимна і такої їди.

— Все залежить від навички; вони вже так навикли, то їм се і не шкодить, — відповіла практичнїйша мати.

Але Ядзя не могла на собі перенести, щоби до дитини не промовити:

— Чому ти, дитинко, сидиш на дворі? Чому не ідеш до хати?

Але дитина узрівши паню і незрозумівши бесїди, зірвала ся з плачом і побігла до хати. Для Ядзї, що зачинала мати в селї славу доброї паннунцї, не мило було, що дитина так єї перепудилась; постановила одже піти до хати, щоби переконати дитину, що не є ніяким страхом, хоч мати єї від того відтягала. Увійти з сьвіжого воздуха до затухлої хлопської хати, се річ неприємна і небезпечна для делїкатного здоровля. Однак не противила ся дочцї; вона і так мало могла дати їй розривок, жиючи в такій глуші, що се було ще добродїйством, що єї хоч що небудь займає. — Ядзя увійшла в хату. На постелї, прикрита грубою веретою, лежала молода жінка. Губи мала засохлі, очи блищали, а лице палало темним румянцем. Груба брудна подушка висунула ся з під голови і упала на землю; хора упустила руки, як би хотїла єї підняти, але не ставало сил. Двоє дїтий дерло ся на землї над якоюсь мищиною, а старший хлопчик, що був на дворі, причик на лаві і дивив ся у вікно, певно, щоби видїти, що дїє ся з панями. Коли Ядзя станула в дверох, дїти скричали несвоїми голосами і кинули ся на піч. Хора слабо повернула ся, а очи єї оперлись о Ядзю, як би перед нею стояла якась мара. Натомість Ядзя побачивши хору без помочи жінку, забула о перепуджених дїтях і причинї, для якої увійшла в хату.

— Що вам, жінко добра? — запитала ся лагідно хорої, підійшла близше, піднесла подушку з землї і підложила недужій під голову.

По лици хорої перебіг промінь теплїйшого чувства; вона хотїла промовити, але лиш за-

кашляла ся і застогнала. Діти, що збились в куппу на печи, заверещали знов в один голос. Їм здавало ся, що пані хоче мамі щось злого зробити.

— Ох! тихо, тихо, діти! — промовила хора ледви чутним голосом і знов застогнала хапаючись за бік.

— Що вас коле? — запитала Ядзя.

— Ой коле, паннунцю, ще як коле; вже третій день лежу з тими дітлахами, нікому ні їх погодувати, ні мене обійти, — говорила хора коротким, перериваючим голосом.

— А тут до вас ніхто не приходить? — питала Ядзя.

— Приходить чоловіча сестра і кума; поклали піявки, та й пішли. Де їм при мені сидіти? Мають свої діти і свою роботу... Прибігне на хвильку та й біжить назад, а я сама, діти маленькі; от той старший хлопчина, хіба тілько що ложку води подасть.

— А чоловік ваш де?

Хора лиш махнула рукою.

— Уже рік, як умер...

Горячка мусіла бути велика, бо в хаті було студено, а хора лежала прикрита лиш старою горботкою, а в ногах лежав скручений сердак.

— Я вам пришлю ліки, — сказала врешті Ядзя, — абисте того потроха ляли до води, та й соломи затопити в печи, бо вам не добре так в холоді лежати.

Хора не дякувала, лиш дві грубі сльози покотили ся їй по лици, а то було для Ядзї найбільшою подякою, коли вийшла від хорої. Коні стояли вже на дорозї, а мати сиділа на санях і обтулювала баранцями ноги.

— Як ти, дитино, там довго була! Я вже тут цілком замерзла, — сказала з легким докором мати.

Ядзя розповіла по дорозї мамі, в якім положеню застала хору жінку, що мусить післати їй трохи малинового соку, і хоч маленьку вязанку соломи, бо тото їй обіцяла, — та й журила ся, чи то не буде неприємно батькови, котрий часом криво дивив ся на філянтропійні діла дочки, наколи тоті входили в єго границї.

— Що то за жінка, що я у неї була? — запитала Ядзя фірмана уже перед ґанком, висїдаючи з саний.

— Та то прошу паннунцї — Катруся Петришина, що була за Максимом Іванишиним, — відповів ломаною польською мовою фірман, сїльський парубок, лиш на час служби перебраний в широкий плащ і цератову шапочку.

Ядзя мимоволї усьміхнулась.

— Ото довідалась, — сказала пів голосом сама до себе, — як тоті люди навіть і назвати ся по людськи не вміють і випроваджують своїх антенатів. Як би Бог вість якого знаменитого роду.

* * *

Коли Ядзя проживала мов вазонова цьвітка, переношена з покою до покою, від вікна до вікна, залежна від догляду вельми доглядаючої єї руки, — Катруся як дика хопта росла власним промислом і власними силами.

По смерти матери вуйко був дав єї на службу бавити дитину. Але Катрусї скоро навкучилась криклива дитина і штурханцї ґаздинї, покинула одже службу і утекла назад до вуйка. Коли вуйко набив і відвів назад до ґазди, вона

таки не була там довго, а що бояла ся утїкати до вуйка, то уганяла по селї від одної хати до другої. В селї стали єї звати непотрібовиском, бо нїгде не могла довго загріти місця і де лиш нанялась, то в короткім часї покидала службу. Нарештї приперлась у одних ґаздів. Вони були люди вже не молоді, мали на боцї давно подружені дїти, а найменчий син, котрого хотїли при собі держати, умер парубком, і вони як сиротята самі лишили ся. Катрусї там найлїпше вподобалось, позаяк була цїлими днями як би сама у хатї, бо ґазда ходив заєдно з наймитом в поле, а ґаздиня аби він лиш за ворота, возьме горнятко молока або спече сьвіжу паланицю, розкаже Катрусї, що має робити, та й іде до одної або до другої дочки, а далї і до сина, та й там посидить собі нераз і до вечера, а нї то сак на плече, та й іде до потока ловити рибу. Катруся була там скілька лїт і виросла на гарну дївку. Мала міцний високий стан, чорне як вуголь волосє і тонкі брови над чорними блискучими очима; кругле смугловате лице аж пашіло здоровлєм, а повні здорові губи червонїлись гей би в осени калина. Коли бувало у недїлю убересь і стане на воротах, то усї парубки, що ідуть вулицею, зазирають ся на ню, а як єї який зачепить, то вона так голосно і дрібонько сьміє ся, як би горохом в решетї котив.

— Вона коби лиш на вулицї стояти, та й до усїх парубків зуби шкірити! — воркотїв Максим парубок, що разом з нею служив.

— А тобі що до того, що маєш до мене за рацию? — відгризала ся Катруся.

— Та коби ти так роботу робила, як вулицї пильнуєш!

— А бо що, я свою роботу не роблю? Щоби ти так робив!

— Але-ж ми робітниця! — Насьміхав ся Максим.

— Але-ж ми робітник! — викрикувала Катруся.

Далї Максим зауважив, що війтів Іван ѣтав заедно вечерами снуватись попід хату.

— От, ледви що в піре убрало ся, а вже зачинае за собою парубків водити! — воркотїв Максьм сердито, а врештї махнув рукою, бо що то его мало обходити.

Щось і ґаздиня стала домірковувати ся, що Катруся мусить мати якогось коханка, і зачала більше еї пильнувати, — але Катруся знала викручуватись. Скоро підкмітить, що Іван прийшов, то зараз знайде собі якусь на дворі роботу, десь ніби забуде сорочки з плота здоймити, то курка закричить в колешни, треба піти подивити ся, чи тхір не підкрав ся, а вже найбільше було заходу з пацюками! Давнійше бувало пацюк їв, як Бог приказав, а тепер все его мусїла пильнувати: бо або все виверне з цебром, або їсти не хоче, та треба при нїм стояти. А як усї полягали спати, вона потихо виходить з хати і стоїть з Іваном до півночи.

Максим нераз спить у колешни та й чуе, як Катруся потихо отвирае двері, як виходить до Івана, чуе, як шепчуть, сьміють ся, і нераз аж его підносить зі злости; хотїв би встати, та й обоїх добре набити, — але на силу поздержував ся.

Так велось цїле лїто.

В осени рознеслось по селу, що Іван засватав дївку у першого богача в селї, та еї тато не потягав якось, але казали, що дївка

дуже була за парубком узялась, та й до ворожкя ходила, щоби що старому зробила, аби їй не боронив віддатись за него.

— А що, Катрусю, не жаль тобі за Іваном? — розпитували Катрусю товаришки, коли вчули, що він другу дївку засватав.

— Або то лиш він один на сьвітї? — відповідала Катруся, байдужно здвигаючи плечима.

За якийсь час Катруся зачала що-раз більше ґаздинї фукати, а врештї стала відправлятись.

— Дїдько знає, що до дївки приступило?! — говорила ґаздиня до господаря. — Тілько лїт була, а тепер хоче відправлятись; от, кажу, сироте най би було, може-б і до людий привернулось, — коли не хоче, та й Бог знає, що витребеньдює, чи хто їй яку підмову дав, чи що?

Максим також здивував ся, як учув, що Катруся хоче геть іти.

— Та чого ідеш, не добре тобі тут, гадаєш, що щось лїпшого знайдеш? — заговорив він до неї. Але Катруся так на него викрикнула ся, що вже більше не обзивав ся. — Чи не на Буковину до тютюну вона вибирає ся? — думав Максим; тепер як раз на Буковину робітників забирають, тож може і єї хто підмовив, або жаль їй за Іваном, та й утїкає з села; дурна, ніби то Іван один на сьвітї!

В тиждень потому по широкій дорозї, що збігала з гори до села, котив ся невеличкий візок. Воздух дихав вогким холодом, сиві зимові хмари висїли ще над землею, богато снїгу лежало по полях і ровах, заморозь ще міцно тримала, а там де не було снїгу, чорніла гру-

довата земля. Візок був набитий соломою; солома висїла з усїх боків через подертий кіш, а візок підскакував по камінях, ховзав ся по верху від вогкої груди, розбиті і роз'їхані колеса голосно тарахкотїли. З одного боку дишля був запряжений в повязану шлию сухий буланий кінь, котрому з далека мож було порахувати усї ребра. На візку сидїв, з чорною борідкою, молодий жидок в чорнім з круглими крисами капелюсї, обвитий великим споловілим шалем, на котрім не мож було розпізнати первістної барви. Жидок поганяв збідованого коня коротким батогом, шарпав що хвиля повісьняними, повязаними в грубі вузли лїцами. Кінь однак не квапив ся, і видко, що звик був уже до штурханьцїв і батогів, бо волїк поволи підорвані ноги по нерівній дорозї. Аж коли прийшло ся спускати з гори до села, кінь розбіг ся в долину, візок підскакував з жидком на усї боки і ще більше тарахкотїв розбитими колесами.

Візок заїхав до села, і нїгде не звертаючи, задержав ся перед коршмою. На піддашу коршми, підпертім шістьома голими деревляними стовпами, ходив Абрамко, з люлькою в зубах, в довгім халатї, котрий був підперезаний тонким шовковим поясом, і водив навкруг великими випуленими сивими очима. Він увидїв над'їжджаючий візок, але не звертав на него ніякої уваги, і походжував собі байдужно, поцмокуючи люльку. Аж коли візок задержав ся перед самою коршмою, Абрамко станув, сплюнув гірку слину, і вложив назад цибух у губи. З візка вискочив високий гнучкий жидок, у високих міцних чоботях і в короткім угорськім кожушку.

— Добрий день! — сказав він до Абрамка жидівським жарґоном, скидаючи шлию із змученого коня.

— Добрий день! — відповів Абрамко. — Ти вибрав ся на села?

— На села, — відповів жидок і кинув коневи троха соломи.

— До тютюну? — тягнув тим самим тоном Абрамко.

— Та вже час, — відповів жидок; — марот за плечима.

Абрамко високо підніс брови і поправив грубим пальцем люльку.

— Но, сего року будеш з ними мати клопіт, — сказав протяжно, як би кожде слово перепускав через ніс.

— А то чому? — запитав троха неспокійно жидок.

— Наші розсадились, пан садить десять морґів, піп також відай буде садити, а економ, що відслужив ся від пана і має тут свої ґрунти, також буде садити, та й бачу уже двоє має тютюнників.

— А що платить?

— То що і ви в Грабинцях: за літо 30 зр., а дівкам 25 зр. і хустку.

— А горівка буде? — запитав ся, кидаючи косим на Абрамка поглядом, жидок.

— Та у пана може що буде, але економови за тяжко, а піп хоче бути тверезий.

— Но, но! Най він собі тримає тверезих, — відповів жидок, і оба жиди усьміхнулись.

— Де ґой буде без горівки, — сказав знов по хвилї Абрамко і погладив свою довгу, сиву, поважну бороду.

— Ґой як би не упив ся та й не бив ся, то відай і на сьвіті не хотїв би жити, — сказав молодий жидок і голосно розсьміяв ся.

Широке лице Абрамка також роз'яснилось, губи розтворились, що мало люлька не випала з зубів, і аж мусїв єї рукою придержати.

„Шафар Клюґмана з Грабинцїв приїхав за тютюнниками", — рознеслось по селу, коли люди побачили молодого жидка, що вештав ся по вузьких вулицях села. Жидок звивав ся, як би єго хто посолив, бігав від хати до хати, ставав по дорозї і придержував людий. У селї мов у горшку закипіло. Деякі самі відшукували шафара і заходили за ним до чужих хат.

У тиждень знов приїхав шафар до села, але уже двома великими драбинястими возами і великими кіньми, щоби забрати згоджених робітників на ціле літо до Грабинців на роботу при тютюнї богатого жида на Буковинї.

Як Максим віщувавв, так стало ся. Катруся змовила ся з вірником богатого буковинського жида до тютюну.

— От, сироте! от, бідне, — подумав сердечний парубок; — ніхто за ню не стане, нїкому не в голові; роби собі, що хоч, кождий скаже, а то дурне само не знає, що робить, знає, як іде — а не знає, як верне. Грабинцї уже не одну дївку звели на нїнащо. Ану най но я їй скажу, щоби не їхала, може послухає, хоч вона дївка норовиста, та ще й викричати ся любить.

Кождого року так бувало, що всї тоті, що мали їхати до Грабинців, сходили ся коло коршми, звідки їх шафар забирав. Недалеко від коршми на роздорожу стояла фіґура, обса-

джена грубими вербами. Максим став собі під вербою і не спускав з ока тих всіх, що міркував — вибирались до Грабинців. Були між ними і єго товариші, але він не хотів з ними бачитись, і ховав ся за грубу вербу, кілько разів котрий з них к' фіґурі підходив.

Здалека мигнулись дві статї дївочі. Максим зараз розпізнав Катрусю та й Ярину. Вони були загорнені в чорні сердаки, мали червоні хустки на голові і невеличкі вузлики в руках. Обі йшли і весело розмовляли.

Що Максим стояв за вербою, то вони єго не бачили, але він за те їх добре бачив і любував ся з далека дзвінким голосом Катрусї. І той голос мав десь у Буковинї пропадати і дзвенїти між не своїми, а чужими людьми!..

Дївки наближились. Єму впала в очи великі цьвіти на хустцї Катрусї; та хустка стояла завсїгди у кутику на жердцї, і єї Максим пізнав би, аби сотки було дївок, так знав на ній кождий листок, кожду цьвітку, кождий торок, і знов єму сумно стало, що він не побачить вже тих круглих великих цьвітів, тих тонких довгих червоних тороків...

Коли уже були цїлком близько, Максим підійшов до дївок і хотів щось сказати, але сам не знав, від чого зачати. На щастє Ярина вступила ще до одної хати, а Катруся сама лишила ся за воротами.

— І ти, Катрусю, ідеш до Грабинців? — запитав він нїби байдужно, гей би не чекав на ню, а лиш що тепер надійшов.

— Або що, ти мене маєш питати? — відрізала Катруся.

Але Максим знав остроту Катрусї і став далї розпитуватись.

— Я не питаю ся, але виджу, що десь вибираєш ся?

— А по чім ти видиш, що я вибираюсь?

— А от маєш шмате в руках.

— Та то не моє, а — Ярини.

— Се ти лиш так кажеш; я знаю, що ти ідеш до Грабинцїв.

— А як би так було, то що, не можна?

— Можна, не можна; ти свій розум маєш, а я би тобі лиш казав не йти до Грабинцїв. Чого ти там підеш, Катрусю? — доповів він таким тихим і мягким ґолосом, що Катруся бистро глянула єму в очи, та й міцно на весь голос засьміялась.

Той сьміх немило вразив Максима.

— Чого сьмієш ся? — запитав він коротко.

— Та за ким буду плакати, може за тобою?

— За мною, як за мною, але може є такі, щоби-сь і заплакала за ними!.. — сказав Максим уже троха зі злостию.

— Ого! най за ними вже другі плачуть; не мала би-м роботи та за ними плакати!

Максим ще хотїв щось сказати, але Ярина вибігла з хати і махнула на Катрусю, щоби скорше вже йти.

— А то ти? — сказала Ярина, побачивши Максима: — Бувай здоров, ми ідемо до Грабинців.

— Бувай здоров! — сказала і собі Катруся, і обі дївки пустились скоро своєю дорогою.

Відійшовши кавалок, Катруся оглянулась, ухопила грудку і кинула на Максима, а Ма-

ксим здалека бачив чорні палючі очи і білі зуби Катрусї.

Коло коршми були уже всї робітники, що мали їхати до Грабинців; ту чекали уже два великі драбинясті вози. Шафар вибіг з коршми, перерахував і казав сїдати на вози. З криком і галасом сїдали дївки і парубки на вози. Парубки штуркали дївок, дївки сьміяли ся, кляли і віддавали їм міцними штурханцями і кулаками. Через ціле село крик не переставав; парубки пращались з товаришами, а дївки з товаришками. Дехто що переказував, деякі мами вибігали з хат, задержували вози, давали донькам та синам сьвіжу паланицю, або вузлик шматя.

Уже минули граничне від Буковини місточко і пустили ся селами. Буковинські села нічим не ріжнились від сел з другого боку граничного місточка. Такі самі хати, обійстя, хиба що частїйше попаде яка хата з дахом або з комином. У людий однак уже инакша показувала ся нóша. Чоловіки носили довге по плечах спущене волосє, сорочки підперезані широкими на варстатї робленими поясами, а під шию завязували маленьку шовкову хустину. Жінки мали горботки, але з темнїйшого коцику, як у наших дївок. Нашим дївкам було сьмішно, що жінки мали сплетене на самім вершку голови волосє у тїсне кільце, що високо стирчіло під широкими білими рантухами. Хоть бесїда була руська, та все таки нашим сьмішно було, що вони говорили замість „Слава Ісусу Христу!“ — Добрий вечір!

— Здоровлять ся, як жиди! Або вони нехрещені, або гадають, що ми на собі не маємо Христа! — говорили тютюнники. Найбільше

однак було сьміху, як коли який Волох сказав по своему „Buna sara!“

Катруся не могла тихо усидїти: з усіма зачіпалась, тягнула за ухо глухого Федька, він кляв та й замахував ся на ню кулаками, але вона як раз відхилялась, а він потрафляв у драбину, що аж відголос ішов, а усї клали ся зо сьміху. Але на другім вовї зробив ся ще дужший крик і сьміх. Перед воротами одноЇ хати вийшло замурдзане з чорним волосем і чорними як вуголь очима мале циганя в одній розцїнканій сорочцї, і тягнуло за собою велику скрипку.

— Що циган, то циган: ледви відповзне від землї, а вже за скрипку хапае! — говорили парубки.

— Ну, оттаку ти мати дитину! — казала Катруся, заливаючись сьміхом.

— Та чому, хто хоче, то може собі придбати; тут не одна собі таке придбала, та й ти можеш, — обізвав ся Матїй, невеликий чорний парубок, що сидїв побіч Катрусї.

— А хороба би на тебе впала! Ти мене будеш з циганами рівняти! Диви ся, аби ти собі яку циганку не знайшов!..

— Або що, циганка не дївка? — сказав парубок бундючно.

— Чому, і сука пес! — вмішав ся шафар і собі, поганяючи конї.

— Або жид не чоловік! — сказав Матїй, кинувши довгий з під ока погляд на жида. — А все як жид умре, то нїхто не скаже, що вмер, лиш що здох...

— А здох би-сь сам! — відповів шафар зі злостию, що вельми розвеселило цїлу компанїю.

— А циган таки не чоловік! — обізвала ся на те Катруся.

— А звідки ти знаєш, що не чоловік, ти єму душу давала? — запитала Ярина.

— Бо таки не чоловік, — уперла ся Катруся. — Ади, як іде у нашім селї Уласїй або Федько, то нїхто не скаже, що йде чоловік, лиш що циган іде.

— От чула, що дзвонять, та не знає де: хотїла якусь практику сказати, та не знає нї початку нї кінця! Щоби-м ся брав, що нї до мого носа! — сказав Матїй. — А де-ж то так люди розповідають?

— Ти все знаєш! — обстала за Катрусею Ярина.

— Аби-сь знала, що не так люди кажуть.

— То кажи ти, як люди кажуть?

— Люди кажуть, — казав парубок з натиском, — що як йде дорогою чоловік та й циган, то нїхто не скаже, що йдуть люди, лиш що йде чоловік та й циган, а вона щось наплела і за Федька і за Уласїя.

— А по другім, — обізвав ся другий парубок, — що вона хоче від Уласїя і Федька? Федько може сьогодня у своїй дїрі мішком тягне та й клепає зубки до борони, а Уласїя уже давно черваки розточили.

— Уласїя ще мій дїд памятали, — умішав ся Петро, наймiцнїйший парубок в цїлім селї, — та й, бувало, розповідають, що ідуть раз мостом, а на мостї стоїть Уласїй; мороз був міцний, а на нїм подерта сердачина. Він став та й витягнув руки до місяця, гадав, що то сонце. Мій дїдо питають: „Що ти тут робиш, Уласїю?“ А він каже: „Вигріваю ся до сонця, бо-м у воду впав, та й дуже-м змерз“.

Мороз его лице дужше обтис, а він каже: „На оден бік уже-м ся троха обігрів, а тепер на другий“, і обернув ся плечима до місяця.

— Хто бреше, тому лекше, а хто по правдї жиє, тому дихати не дає, — сказав против Петра Матій, підтягнувши брови.

— Та коби уже тобі раз дихати не дало! — сказала Катруся. — Та ти уже найбільший брехач!

— А ти і брехати добре не знаєш, та береш ся практику розповідати!

Катрусї не стало терплячок і вона відвернулась до Матїя плечима.

На другім кінці воза сидїли дївка з парубком і тримались за шию. Катруся побачивши коханцїв засьпівала тоненьким голосом:

Ой із гори високої бистрий вітер віє,
Та й притули, душко, личко, най моє [загріє!

— Вона знає другим приповідати, а коби то хто їй засьпівав! — обізвав ся парубок, що тримав дївку за шию.

— Я їй засьпіваю, — сказала Ярина.

— І я, — відозвала ся соромливо друга дївка; їй на імя було Доця, найтихша дївка у цїлім селї.

Дївки зачали сьпівати:

Ой не видно того села, лишень вершки банї,
Та й десь у тім та й у селї моє закохане...

— Коли бо не так, — сказав Петро, і зачав собі сьпівати, а за ним потягнули і другі парубки:

Не можу ся вперезати, не можу ся вбути,
Та й не можу, мій миленький, за тебе
[забути.

— А чому далї не сьпіваєте? — запитала Катруся, коли парубки перестали сьпівати.

— Більше уже сеї нема, — відповів Петро.

— Коли бо є, — і Катруся засьпівала:

Якось єм ся вперезала, якось єм ся вбула,
Та й якось єм, мій миленький, за тебе
[забула.

Але ледве Катруся скінчила сьпівати, цїла компанїя уже чим иньшим занялась.

Якась стара жінка сиділа на приспі під хатою у самім червонім фезї на голові, з під котрого висїли стряплї сивого волося.

— А се що за холєра? — крикнула Ярина і показала на жінку пальцем.

Усї витягнули в той бік голови, та й в оден голос зареготались.

— Матїнько сьвята! А вона що має на голові? — розпитувала ся Доця, бо ще нїколи не була на Буковинї.

— То фез, називаєсь, — обяснив Матїй, що дївок ще більше розсьмішило.

— Якийсь пес, чи що? Червоного пса взяла на голову?

Катруся також ще того не бачила, та аж стала на возї, аби лїпше придивити ся. Тут віз як раз стукнув і заїхав у ровець, бо містка не було: Катруся захиталась і сїла шафареви на плечи. Шафар зловив єї за поли і посадив собі на колїна. Але Катруся вирвалась єму

з рук, та й так гопнула кулаком у шию, що аж капелюх злетів єму з голови і упав між коні.

— Ой вай, капелюх! Гов! стій! — кричав шафар, придержуючи коні.

Але капелюх покотив ся з під воза у рів, а коні не хотіли стояти, хоть шафар міцно стягав.

— Ідіть-но котрий та й здойміть мені капелюх! — просив шафар парубків.

— Ади ще чого не стало; було не зачіпатись з дівками! — казали парубки. — А то жидівська віра, хотів би вислугувати ся християнською кровю! Іди сам та й здоймай собі капелюх! — договорив з повагою Матій.

Шафар видів, що нема що робити, зліз сам і підніс капелюх, обтираючи від болота.

— Оттак найліпше, так було відразу зробити, — кепкували парубки, а Катруся все ще дідьками садила у паршивого жида.

Коли шафар здоймав капелюх, друга фіра тютюнників перебігла їх і пігнала наперед. Шафар і собі затяв коні і обі фіри стали переганятись.

— Гов! гов! — скричали нараз оба фірмани, але то вже було запізно: обі фіри стерли ся, щось лиш тряснуло, почім одна фіра цілком на бік перехилилась. Жиди зачали сваритись і клясти, усі поскакували з возів, бо показало ся, що вісь з одного воза була цілком зломана.

Стало ще веселійше, бо усі мусіли сідати на одну фіру, щоби доїхати до Грабинців.

Було так тісно, що кілька парубків волїло йти пішки попри віз, котрий тепер ледви що котив ся; але, як то кажуть: „Коли розмова потішна, то і дорога спішна“, — то і не спо-

стереглись, коли в'їхали до села. Тут переїхали кілька вуличок і в'їхали на широку дорогу, котра вела до самого двора.

Грабинці були колись посілостию вірменських панів. Перший властитель Грабинців торгував волами і баранами, їздив з ними до Відня і до Молдави, де робив добрі інтереси, а наконець лишив торговлю, купив Грабинці і став паном. Син его, хоть уже більше мав панських прикмет і жив цілком уже по панськи, то старі люди ще памятали, як продавав шкіри з овець, сам важив і обривав грудки з непареної вовни. Але его вже син направду став паном, оженив ся з небогатою але дуже панською Полькою, і відтак все переробилось на инший лад. На місци великого старого дому стала маленька палата. В городї постинано старі овочеві дерева, позасаджувано акациї, берези та сосни, на грядках з яриною старої панї пороблено широкі вулиці і позасаджувано всїлякі заграничні цьвіти. Молода панї не дивила ся нї до ніякого господарства, а гостий було завсїгди що не міра, і широка брама двора майже нїколи не запиралась. Але по кількох роках такого житя стали люди замічати, що старий Клюґман, звістний на цїлу околицю лихвяр, став що раз частїйше навідуватись до панів, а хоч він і не доїздив нїколи до двора, мав дуже покірну міну і чекав в офіцинах, доки пан не буде мати часу з ним поговорити, то люди зачали вже з того щось злого ворожити. Відтак Клюґман почав ще частійше появлятись і заїзджати уже під сам двір, а коли не було гостий, то пан і панї запрашали его до покоїв і розмавляли, як би з своєю рівнею.

Одної ночи пан захорував і в короткім часі потому умер. Клюґман почав тодї появлятись як злий дух тої хати, до котрої довгі лїта входив як би найлїпший приятель. Сварив ся і кричав, панї плакала і умлївала, аж нарештї з'їхала ся єї рідня і по довгих торгах лишено Клюґманови за довги Грабинцї, а за решту сплати куплено маленьке сільце у Галичинї.

В якийсь час усе в Грабинцях перемінилось. Широка брама випала з завісів, а два великі муровані стовпи лишили ся, немов би насьмівали ся з давної слави дому. Навколо города повигинав ся на усї боки паркан, а поломані штахети заступлено простим кілем. Двір був облуплений, ринви пообривані, а великі замазані брудом вікна дивились по мертвецьки на широке подвіре і понищені будинки.

Перед заїзджаючим возом з тютюнниками розбігло ся стадо курий з великої купи гною, що стояла на самій серединї подвіря; недалеко від того купка свиний немилосердно рила, а підкидаючи довгими рийками, викидала остатки корчів давних кльомбів. Серед довгого ряду колись гарних спіреїв були повидирані корчі, як би повибивані у ротї зуби. Велика чорна корова запуталась рогами в тоненьке гілле, і люто робила собі серед него дорогу, а за нею рикало двоє величезних телят.

Навруг кипів рух сїльського господарства одні витягали вози, другі виїзджали з оборником у поле, третї переносили снопи з гумна до стодоли, звідки виходив монотонний гук молотарнї, а з невеликої кузнї чути було сопленє ковальського міха і стук клевця. Віз заїхаь просто перед стодолу. З стодоли вийшов високий грубий жид, в довгім, обложенім фу-

тром халаті, а на бік з троха відхиленого капелюха видко було чорну оксамітову ярмурку і при шкірі обстрижене волосє. З першого погляду мож. було пізнати, що се властитель, а тим самим осередок руху, що розходив ся навколо. Шафа́р підійшов до него і шваркну́в щось по жидівськи. Грубий жид повів оком на злїзаючих тютюнників і перерахував пальцем. Потому шафар кивнув на них рукою і усї пішли за ним до двора. Зараз від вступу у великім довгім покою лежала висока купа кукурудзів, при котрих двох робітників вибирало більші шульки і викидало до другого менчого покою, де шульки часто потрафляли у стїну і відбивали тинк. — По другій сторонї, ще більшої комнати, по обох боках стїни, було підгорнене жито, а дрібні кісточки гладкого паркету повідлїтали як би від удару цїпа.

— Ходїть, ходїть! — сказав шафар, а перейшовши через покій з житом, отворив двері до четвертої комнати, званої канцеляриєю. Тут було чисто і пусто, лиш в кутї стола якась червона подерта стара софа, перед нею картовий стіл із зломаною ногою і кілька крісел, з котрих одно було вибите хорошою дорогою материєю. Стїни були майже цїлком голі, хоть на одній висїло високо під стелею невелике похилене зеркало, а на противнім боцї хропів годинник в золочених за шклом рамах. Над софою висїв маленький образочок з вишиваною на паперовій канві гускою чи качкою, на високих ногах як би у буська. На широкім поручевім кріслї сидів молоденький без заросту жидок, з русявими пейсами, і переглядав пильно якусь книжку. Побачивши шафара з робітниками, він неохотно встав, приступив до стоячого

під вікном бюрка і витягвув з шуфляди грубу подовгасту книжку, потому витягнув з каламаря сталеве перо, обтер полою кафтана, і чекав, що скаже шафар. Шафар став єму почитувати всїх робітників, котрих він скоро в книжку записував. Шафар добре говорив по руськи, але жидок, щó повтаряв подиктовані імена, перекручував їх так дивно на німецько-жидівський лад, що робітники ледви поздержувались від сьміху.

— Не сьмійте ся, то зять Клюґмана, — казав Петро, щó вже нераз був у Грабинцях.

По виисї шафар придїлив кождому роботу. Одним казав перебирати в покоях кукурудзу, других вислав до молотарнї, а Катрусю ще з двома дївками і трома парубками взяв до помочи при роботї розсадників, котрі закладали ся на фільварку за селом, де було найбільше паньских ланів. Уже здалека мож було видїти високій дім і гарні ґосподарські будинки. І тут так само як у дворі пооблїтали тинки, а старі дахи були полатані новими ґонтами і виглядали гей би періста телиця. Тут шафар був властиво найбільшим паном, під єго рукою були усї робітники, бо тут вони сиділи і харчували ся через цїлий час роботи тютюну.

У городї, де мали бути розсадники, уже був винесений сьнїг і навезені великі купи оборнику. Кількох робітників кінчило довгі на пять сяжнїв розсадники і обкладало дошками, там знов парубки насипували гній, а дївки заношували кошом або навозили тачками замерзлу глину. Подальше стояв високий ще молодий чоловік і розмірював довгим патиком місце на нові розсадники.

— Прецї веде більше робітників, — сказав він, побачивши шафара, щ́о надходив з робітниками, а то роби не знати з ким!

— Ото! зробили-сте ся, — сказав шафар, хитаючи головою.

— А-ну бери ти, та мір цїлий день патиком як я, то будеш знати, по чім мірка перцю, як поперек болить...

— Ов-ва, велике сьвято! Я може сегодня і більше наробив ся, та й не хвалю ся.

— Та може бути, що вже-сь не одного обдурив, та й здер християньску шкіру!...

— От, Михайле, не жартуйте, — перервав шафар, як би єму було жаль часу тратити на пусте балаканє, — ліпше дайте тим робітникам роботу, бо я маю ще других розмістити.

Михайло високо глянув на робітників. Він був старшим тютюнником, умів закладати розсадники і брав більшу від усїх других платню.

— А кілько їх там? — спитав, як би дїйстно їх було так багато, що тяжко було перерахувати.

— Пятеро, — відповів шафар.

— А-ну! Парубки до гною, — крикнув Михайло дужим голосом, аж лоскіт пішов, — а ви дївки ідїть до дївок набирати землю.

Між робітниками було весело. Деякі були знакомі з сусїдських сїл, та радістно витали нових товаришів. Звичайно, де зійдесь багато челяди, то нїяк їм сидїти тихо. Парубки, щ́о набивали у скринї гній, замахувались на дївок довбнями, а дївки кидали на них грудами за́мерзлої землї. Одна буковиньска дївка з закрученим високо на голові волосєм, в широкій фотї, розбивала граблями найдрібнїйшу землю. Коло неї не перейшов нї оден парубок, аби вона сама

єго не зачіпила. Небуковиньским дївкам се не сподобалось.

— От се раз дівка! — шептали між собою, — щó сама парубків зачіпає!...

Буковиньска дївка не зважала на косі погляди прибувших дївок, та й стала на збитки вимавляти такі слова, що уже для дївки цілком не яло ся. Але Катруся помимо того не могла довго видержати, щоби не зайти з нею у розмову, хоть Ярина тягнула еї за рукав.

За якийсь час тим, щó лиш поприїздили, шафар приніс по куснику хлїба. Хлїб був житний на половину з ячмінною мукою, чорний і остюковатий, що єго тяжко було проглигнути.

— Ще треба буде нам оголóни збивати, коли довше постоїмо на тім хлїбі, — зауважав Матій, витягаючи грубі ости.

— О, ми знаєм тут і оголóни збивати, — докинув жартобливо Михайло, зачувши слова Матїя.

— А вам збивали? — запитала Катруся, сьміючись.

— Менї не збивали, бо я тутешний, то лиш зайшлі дістають оголóни, відповів Михайло, кинувши оком на хорошу і сьміливу дївчину.

Катруся хотіла знов щось сказати, але Ярина зацитькала еї.

Вечером зійшли ся всї до хати. То був великий довгий будинок; через середину йшли сїни, а по обох боках було чотири великі комнати. Одна комната належала до шафаря, і від неї двері були заперті, та лиш чути було плач і крик малих дїтий, а від часу до часу виходила ще молода груба жидівка, отвирала велику комору, і видавала усе, що треба було дати до кухнї, і голосно за кождий раз сварилась з кухаркою. У кухнї стояла велика піч з ве-

ликим вогнем, а навколо попід стіни були лавиці і полиці, заложені горшками, мисками та лижками. На великім столї стояло кілька великих викинених баняків кулеші. Попід лавиці було повно цебриків і коритів з помиями. Дві дївки витягали потому намокле черепе і переполокували брудною водою. На середині стояла стара міцна баба з головою, закотурганою хусткою попід шию, з закоченими рукавами і з великим полонником, котрим від часу до часу мішала кипячу страву.

Найбільшою була хата, де проживали робітники. Попід вогкі і обдерті стіни стояли високо від землї на повбиваних стовпах широкі лавки. Стеля була чорна від диму і бруду. На середині до чорного сволока була прибита нафтова лямпка, що неясно бликотїла через обкопчене скло, а по кутах лежали вязки соломи. Воздух був тяжкий, пересяклий гнилию і тютюновим димом.

Вечера була готова. Кухарка поналивала в миски борщу, шафар став з шнурком до кулеші и почав ним кроїти по шматови для кождого робітника. До їди посідали всї на землю. Дївки, що повмивали начине, порозносили борщ і кулешу. Кождий з робітників витягнув свою деревляну зза пояса лижку. Борщ був голий, а квасний, що аж очи вилазили, лиш грубі, мов пальцї, плавали по нім бураки.

— Лови, лови, бо утече, — фравтував оден парубок, хапаючи другому зпід лижки бурак.

— А най тя чорт бере, який квасний! — говорив другий, скривившись.

— Видїли очи що купували, - приповідав его товариш і заїдав борщ, гейби найлїпшу страву.

— А се що?! — крикнула якась дївка на другім кінці і хляпнула цїлу лижку борщу на землю; чорний великий тарган хляпнув з борщем, аж розплес ся.

Зробив ся крик, деякі покидали лижками і казали, що не будуть їсти борщу з тарганами.

— Прокляті пархи! Будуть нас тарганами годувати! — чіпали шафара.

Шафар ходив, як би то і не до него було говорено.

— Но-но, — посьміхував ся він; — як не будете їсти, то для других більше лишить ся.

Коли уже всї попоїли, шафар крикнув на дївки, щоби позбирали начиневе і помагали кухарцї мити. Деякі пішли, деякі не хотїли і сварились з шафаром.

— Зараз іду, — говорила на збитки волоська дївка і закотила рукави. — Ану-ко, котрий іде зо мною боротись! — гукнула на парубків.

— Ходи сюда! — сказав якийсь парубок і стали боротись, аж заточувались.

— Лїпше! лїпше! Не дай ся, а ну в другий бік! — договорювали инчі з боку.

Дївка задихалась, а таки не далась парубкови повалитись.

— Я їй покажу! — сказав Петро, моцак; — най вона зі мною помоцує ся!

— Ов-ва! Дуже боюсь, я ще не таких видїла!

Петро прискочив до дївки і ухопив за обі руки. Дївка напружила усї сили, але таки він єї поборов.

Якийсь парубок став грати на сопілцї, а другі зачали тягнути дївок у танець. Трох парубків сїло на землю на самій серединї під лямпою, а оден з них витягнув ізза череса чорні

засмолені карти. Другі посідали навколо них з люльками в зубах. Дївки заходили ся ще коло начиня і лініво збирали порозкладані по землї миски. Одна набрала щось шість мисок на купу і несла до кухні, а оден парубок, щó сидів серед хати, витягнув умисне ногу. Дївка не уважала, пошпотала ся і усіми мисками тарахнула до землї.

— Повóли! Повóли! — крикнув шафар зі злостию і прискочив до дївки з піднесеним кулаком. Але борзо опамятав ся, позбирав побиті черепки, попробував пальцем, котрі ще були цїлі, а котрі дриньчали, відсунув до черепків.

Дївка зачала сварити ся з парубком, щó підставив ногу, і усю вину звалювала на нього. Шафар на те не зважав, витягнув з кишенї книжочку і вписав побиті миски.

— На, маєш заробóк! — посьміхались деякі. — Він певне їй з яких пять шісток відтягне за те черепє.

— Ото би ще добре було, аби то такі у него миски як у других; він десь по пятнайцять крейцарів порахує за одну!

— Ану-ко! Щось записав? Покажи книжку! — сказав оден парубок; — я розумію ся на нумерах.

Але жид відтрутив парубка і пішов до своєї хати.

Між робітниками ще довго шуміло. У хатї ставала що раз більша духота від людського тіла, диму і одежи, пересяклої вогким воздухом ранної весни.

— Деякі стали роззувати ся і розвішувати по лавицях, вікнах та полицях чорні сильно вонячі і перемоклі гноївкою онучі. Кількох пішло до кухнї, де варило ся, щоби при теплій

печі лїпше просушити онучі, бо у великій хатї не топило ся, хоть зимно нераз доскулювало. Кухарка зачала сваритись, бо на блясї стояли горшки та капало на них з мокрих онучів. Але коли ві нїхто не слухав, вона ще більше розсердила ся, позабирала порозвішувані онучі і шпурала ними за поріг. Та хоть стїни тріщали від реготу, крику і шуму, то мимо того були такі, щó порозвалювались по кутах на купах соломи і хропіли на цїле горло.

— Вставайте, уже днина! Скорше, шафар іде будити! — кричали на них другі і стягали за ноги на землю.

Сплячі сердились і кляли, але треба було вставати, бо кождий хотїв мати до спаня хоть клапоть соломи.

Дївки, щó тої днини прийшли, довго стояли у кутику під стїною, не знаючи, що з собою робити.

— А тоті чого так повставали, як курки у дощ під плотом? — насьміхав ся якийсь парубок.

— Може чекають, щоби їм постелити? — договорював другий.

— Ходїть, ходїть до нас! — кликали дївки, щó уже були у ряд полягали спати. Але Ярина не могла на те якось зважитися, а Доця узяла клапоть соломи і постелила собі окремо від усїх у кутику.

— Може би де у сїньох лїпше було! — сказала Катруся і вийшла до сїний. У сїньох було темно, лиш через шпари дверий падало сьвітло і розганяло темряву. Катруся постояла якийсь час і зачала мацати двері до кухнї, бо прийшло їй на гадку, чи у кухнї не мож би примістити ся.

— А ти що тут робиш? — шепнув їй хтось над ухом, і обвинув єї стан руками, гей би кліщами.

Катруся пізнала старшого тютюнника Михайла.

— Щезай до чорта! — крикнула голосно і трутила ним так, що аж о стїну опер ся.

— Тьфу! Якась біснована дївка, мрукнув Михайло під носом і пішов у двері знадвору.

Місяць сьвітив ясно, зьвізди блищали тихим, спокійним блеском, а воздух дихав сьвіжим холодом. Катрусї стало ще противнїйше заходити до хати, звідки виходив крик і сморід.

З часом до усего чоловік привикає, тож і наші дївки недовго відставали і цурались цїлої компанїї. Катруся була завсїгди скора до сьміху і жартів, а у такім гуртї було чого та і з кого посьміятись, та не одно приповісти. Клюґман бувало не спускає ся на шафаря, а сам іде надзирати робітників, тож Катруся як не стане потому насьміватись та показувати, як він ходить, говорить, поправляє капелюх. — Ану-ко роби борше з руками, — а ти чого так лїзеш з ногами, як би-сь три днї не їло?! — зачне протягати на жидівський лад, а усї аж пукають зі сьміху. Усї знали, що шафар любив хороших дївчат, та тих уже він не так рано будить, та і до роботи не наганяє. Як се спізнала Катруся, то стала прокидатись, що се нїби то вона не від того, щоби він за нею ходив, та усякі бувало збитки з ним виправляє. Тимчасом Михайло не спускав єї з ока. Він був жонатий, а люди казали, що єго жінка дуже противна. Хтось їй мусїй сказати за Катрусю, а тота як єї де побачила, то проклинала і кричала на цїле село. Катруся ще навмисне позабирає парубків і дївок,

та й ходить попід єї хату, а вона як єї увидить, то кидає чим має — віником, патиком, чи камінем та й кричить, що аж захрипне: що сяка-така..., розволочила їй чоловіка, що за сяку-таку... чоловік єї убиває; — коли Катруся з цілою компанїєю аж кладе ся зі сьміху...

У Грабинцях так вело ся, що зберуть ся у неділю з одного села та й ідуть до дому у гостї.

— Ходи, Катрусю, з нами! — кличуть бувало свої, але Катруся не хотіла.

— Не знати, кого там лишила-м, що маю іти, — казала.

— А Іван? — питала Ярина.

— Най пропадає до лиха!...

— А Максим?

Катруся плюнула на землю і відвернулась.

Максим однак за кождий раз розпитував про Катрусю.

— А що там Катруся робить? — питає бувало він парубків.

— От дурне! І шафар за нею ходить, і Михайло — старий тютюнник, а що парубків водить, то вже і не казати!...

Максимови знайшлась нагода і самому доконатись, як Катрусї у Грабинцях водило ся. Він також відслужив ся був від ґазди, бо у ґазди хоть можна виучитись ґосподарства, та за те мала була платня. Максимови треба було гроший, бо кусень города і хатину, що лишив єму батько, взяв жид на пять літ за довги, тож пять лїт мусїв він десь між людьми міститись, та кортіло єго за той час і який крейцар призбирати, бо хата була стара і треба було єї пересипати. У дворі давали 30 срібних, а за харч шість кірцїв ординариї. Біда з тим, правда, була Максимови, бо як то кажуть: „одно стає у скарбі

служити, а друге за ним їсти носити". Але він міг примістити ся якось за той час у свого брата. Брат був дїтний, та котресь з дїтий завсїгди могло відбігчи.

У ґазди більше на одежу постарав ся, а кілька левів що мав, пороздавав між люди. Оден парубок, щб пішов до Грабинцїв на роботу, позичив був від него уже давненько два срібні та й не гадав віддавати. Тепер Максим мав час, бо хоть у дворі умовив ся, то доперва за тиждень мав ставати на службу; загадав одже піти до Грабинців, щоби парубка захопити при грошах.

Се було під осінь, коли уже зачинали ломити тютюн. Тож коли Максим прийшов на грабинецький фільварок, богато робітників було у поли, де ломив ся тютюн, але більша часть, а найбільше дївок, лишили ся на фільварку, де силяли привезений тютюн. Кілька дївок пряло куделї, а від них брали повні веретена і спускали довгі, на чотири сяжні швари, до котрих присилювали тонкі пласковаті іглицї. Робітники сидїли рядами на землї між купами зеленого тютюну і скоро проколювали іглицею оден листок за другим та проволікали шварами. Високі купи листя зникали під їх руками, а довгі шварі вились як великанські зелені вужі. Инчі робітники забирали довгі шварі і розвішували по плотах, стїнах стодоли та інших ґосподарських будинках, на повбиваних клинцях. Вози одні приїжджали, другі від'їжджали, і все привозили сьвіже листє, котре уважно складали на землю, коло силяючих робітників. Катруся сиділа майже на самій серединї подвіря, в еї руках лиш мигали листки тютюну, але так само, як еї руки не дармували, не дармував і язик. Губа еї і на хвилину не замикалась, до кождого

щось приповіла, засьміялась, не пропустила ні одного парубка, щоби єго не зачіпити.

Старший тютюнник Михайло ходив поміж усіх як качор між качками та поглядав, щоби усюди був лад і порядок.

— Чого так близько возом наїжджаєш? Ей, я тебе научу, як маєш їздити! А ти чого з під споду витягаєш та дреш листє? А ти знов стоїш, роботи не маєш? А той, щоби лиш шкірити зуби до дівок! — лунав єго міцний голос, як гуцульська трембіта.

Але, хоч так сварив на других, щó шкірять зуби та не пильнують роботи, то коли сам переходив коло Катрусї, потягнув єї за стонжки від цїток і ущипнув за плече. Катруся відвернула ся і засьміялась. У тій хвилї піднеслась зза воза Михайлова жінка, цїла сина від злости, з обвислою фотою і перекрученою на голові хусткою, і кинула на Катрусю, гей би добре гарбузє, горнець з мазею. Горнець трафив у саму голову. Катруся схопилась на ноги, черепє горшка розлетїлось, ціле лице замазалось догтем, а чорні довгі струї спливали по білій сорочці. Михайло поблїд і прискочив з кулаками до жінки, ухопив єї за шию і повалив на землю.

— Ґвалту, ратуйте! — кричала нещаслива жінка; — убиває мене, розбійник, злодїй, волоцюга, б...

Михайло повалив єї на землю і зачав ногами толочити; ледви їх розірвали. Вона зачала утікати, але він взяв друк і побіг за нею на вулицю. В першій хвилї як комедия зачалась, кождий лиш роздзявив рот і не знав, звідки то все взялось. Богато не знало, за що Михайло бив жінку, та й хто кинув горшком, але по-

тому зробив ся такий гармір, крик, та й сьміх, що одно другого не чуло.

— От се ти раз дівка! От се ти раз жінка! Ото помастила їй голову! Але-ж дав, дав він Їй за тото, пришиб як половик курку, та й бив як циган зелїзом!

Катруся все ще стояла на місци, а мазь стїкала по білій сорочцї; червоні сбвиванки були цілком чорні, а на плечах стонжки злїпились у купу. Вона хотїла обтерти голову руками, але ще більше замазалась і зачорнилась руки.

Навкруг регіт не переривав ся, а над усїх сьміяв ся шафар. Се чогось найдужше розсердило Катрусю; вона зі злости пірвала розбитий горнець и кинула ему в очи. Жид відхилив ся, а горнець відбив ся у двері від возівнї и лишив довгий чорний знак.

— Се на те, щоби люди не забували, що на тім місци дїяло ся! — договорював шафар, перегинаючись зо сьміху, по чім ще більше заревів регіт.

— Бог би сьвятий вас побив! — сказала Катруся майже крізь сльози і ухопила коновку, щó стояла коло неї з водою, та й пішла до хати. Тут Катрусї пустились сльози з очий цюрком. Але вона їм супротивилась, міцно обтерла кінчиком чистого рукава, порозвивала з обвиванок кіски, поскидала цїтки, і стала умиватись. Мазь не хотїла пускати від студеної води, тож Катруся пошукала троха по горшках теплого, захопила зпід лавиці піску і зачала терти що могла лице і руки. Треба було також перебрати сорочку, але за сорочкою треба було йти аж на село, бо на фільварку не мож було удер-

жати шматя, і більша часть робітників тримала шмате на селї по хатах. У хатї не було нїкого; Катруся виглянула вікном. Недалеко від вікна стояв Максим. Вона бачила єго ще зранку, але ледви кілька слів з ним поговорила; тепер-же вона утїшилась як Богови, заковтала у вікно і махнула на него рукою.

Максим спершу́, коли Катрусю обляла Михайлиха мазею, сьміяв ся з другими, але потому стало єму якось нїяково; він зачув сльози в єї голосї, і жаль зробило ся єму дївчини, тому-ж то він навмисне підійшов до парубка, щó тесав недалеко хати клинця на тютюн, і раз-у-раз споглядав у вікно. Тепер коли вона махнула на него рукою, він скоренько підбіг.

— Іди-ко, Максиме, до Ярини, — просила Катруся, — та кажи їй, шоби пішла у село, та принесла менї мою сорочку; лиш диви ся, щоби шафар не видїв, бо він їй не дасть лишати роботу.

Максим охітно пішов, відшукав Ярину та й сказав, щоб їй принесла сорочку. Шафара не було між робітниками; Максим зазрів здалека, що він увійшов у хату, тож і він скоренько вернув до парубка, щó тисав патички.— Катруся стала перебиратись.

— Зараз ми іди до роботи! — чути було голос шафара, щó взявши Катрусю за плече тручав єї за двері.

Максимови зробилось горячо. Він не спамятав ся, коли прискочив до жида і ухопив єго за оба пейса.

— А ти, бідо, що хочеш від мене?! — крикнув шафар. — А тобі що тут за рация?!— і трутив Максима, що той аж піткнув ся. Але

Максим знов схопив ся і кинув ся до шафара, та той знов відкинув его одною рукою. Шафар був хлоп годний, великий, а Максим малий і сухирлявий; а коли ще раз до него пустив ся, шафар зловив его за ковнїр і хотів замкнути до шпіхлїра; втодї Максим вирвав ся і став утїкати що сила.

Опинившись за Грабинцями, Максим став іти повільнїйше, і Грабинцї поволи губили ся за ним в синявім поморокцї. Але Максим не оглядав ся. Він роздумовав, що ему стало ся, що він парубок тихий, спокійний, з роду не мав нїякої цікавости нї до сварки ні до бійки, кинув ся на шафара, гей-би скажений, і як-би не то, що той був дужший від него, був би его роздер на місци. — Проклятий парх залицає ся до неї тай бере ся збиткувати... Та що він з нею тепер робить? — подумав далї Максим, і знов взяла его злість. Єму нагадалась Катруся з сльозами в очах, коли ухопила коновку і бігла до хати; тогдї він був би скочив за нею в огонь, хоть вона й не дивилась на него. Коли зранку прийшов, то й ледви кілька слів промовила. Але вона завсїгди така: рідко коли у неї учуєш розумне слово. От тепер він став у дворі, бере 30 срібних, та коби вона така як він, то-би також зложила тоті гроші, що бере в Грабинцях та і хату можна би пересипати. Але де вона! Вона певне і крейцар з Грабинців не принесе: десь пропустить, сама не буде знати куди.

Він ішов боком гостинця вузькою вдоптаною стежкою; з купи каміня зсунув ся камінь і упав ему під ноги. Максим піткнув ся, закляв, та й тим і думка его перервалась. Він сам з себе засьміяв ся. Бо чи не робив він так як циган, що бив сина аби не заїжджав лоша,

а лошати ще не було! Хто знає: може вона з него тепер сьміє ся, у неї того не купити, а він уже за єї гроші хату пересипає. — Тьфу, щезай бідо! Чого єму ся дївка лїзе у голову? Чи нема інших дївок у селї? „Є того цьвіту по божому сьвіту!“ До богацьких дївок нїяк було пхатись; богацька за него не піде, але все міг би собі таку взяти, що мала-б щось більше від Катрусї. От, хоть би і Ярина? Не посватати би єму Ярину? Дївка хоть куди; стара лиш їх дві має, менчу лишила би при собі у хатї з кусником города, а старшій була би за те більша половина города... Або Доця? Дївка тиха, супокійна, та і старий може-б який кавалок поля за нею дав; небагато того усего є, але добре що то. А Катруся що? Хіба як в тій сьпіванцї, „Очи чорні, брови рівні“. Але-ж бо то і очи гей, гей, а губи як би хто кровю намастив.

Грабинцї мали пізний термін віддавати ґютюн до маґазину, тож заким робітники до дому повернули, неодно в селї перемінилось одні повмирали, другі породились та поженились. Між тими, щó пожени ли ся, був також і війтів Іван.

Іванова жінка була страх гонорна. Як бувало іде селом, то так крутить головою, як кінь, коли єго тїсно зазонбеляють, а ногами човгає, що аж до землї присїдає.

— Хапайте бики, бо процесия іде! — сьміяла ся Катруся, як уже здалека зазрить Іваниху, та й зачне показувати, як вона до церкви увійде, причекає, хрестить ся, бє поклони. Се розповідали Іванисї, і вона дуже за те на Катрусю вороговала.

— Сердить ся, — відказувала Іваниха, — що Іван єї не взяв. Не мав би кого брати, та

таку голячку, щó ледви одну сорочину має на хребтї, — пустїйку, жидівську помийницю, щó не варта ґаздинї порога замести, ґаздам свинї пасти! Най дивить ся, щоби знов яка їй голову дохтем не помастила, та щоби кого болячками не обсадило, як дорогу перейде! Уже показуєсь на еї товаришках, та й кумпанках, щó разом до Грабинцїв ходили, та ще і на нїй покаже ся!...

Іваниха говорила се против того, що про Доцю, так як не варт, заговорили люди в селї. — Се бо і є, — дивувались деякі, — що се найшло Доцю, з котрої нїякої нїколи не чути було пустоти, а не захопило Катрусю, що лиш за парубками лїтає! — Не бійте ся, знає вона що робити! — говорила Іваниха, а від чого гарна ружа росте — або не мож з кушки зпід коси водички напитись!

— Сама знала чарувати, яєчницю варити і парубків до себе примащувати, та й гадає, що кожда така! — відгризала ся Катруся. — Нїби люди не знають, як до ворожки ходила, щоби свому тагови вік скоротити... Овва! що ми за така широка ґаздиня зробила ся, що дївок судить: най іде псам писки лизати, а не дївок судити! Гонорує ся, що богачка, і богаті нераз старцїв водять; та й вона ще буде палицею дороги шукати, вузли на собі звязувати, та дрантєм трясти!...

Хтось казав, що Іваниха раз довго стояла з Яриною та й говорила щось про Катрусю. Катруся як се учула, то так як стояла побігла до Ярини. Вона буде з Іванихою зноситись, та й брехнї зводити: най мовчить, коли хоче, аби за ню мовчали!

— Виклич мені Ярину! — сказала Катруся ізза воріт до молодшої сестри Ярини, бо не хотїла побачитись у хаті з мамою Ярини.

— Ярина не вийде, у нас суть старости, — відповіла дївчина.

— Катруся здумилась.

— Які? — запитала дївчини.

— Ади, Ілаш Гаврилюк сватає єї.

— Ілаш Гаврилюк? А Петро що каже? Дївчина здвигнула плечима.

— Ей та що там Петро?

— Таже він за нею ходив?

— Та що з того, що ходив, коли він нічо не має, Ілаш записує їй половину поля та й хату.

— Але старий, удовець, має четверо дїтий!

— Овва! Неня каже, „що який був, такий був, аби хлїба роздобув!“

— А вона хоче за него іти?

— А ти би не пішла? — запитала лукаво дївчина.

Катруся усердилась.

— Я не прийшла того, щоби ти мене питала, а Яринї скажи, що як буде на мене брехнї зводити, то їй голову зірву...

— Чекай дївонько, не мовчиш, то учуєш таке, що аж ти в пятох постигне! — відгрожувалась далї у думках Катруся. — Та тепер ще згонорить ся, що віддає ся, та ще більше стане з Іванихою зноситись та дївок обріхувати. Що ми за ґаздиня, уже як віддає ся, то гадає, що Бог знає, що за велике сьвято?! Як ми ся схоче, то ще борше від неї віддам ся. „Хто шукає, той найде“. — І Катруся зачала у голові переходити тих усїх парубків, що могли би єї сватати, бо усї тоті парубки, щб за дївками

ходять, не завсїгди женять ся з ними. Далї зачала переходити усїх в селї удівцїв, та учула, що хтось єї кличе.

— Катрусю, куди?

Катруся озирнулась і побачила Максима.

— Куди ти ходиш? — запитав Максим в-друге, близше підходячи.

Катрусю знов розібрала велика злість на Ярину та й на Іваниху, але на Ярину ще більше тому, що вона оббиралась їй заєдно за таку дуже нїби щиру.

— Ади, ходилам до Ярини; дївка брехнї зводить, оббирає ся така ніби щира, а з Іванихою сходить ся, та й обі брешуть у купі; кажуть, що я ружу копаю, з кушки воду пю; най дивить ся на себе одна з другою! „Не видить своє під носом, а чуже під лїсом!“

Катруся говорила се скоро, одним душком; єї брови заєдно стягались, губи віддулись, а очи міцно блищали. Максимови так вона вподобалась у своїм гніві, що він більше дивив ся на ню, нїж слухав. То, що говорила на ню Іваниха і Ярина, єго не сердило; най собі і так буде, як вони кажуть, про те він би єї собі більше злюбив, як Іваниху, Ярину, та й усїх інших дівок у селї. І відколи кинув ся за ню на шафаря, чогось вона єму як-би близше стала, і думка, що може би він з нею оженив ся, раз-по-раз лїзла єму в голову. Хоть і сердив ся за те на себе, а сердив ся найбільше тому, що Катруся собі єго гей-би за „байбардзо“ мала, гей-би єї все одно було, що він собі про ню думає, та все-ж таки зауважав, що від пригоди з шафаром Катруся якби прихильнїйша до него зробила ся. Бувало скаже до неї слово, то вона

так опирскне ся, що нема вже більше з ким говорити, а тепер прецї стане та й скаже, що так а так, що тота та й тота говорила, або той вповів.

Всї ті думки переходили Максимови через голову, коли дивив ся на хорошу дївчину. Що єго завсїгди найбільше відстрашувало від Катрусї, то се, що вона нїчо не мала, а він також був не богач, а бідні як поберуть ся, то вже цїле своє житє будуть бідувати, але тепер єму і тото не таке страшне стало.

— Катрусю, — сказав він врештї, — от знаєш, що я тобі скажу: я бим тебе сватав, кобим знав, що ти за мене підеш?

Хмурне лице дївчини як раз роз'яснилось, брови розтягнулись, а очи весело забігали.

— Но, що-ж? — запитав знов Максим, коли Катруся не відповідала.

Аж нараз Катруся голосно засьміялась, відвернулась і лишила самого Максима на вулиці, як тодї, коли від'їздила до Грабинцїв. Вона пішла скоро до вуйкової хати, бо відколи вернула з Грабинців, то була у вуйка до якогось часу, доки собі знов не знайде якого примістя. Їй так було сьмїшно з Максима, що ідучи все ще сьміяла ся сама до себе; бо як було не сьміятись! „За вовка помовка, а вовк тут". Нагадувала парубків, за котрих віддала би ся, а він їй дорогу зайшов. От, зараз показало-б ся, чи то правда, що вона з „кушки" воду пила. Най-би знали люди, що брехачки брехали, а що вони гонорили би ся, що богачки, — овва! І бідні люди жиють на сьвітї, та й суть і ґаздинями.

Ярина не знала, що люди між нею а Катрусею поробили, хоч і чула, що Катруся від-

грожуєсь на ню за якісь брехнї. Їй не конче весело було йти за старого Іляша, та ще хотїла побути з товаришками, і пішла скликати дївок на вечерниці. Коли прийшла до Катрусї, Катруся накинула ся на ню з кулаками.

— Ігі! Щезай в тріста та й в болото, що хочеш від мене? — говорила угойкуючи єї Ярина, а коли дізналась, о що ходить, то аж перехрестилась. — Бодай так сьвіта божого не видїла, до вінця не дійшла, по сьвітї не ходила, як вона бачила Іваниху; аби так дзвонів не чула, як чула єї голос, та бодай їй язик усох, з того місця не рушилась, лижку страви до рота не занесла, як вона що про Катрусю говорила!...

Нарештї Катруся якось втихомирилась та й пообіцяла прийти на вечерниції.

На вечерницї якось не богато зійшло ся дївок, а вже було пізненько, коли надійшло кілька парубків. Заким прийшли парубки, дївки усякої сьпівали, але коли парубки надійшли, вони нїби стали соромитись, перестали сьпівати, хоч усї в оден голос розговорились і сьміялись. Але Яринї були тепер милїйші сумнї сьпіви дївоцькі, як веселі жарти і сьміхи з парубками; тож раз-у-раз запрошувала дївок, щоби сьпівали:

Ой сьпівайте дївчатоньки, та й сьпівайте чергов,
Щоби вас не гонила ґаздиня кочергов.

Засьпівала сама Катруся сьміючись. По чім усї ще більше „розфрантувались“ і сьміялись. Парубки приповідали, як то буде, коли ґаздиня розжене ся з кочергою і котра за котрою буде борше утїкати, або котрий за котрим, — відповідали дївчата.

Кочерга — бабське діло, вона не має на хлопа ніякої моци! — сказав Матій.

— Ого! хлопи нічого так не боять ся, як кочерги, — цокотїла Катруся. — Ану-ко запитай ся Томи Гринишиного, чи він не боїть ся кочерги!

Про Тому усї знали, що не він жінку, а его жінка бе, та й усї зареготались в оден голос.

— Як оден дурний, то уже не всї, — докинув з повагою Матій, щоби на его стало.

У тій хвилї дав ся чути під вікном голосний топіт.

— О, то не дївоцький хід! — сказала якась дївка і виглянула вікном.

У хату увійшов Петро та й Максим. Ярина як побачила Петра, так дивно якось засуетилась. І Петрови стало якось ніяково, хоть він того по собі не показував.

Слава Ісусу Христу! Боже помагай! Що робите, дївчата? — здоровили ся парубки.

— А що не видите, що робимо?! — відповіли дївки. — Прядемо.

— „Напряла кітка півтора мітка; кіт ся розіграв та й тото пірвав“, — відозвав ся оден з парубків, щó був у хатї.

— Та ще сьпівати не хочуть, — доповів Матій.

— Тобі не хотїлисьмо, а їм будемо.

Тут дївки розглянулись, щось пошептали між собою, та й по хвилї засьпівали:

Котили ся вози з гори поломили шпиці,
Питали ся два парубки, де суть вечерницї?
А у тої удовиці славні вечерниці,
Штири конї на припонї, чари на полиці.

Дївки зиркали на Петра і тихо посьміхувались.

— Коні як коні, — сказав як завсїгди спровола Матїй, але чари то десь будуть. Він став на лавицю і зачав шукати руками по полиці.

На полицї у кутику стояли завязані в платинцї Яринині цїтки і ґарда. Він узяв той узлик за кінчик, та й показував усїм Яринині чари. Ярина розсердилась, ухопила від него платину, та й кинула у скриню. Петро робив, що то все нїби не до него, а Ярина і в той бік не дивилась, де він сидїв.

Максим відколи прийшов, то й тілько було єму роботи, що дивив ся на Катрусю, як вона пряде, як крутить веретеном і навиває рівно нитку. Катруся се завважала, та й стала і на него дивити ся такими палючими та сьміючими очима, що він їй не міг дотримати пляцу та відвертав очи у вікно. Се ще більше сьмішило веселу дївчину. Вона закрутила міцно веретеном та й засьпівала:

Ой горою барвіночок, горою, горою,
Мило ми ся подивити любко за тобою,
Мило ми ся подивити...

— Нї, не тої, — перебили їй дївки, — засьпіваймо, що у „Буковинї зелений листок розвиваєсь“, най Ярина знає, що вже недовго їй дївувати, та й дївоцьку мати волю. Дївки зачали сьпівати:

Ой сьпівайте, дївчатоньки, котра голос має,
Та й най же ся в Буковинї листок розвиває,
Та й най же ся розвиває разом із травицев,
Лїпше красше дївчиною, та як молодицев.

Молодиця, невільниця, куда йде — плаче.
А дївчина сам свій козак, куда йде — скаче.
Молодиця, невільниця, куда йде — думае,
А дївчина сам свій козак, куда йде — сьпівае...

Ярина слухала сеї піснї зітхаючи.

— Та се якась дуже сумна, — сказав Максим; — Ярина ще плакати буде.

— А ти хочеш веселої? — питали деякі дївки.

— То я тобі засьпіваю, — сказала Катруся і зачала знов коломийку:

Не піду я за дворака, не хоче робити,
Лише з стайнї до пекарнї люльку закурити.

— Но-но! не присьпівуйте нам так дуже, — відізвав ся Матій, — і дивіть ся, щоби ми вам не засьпівали.

— Ану-ко засьпівайте, най чуемо, — дрочились дївки.

Ярина поналивала у миски борщу, понакладала голубцїв і запрошувала до вечері.

По вечері уже не довго побули, та й стали розходитись. З хати вийшли усї разом, але за воротами подїлились на дві компанїї, одна пішла в оден бік села, а друга — в другий. Дївки, щó йшли в той бік, що Катруся, зауважали, що Петро облишив ся.

— Лишив ся, бігме, дївоньки, лишив ся у неї, — шептали між собою дївчата. — Ото-ти! За иншого віддае ся, а другого за собою водить. Вона гадае, що старий не дізнаесь, що вона вечерницї скликае, та й коханця мае. Нагадае він їй тото колись...

— Чому, любки, не нагадає; буде добре колись казати: „Ти за мене йшла, а коханків за собою водила“. Навчить він єї розуму; неоден десь кулак колись ззїсть за сегоднїшнїй вечер.

— Добра ніч! — сказала одна, а потому і друга дївка, коли доходили до своїх хат. Так само лишали ся і парубки по дорозї. І Максимови треба уже було лишитись, але він хотїв відвести Катрусю аж до дому, а їй була найдальша дорога.

— Катрусю! сказав Максим, коли обоє лишились, а єго голос як би запер ся в грудях. — Чи то ти против мене сьпівала, що не підеш за двора́ка?

— А як би против тебе, то що?

— Та ти таки справдї не пішла-б за мене? Скажи менї раз рехтельну правду, — просив Максим. Ту ще більше заперло Максимови голос. Се Катрусю так розвеселило, що вона сьміялась ще голоснїйше як завсїгди, коли їй Максим зачинав що говорити. Але сим разом Максим не дав їй утечи і коли вже були близько хати, він зловив єї за руку.

— Та що ти мене питаєш? — сказала врештї Катруся вириваючись. — Чи я панна, що ти мене питаєш? Присилай старостів, та будеш знати.

У тиждень по тій розмові Максим післав до Катрусї старостів. Катруся і в голову не брала собі того, що тодї єму говорила, та й не надіяла ся, що він на то єї слово пришле старостів. Тож тепер коли єї приперли, вона не знала, що мала казати. Спершу вона хотїла єму відповісти, — їй жаль було дївоцької волї, — але зачали казати, що вона сирота, що нїчо не

має, що то добре їй трафляє ся, що буде мати свою хату, та нїкому про ласку не стояти, а хоч богацтва великого не буде, за те вони обоє молоді, здорові, годні робити. Найбільше її намовила одна сусїдка; вона була віддала ся до свекрухи, тай друга невістка була в хатї.

— Дївонько, — казала вона, — коли тобі трафляє ся самій бути в хатї, то причикни тай вибий поклони, бо щоби ти коли не впала в такі руки, як я.

— Се справдї буде своя хата, — думала Катруся, тай нїхто не стане їй голову завертати, а роботи вона хоч би якої не боялась.

Зачали ладити до весїля. Максим страх утїшив ся, коли дізнав ся, що Катруся мала ще з Грабинцїв десятку. Ґаздиня, що Катруся в неї служила, дала їй подушки тай вереню; а вуйко за те, що по небіжцї сестрі дещо трохи було лишилось, причинив ся зі свого боку. Максим узяв іще зі своїх гроший у дворі тай зробили весїлє.

Хату не було ще як пересипати, то Максим понаправляв її так, що при добрих ґаздах могла стояти ще який рік. Ґазда не дасть затекти, а ґаздиня — стїнам облупуватись. Катруся мала з пропою три срібних, Максим два, за те зараз купили собі поросє. Щось ще і з ординариї лишилось, та було чим душу погодувати і поросяти підкинути. Максим добув року у дворі і за решту плати купили собі теличку. На другий рік Максим не ставав у дворі. Він дуже був цїкавий до сокири, тому зачали його кликати до хатів майстрам під руку; врештї Катруся мусїла завсїди носити йому їсти до двора, а в дворі звичайно двораки: і той засьміє ся, і той зажартує,

Катруся й собі не замовчить, а то сердило Максима, хоч він до того не признавав ся. Катруся лиш бувало не любить близько під двір підходити, але се майже нїколи і не трафлялось. Максим робив на ґумнї, або коло стайнїв, то вона йому принесе там їсти, він сяде де на землї, тай попоїсть. Часом у лїтї Катруся зазріла десь здалека паню або панну, щó ходили по городї, але на гумно вони нїколи не виходили; часом лиш пан вилетить як опарений, але й той не дивить ся на чоловіка осібно, лиш на всїх ураз кричить.

Стару давну хатчину нїхто не пізнав би, так її Катруся причепурила, що гей би висша стала, немов би її хто підоймив у гору. Максим змайстрував колешеньку, тай хлївець поклав, і кошничка невеличка стояла, бо брали кукурудзи на третину.

Катруся мала коло чого забігати; бувало робить вона від рана до вечера, як не в полї, то дома, що й рук не відриває. У два роки дав Бог їй сина, потому знов мала дївчину, тай уже третє мало бути, коли Максим розболїв ся.

Якось у жнива косив овес, горячо було, він положив ся на землю, тай напив ся дуже щиро з кернички води. Люди ґоворили, що то нїщо иньше, лиш мусїв із цмоком проли́гнути жабу, бо все як він казав, щось йому ковтало по череві. У селї памятали, що так давно було одному богачеви, але той їздив аж до Львова, тай доктори витяли йому з черева уже розігнилу жабу. А про другого розповідали, що жаба перелїзла до мозку, та як доктори розтяли чоло, то вона таки живіська вискочила. Катруся так заїла ся тим, що Максим хорував, що стала як кавка,

бо роботи з нього не було ніякої; сама за всім, тай коштна була, а ніякого нїде поратунку не мож було найти. І до міста до доктора возила, лиш сама аптика два срібні коштувала; тай до ворожки з три милї ходила, тай робила, хто що казав, але нїщо нї крихти не помагало. Сох, сох, тай врештї умер.

Гірко прийшло Катрусї ховати Максима: великих статків нїколи не було, а як хорував, то не прибувало, а треба було якось поховати. Прецї ґазда був! Що люди сказали би, тай таки й сама не хотїла як небудь його позбутись. Добрий був, не збиткував ся, не бив, хоч би не знати як із ним була сварилась. А що робучий був небіщик, то вже й пари йому не найти. Та що з того, коли вже через слабість багато їх працї перевелось, а тепер треба з остатного потягнути, щоби поховати, як Бог приказав. Бо й сам, бувало, небіщик, коли вже бачив, що виходу не буде, каже: „Дивись, щоби ти мене гідно поховала, як ґазду, а потому ти даш уже собі якось раду“. Господоньку сьвятий! Як собі тут бідній удовицї з дрібними дїточками давати раду! Хоч молода була, хоч годна робити, але як ґазди нема коло хати, то при статках біда, а що ще бідному на сьвітї...

За Катрусю знали в селї, що вона робуча жінка, що нїщо їй у руках не кисне, тож у якийсь час сватав її удовець із двома дїтьми! — Отсе мала би розум стільки дїтий до купи зводити, або я не варта ще парубка? — говорила вона. Сватав її й парубок, але й його не хотїла. Його звали мулом, бо раз на ярмарку був купив мула місто коня, тож Катруся кепкувала собі, що вона хотїла би їздити кіньми, а мулами не хоче. Воліла одже сама до яко-

гось часу бідувати, хоч як їй гірко було, доки Бог не наверне такого, як сама хоче.

Так собі думала Катруся. „Але ніхто не знає, що його завтра чекає“, так як той каже: „гадка за горами, а смерть за плечима“. Якось було потиснула велика студінь, мороз був такий, що птахи в лету падали. У Катрусї не було й крихітки муки в хатї, тай сама наважилась прати у сусідки плате. Вона була міцна, робота нїяка не шкодила їй нїколи, та хоч ноги примерзали до леду, вона не відступала від полонки і високо замахувала пральником. Платя було багато, треба було квапитись, — бо в зимі днини так як і нема, — та над вечер стало її в боцї колоти. Другої днини не переставало та все ще чим раз більше кололо, а далї вже нїяк і з постелї було встати.

Тодї то Бог післав до неї панну з двора. Катруся вже нераз казала, що як би була тодї панна не прийшла, та не дала їй щось пити, то хто знає, чи смерти не була би пожила. Хоч і не довго лежала, бо бідному чоловікови й нема як довго лежати, але чогось довго не могла прийти до себе. Нераз їй приходило на думку, чи не піти би коли до двора, може би дала панна ще що; але коли нагадала дитинячі літа, то лиш махнула рукою. Обходила ся якось дотепер, та і дальше обійде ся; коби здоровле, тай коби Бог людям зародив. А славити Господа Бога на сей рік усе добре показувало, що хлїб буде: і рано весна була, і дощі припадали, щоби лиш Бог поміг зібрати щасливо.

Катруся була взяла аж два морґи кукурудзів у людий робити на третину. Се ледви двоє забірує, а вона сама стілько на себе на-

брала. Бувало що лиш вергне на зорі, Катруся схопить ся, лишить дїтям якої троха вчорашної студеної страви або кусень кулеші, возьме собі часом кусник хлїба, як є, або й не возьме, замкне сплячі дїти в хатї, тай іде в поле. У полудне прибіжить, щоби хоч якого-такого борщику дїтям зварити, випустить кури, накаже старшому хлопчикови, щоби пильнував хату і дїтий, а сама знов біжить у поле.

Збіже вже було пустилось із стрілки, тай де-подекуди зачинало сипатись, коли Катруся ще з иньшими поралась сапанєм.

Уже було ґеть-ґеть у полудне. Катруся лишила сапу на рілї і бігла до дому подивитись до дїтий. Сонце міцно припікало, а блеск його проміня аж за очи хапав і все від нього сияло, улискувалось. Зелене збіже та ще зеленїйша по ровах і розплугах трава злискували ся зеленою, кукіль багровою, блаватинь синьою краскою, а червоні маки аж жаріли у густім збіжу, але хоч усе так ярко улискувалось, сияло, — кожда майже квітка як би упустила головку, кождий листочок легко зігнув ся у долину, а буйна матина бульби на пів перевяла.

— Ох, пече! — говорили люди, — аж бульба повяла; не дай, Боже, чого нечистого! — і з страхом позирали на небо. Але небо було чисте, спокійне, та лиш голуба краска і собі від сонця улискувалась.

Катруся йшла скоренько понад потік у село. Сонце роз'яснювало мутну воду потока, що ледви покривала обложені намулом ріняки і місцями западала у глубинї ями, де причеплене до дна зїлє розтягало свої довгі як листки

галузки, повзали пуголовиці, крутились слезні, і блискотіли до сонця ковблики. По берегах і корчах сітнику і кінської мяти вигрівались жаби і скакали з плюском у воду.

Катруся заки відчинила хату, глянула ще раз на небо, але небо було чисте, та лиш де-не-де літали хмарки як біле пірє. Катруся увійшла до хорім, випустила діти і казала, щоби уломили трохи на топливо плота. Коли не борзо вертали, вона сама за ними пішла. Розглянулась — і стрепенула. Білі, ще недавно прозорі хмарки збивались у густу хмару і скоро прикривали ясну бла́кить. Міцний вітер подув від заходу, потряс вікнами хат, захитав вербами по вулиці, мів порохом і дрібними камінцями. Блискавки перетинали стрілою хмари і грім розлягав ся за громом.

Катруся стояла в хаті при вікні і хрестила ся великим хрестом. Господи! Господи помилуй! Господоньку, змилосерди ся над нами! — молила Бога, а діти плачучи тулились до неї. У горі чути було шум; спершу́ кинуло збитим у грудки ледом, потому посипалось гей би з мішка густим великим градом. До гуку, шуму і ломоту мішав ся глухий звук дзвонів. Жінки викидали на двір кочерги, лопати і шутки; палили сьвячене зілє, збирали зерна граду і кидали у сьвячену воду.

Перестало. Ані одної шиби не лишило ся в селі, земля біліла, з дерев звисало поломлене галузє. А що діяло ся в поли?

Сонце усьміхнулось і кинуло довге тепле проміннє, вода всякала в землю, далекі гори, ніби прикриті легким покривалом, відбивали виразно від чистого неба, та місцями із землї підносила ся пара. Подерте листє з дерев, збита

трава і поломані цьвіти ніби обмили ся сьвіжою водою. Усюди віяло сьвіжим воздухом; поховані під галузями дерев пташки простирали і тріпали до сонця мокрі пюрця, та там-не-там мелькнув із обісхлими крильцями білий мотилик.

Лиш для людий в селї не було надїї. Опали грубі зароблені руки в нїмій розпуцї. Пропала гірка праця, тяжка кервавиця... Ударив ся і пан у дворі по полах руками, хоч його більша часть збіжа була заасекурована; та на се було не стати селян, — добре, що було чим заплатити податки!...

Катруся побігла в поле. Збіже лежало лоском, земля чорнїла. Вже не було чого вертати — досапувати ниву, бо все зарівнялось, та лиш сумно лежала покинена серед мокрої ниви сапа. Катруся взяла сапу і вернула до дому, увійшла в хату, кинула сапу під постїль, а сама сїла на лавицю тай гірко заплакала... Дїти грались весело розбитим горшком і зпід ока споглядали на маму, — не знали біднятка, що тими сльозами заллють ся і їх личка, коли попросять у мами хлїба.

Три села пали жертвою граду.

Се нещастє селян глубоко тронуло Ядзю і вона задумала зарядити велику запомогу всеї повітової шляхти і інтелїґенциї на користь бідних селян. Вона розвинула надзвичайну на сей раз енерґію. Намовила кількох панів і пань з сусїдної шляхти завязати комітет, втягнула всю висшу інтелїґенцию із поблизького місточка і урядила фантову льотерію, на яку пожертвувала половину всїх своїх містерних робіток; відтак комітет дав цїлий ряд вечерків із танцями. А що того всего було ще за мало, зближилась вона до жінки лїкаря, як очевидного

компромісу між шляхтою і висшим міщанством, і об'їздила з нею майже всї важнїйші доми цїлої околиці.

В тій прогульці пань по околиці зі сторони мущин як лицар і оборонець слабшого полу асистував пан Адам Б.

Пан Адам походив із доброї шляхоцької фамілїї і тепер як раз узяв у посесию село в найблизшім сусїдстві Солецьких. Хоч він немав великого маєтку, а навіть по посесиях не найлїпше йому велось, все таки був пожаданим гостем у кождім домі; а коли їздив із дамами, то сама його присутність, особливо-ж у домах, де були панни, побільшала жертви.

По цілій околиці всього повіту і дальше, говорено про Ядзю і про її великодушні інстинкти; всюди приймано її з найбільшими комплїментами. Але коли двері замикались, зміняв ся гумор жертводавцїв. „Тяжкі часи", говорено, „а то ще друть із кождого боку; та щоби то виходило хоч із чистого альтруїзму, а то лиш на те, щоби повеличатись, та в ґазетах фіґурувати". Деякі панї були певні, що Ядзя лиш длятого їздить і збирає складки, аби зблизити до себе пана Адама.

Тим закидам суперечили вправдї факти, що вона завсїди займалась долею бідних і се було для неї відпорою проти лукавих людських здогадів, та все-ж таки сама перед собою не могла заперечити, що чемність і згляди пана Адама додавали їй такої сили й енерґії, що вона могла поборювати такі перепони і зносити прикрости, на які давнїйше тяжко-б їй було здобутись.

Селяни зачували, що пани старають ся на них, тай стали потїшати ся, що лекше

їм прийде перебути лихо. Одна біда, що то якось довго проволікало ся; — вже й зима минула, і другі засїви приходили, — а запомоги не мож було дочекатись. Люди бояли ся спізнити з весною; треба було старати насїнє, звідки голова, а збіже було дороге, — люди стягали ся з остатного. Жид арендар набив повну комору заставами і соткѝ видав на грубі проценти.

Були такі, що казали: коли вже чекати, то чекати; чекало ся більше, почекає ся менше.

Катруся також зачувала, що пани хочуть чимось тих, що їм град вибив, заратувати, та хоч нїколи не спускалась на нічию ласку, тай тепер заробляла як могла, то все таки надїяла ся, що може й її пани чимось поратують.

Дочекались.

Зачали скликати до двора людий. Як було велике подвірє, то цїле гей би засіяв людом. Ядзя сидїла на високім ґанку і сама пантрувала подїлу. Навкруг ґанку стояли мішки зі збіжем, які економ роздїлював із двірськими парубками. Кождому приходило по ґарцеви збіжа і по десять крейцарів. Гроші давала сама Ядзя.

Люди кланяли ся низько і цїлували Ядзю в руку, але у товпі чутний був приглушений ропіт.

— Се так з тим, як без того! — вирвав ся голоснїйше якийсь жіночий голос.

Люди зацитькали її, а жінка з переляком глянула на ґанок, чи там не доніс ся її голос.

Але Ядзя зачула, повела очима й узріла ту хору, в якої була хатї, й ратувала в слабости. І лице її болючо скривилось.

Люди зачали розходитись. Не було чого й Катрусї чекати; і вона йшла до дому, сумно

споглядаючи на маленький вузлик тай на десять крейцарів у кулаці...

— А що, Катрусю, багато дістали ви запомоги? — запитав всьміхаючись Абрамко, коли переходила коло корчми.

Катруся нїчого не відповіла і пішла дальше.

В тій хвилї пан Адам заїздив гарненькими буланками на двірське подвіре.

Ядзя повитала його з поблїдлим лицем. Вона була сильно роздражнена. Зачуті слова жінки діткнули її сильно. Стілько понесла труду, прикростей, а за те не вчула навіть доброго слова! Вона довго не могла успокоїтись, хоч родичі й пан Адам старали ся про те.

І коли в селї було вже темно, у дворі в гостиннім покою довго ще горіло сьвітло і велась бесїда про недбальство, лїнивство, пянство, зухвальство і невдячність простого люду.

У селї нераз ще й потому бачили, як жваві коники пана Адама заїздили до двора.

Нараз розійшли ся слухи, що панова панна віддає ся.

Се дійшло й до Василя тай Василихи і вони довго радили ся, чи не піти би до двора „повіншувати“.

Врештї зважили ся піти. Змололи четвертку пшенички як золото. Василиха упекла колачі, бо голоруч не годить ся йти хоч би й до панів.

Пан приймав їх радо, панї ще раднїйша була, гостила як на храму, а як стали і „з води і з роси“ віншувати, то аж заплакала з утїхи.

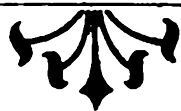
За те панна — аж їм дивно було — як би не та стала, що була. Все така привітлива, тепер лиш як би на силу до них говорила тай нїякої по нїй не видко було веселости.

І се не лиш Василь і Василиха запримічували. Де хто зі слуг бачив її з заплаканими очима, а покоєва розповідала, що вперед коли панич лиш залицяв ся, то панна лиш ходила від одного вікна до другого тай виглядала його, а коли вже зговорили ся, то як би її хто підміняв, і панї нераз мусить її просити, щоби до нього вийшла.

— — — — — — — — - — — — — —

Все таки за якийсь час загуділо у дворі весїлєм. Коли їхали до шлюбу, то цїле село збігло ся, аби подивити ся на молодих. При кождих воротах було повно людий: чоловіків, жінок, дїтий, — лиш Катрусї хата була замкнена на колодку і нїхто не визирав із її обістя.

В селї знали, що вона в Грабинцях. Двоє старших дїтий дала на службу між люди, а з найменчим пішла до тютюну — та дивно стало їм аж тодї, коли вже всї звідти повертали, а її ще не було — та коли розповідали, що вона там таке саме виробляє, як виробляла дївкою, видко, що її натура не покидала її.

Жидівська дитина.

Гінді Розенталь було вже одинайцять років. Батько її торгував волами, скуповував по ярмарках у мужиків худобу тай продавав більшим гандлярям.

Ґешефт ішов добре.

Розпочинаючи гандель, він мав усего трицять ринських, але так йому якось пощастило ся, що вимурував хату в самім ринку маленького місточка, та годував жінку і пятеро дітей.

Сказавши правду, до того дорібку не мало причинила ся й його жінка. Вона провадила на свою руку осібні ріжні дрібні перепродажі. Коли він скуповував від мужиків худобу, вона скуповувала від мужичок кури, гуси, яйця, тай розпродувала потім міським панам. Крейцаря вона дармо не пустила, нераз на ній чи на дітях одежина така, що аж просить ся здоймити; але вона на те не дивить ся, лиш

носить дальше, доки їй не вдасть ся набути від панів які переношені річи.

Коли поставили в містї дім тай гандель чоловіка побільшив ся, то вона не могла вже на довший час хати лишати і займати ся перепродажею. Чоловіка майже нїколи не було дома, їздив із одного села до другого, з одного ярмарку на другий.

Але й тепер як дав він їй який крейцар, то вона рада була з него зробити десять. Купувала лиш те, що найдешевше, тай що вже конечно потрібне. Кількома крейцарями обійде цїлу хату. Купить невеликий бохонець хлїба, посїче дві-три головки цибулї з двома-трьома яйцями, тай тим погодує дїти. Переношені річи, що давно сама купувала від панів, відкуповувала тепер від факторок. Випроваджує ся хто з місточка, продає меблї, то тодї вона вже щось і для хати купить.

З часом було в її хатї всякої всячини. Одно ліжко високе, велике, друге низеньке, вузке; в однім кутї міцна ясенова шафа, а при нїй комода з поломаними ногами тай пообриваними форнірами. Місто канапи стояв довгий цератовий лежак, перед ним величав ся на одній ніжцї полїтерований стіл і кілька крісел, кожде иньшої породи. На одній стїнї висїло невеличке зеркало в золотих рамах, до другої був прибитий мотиль.

Дїти вели ся нївроку їм. Сина оженили в сусіднім містї, де гандлював збіжем; старша донька була вже також віддана, а менші дожидали дома свого часу.

Найцікавійша з усїх була Гінда. В школї була завше першою, а в скупости переходила

матір. Часом, як отець приїхав із дороги, а гандель йому вдав ся, то давав дїтям по крейцару; дві молодші зараз пішли і купили якусь лакітку, яблок або горіхів; Гінда споглядала жадним оком на них, бо сама була не від того, аби не з'їсти смачного яблока, та все таки свого крейцаря не віддала-б за нїщо в сьвітї. Нераз обходила перекупок, що сидять із садовиною, тай втягала в ніс приємний запах доспілих яблок, а крейцар так тиснула, що аж прилипав до руки.

Та все таки подибала і її покуса. Перед гаманом поспроваджували до склепів ріжні річи, гарні і страшні маски, прибори до печива гаманів, тай дещо на дрібні дарунки, які звичайно роблять собі тодї кревні і знайомі.

Гіндї аж очи сьвітили ся, коли дивилась на ті прибори в склепику приятельки своєї мами. З малих і великих пачок випаковувала вона цукрові фіґурки: дами в коротких сукнях, паничі в цилїндрах і високих ковнїрах, джокеї на конях і без коней, пташки, зьвірята, цьвіти, і все те складала в невеличку шафу з шибами. Гінді понад усе подобав ся кошичок із трьома червоними ягідками. Прикриті зеленим листком виглядали так принадно, що здавалось, немов справдї були зірвані десь просто з якогось корча. Одна лиш біда, що кошичок із ягідками коштував аж цїлих десять крайцарів, що чинило половину капіталу, який вона посїдала. Насупроти того факту мовкли всї уподобаня і жадоби посїданя. Та коли прийшла знов до склепику і побачила кошичок, з якого ягідки всьміхали ся до неї, то сей вид томив її, виривав душу.

Одної днини продано багато з тих цукорків. Гінду огорнув великий неспокій. Могла колись прийти і не застати чудового кошичка; раз чула навіть, як якась Жидівка питала ся за него. Від того часу Гінда не мала спокою і зважилась наконець купити кошичок.

З горячковим поспіхом припала до скриночки, де держала між своїми річами в коробці від сїрників кількома шматочками завязані гроші, перерахувала цїлу суму, взяла десять крайцарів тай побігла до склепику.

Тут чекала її ще немила несподїванка, бо хоч знала, що кошичок коштує десять крейцарів, то купчиха зацїнила пятьнацять і аж по великім торзї зійшло знов на десять.

Як уже посїдала предмет своїх горячих бажань, утїха її потухла. Червоні ягідки не мали вже такої живої краски, зелений листок не манив уже так, якийсь несмак огорнув Гінду болючо відчувала страту виданих грошей.

Але чим більше давалась їй чути страта грошей, тим цїннїйшою ставала для неї набута річ. Вона ходила довго з кошиком по хатї і не знала, де би його примістити відповідно. Врештї видав ся їй ріг шафи найвідповіднїйшим для поміщеня свого скарбу.

До мішаного почутя несмаку та втїхи прилучило ся ще трете — неспокій. Раз завважала, що ягідки почорнїли і той страшний симптом виступав із кождим днем острійше. Коли одного дня пішла здоймати кошик із шафи, він розкришив ся в її руках і розсипав ся по купі старих, заболочених черевиків, що валялись за шафою.

З невимовним жалем позбирала розбиті кусники, поваляні в пороси, обчистила і почала по дрібочці класти до уст. Смак був неособливший, а що найгірше, що пісок і порох так їй скрипіли по зубах, що воліла би була зовсім виплювати, як би то не було надто великою стратою виданого гроша. Як уже не стало кошика, то жаль за змарнованими грішми взяв зовсім в її думці перевагу.

Се прикре чуте мучило її так довго, аж доки непередвиджений випадок не обернув її думок в иньший бік.

До місточка приїхала якась пані, що давнійше в нім жила, але потім була на кілька літ виїхала. Коли ще жила в місточку, мати Гінди відкуповувала в неї нераз стару одежу, тож тепер пані казала її прикликати до себе, бо мала дещо на збуток. Були то якісь старомодні шпильки та гребені, переношені рукавички, брудні коронки, помняті штучні цьвіти і т. и. Хоч мама вже тепер тим не гандлювала, то не могла відмовити пані і взяла те все з вимовою, що як не продасть, то назад принесе.

— Мамо, я се попродам між своїми товаришками, — сказала Гінда, оглядаючи кумедні гребені, криві шпильки та иньші тоалетові прибори.

— Стрібуй! — відповіла стара. — Але з сего не буде ніякого ґешефту, такі річи мало продають ся.

Гінда забрала принесені мамою річи в фартушок і пішла до міста між знайомих. Дещо зараз продала, а за деякими річами поприходили до неї аж до дому. Мама аж здп-

вувала ся, що вона попродала те все так добре, а серце її аж тремтїло з радости, коли чула, як Гінда розумно приговорює та торгує ся.

Коли-ж хотїла взяти від неї гроші і йти до пані обрахуватись, Гінда сказала, що вона сама піде до панї і з нею обрахує ся, та що заробок належить ся їй самій, а мамі припадає хиба факторне.

З панею пішов рахунок добре; вона була рада, що позбула ся непотрібних уже тепер прикрас, і дала Гіндї тілько заробити, що той заробок зовсім покрив страту на ягодах. Се її так заохотило, що вона раз-по-раз бігала до панї, чи не має ще що продати.

— Може се, а може те? — питала заєдно, уздрівши щобудь із паниної тоалети.

— Та ти попродала би все, так що й менї нїщо не лишилось би, — сьміяла ся нераз панї.

Гандель ішов добре; Гінда виросла в очах не лиш тата та мами, але цїлого окруженя. Всї дивились на неї, як на особу великої вартости, що вже мала свій власний ґешефт.

Сусїдки лиш поцмокували губами, а одна не могла віджалувати, що не має сина, якого могла би заручити з Гіндою, бо з такою розумною жінкою певне доробив би ся маєтку.

Але на сьвітї нема нїчого без клопотів.

На дворі теплїло. Грубий шаль, що служив до виходу на вулицю мамі і донькам, був уже надто старий, і треба було на лїто якось перебрати ся. Мати виймила зо скринї старенькую лїтню парасольку, хустка з Гінди

пішла на молодшу сестру, а Гінді припала невеличка синя хустина, що була їй дуже до лиця.

Хоч Гінда рада була своїй хустині, то все таки могла в нїй лиш у будденъ виходити на місто, бо в шабас усї її товаришки прибирали ся в капелюхи і насьміхали ся з Гінди, що вона завита у хустку.

Гінда пішла до пані і питала, чи не має якого непотрібного капелюха. Капелюх не лиш найшов ся, але прийшов їй майже за дармо, як заробок за продані нею иньші річи. Він був трохи дивоглядний, з надто високим пером тай дуже великими крисами.

В суботу вбралась Гінда в свій капелюх, а навикши останніми часами до похвал, ступала поволи, відшукуючи приятельок, щоби з ними піти на прохід і попарадувати містом.

Але прохід, що мав бути тріюмфом Гінди, випав зовсім инакше. Капелюх із великими крисами і високим пером, як не гармонював з дрібною постатю Гінди, так не надавав ся до її лиця, і місто похвал подибували її лиш насьмішки та косі погляди прохожих.

— А ти що за шатро взяла на голову? — питали приятельки, а одна своячка хотїла таки зараз те чудовище здерти їй з голови.

— Іди та проси маму, най тобі купить такий капелюх, як у иньших дївчат, а се кинь де до лиха.

Гінда збентежена і зла вернула до дому, кинула капелюх у кут та причепила ся до мами, щоби купила їй новий капелюх.

Мати не хотїла й чути про се.

— Купи собі сама, коли хочеш, маєш свої гроші.

— Коли я не маю за свої гроші купувати; ти маєш менї купувати! — говорила Гінда плачучи.

— Як жалуєш грошей, то не купуй.

— Коли ти менї мусиш купити.

— Надїй ся, аж я тобі куплю, — засьміяла ся мати байдуже. — А врештї твої гроші так як би мої, бо я тобі відступила мій ґешефт і ще подарувала факторне.

Сей арґумент замкнув Гіндї уста; вона нагадала, що сама казала, що мамі належить ся факторне, і побоювала ся, що як би мама того зажадала, то вона гірше вийшла би, як на тім, що собі сама купить капелюх. Зачала проте розбирати нові пляни в своїй голові. Вона знала добре, кілько коштує кождий капелюх її приятельок, могла отже докладно з своїми грішми обчислити ся. Могла дешевше купити, як иньші, могла ще пару крейцарів у панї заробити, могла врештї і за кинений у кут капелюх кілька крейцарів дістати.

Найгірше було, що місточко, де вона жила, було таке маленьке, що нїяких капелюхів не можна було в нїм дістати, і треба було їхати по них аж до більшого сусїдного міста. Се хоч робило Гіндї трудности, не було чимось неосягненим, бо як раз у тім містї жив її брат, могла отже поїхати до него і купити капелюх. Зачала проте шукати відповідної нагоди, бо їзда зелїзницею була для неї за дорога. Припадково надалась навіть дуже добра нагода. Далекий кревняк її матери, сільський посесор, приїхав до них із якимось інтересом, тай таки тої днини їхав до сусїдного міста. Гінда не тямила себе з радости, коли кревняк радо на те згодив ся, щоби вона пої-

хала з ним. Він мав порядний візок і не злі коні, і се був для неї правдивий гонор їхати з ним через місточко. Кревняк спішив ся, тож Гінда скоренько перебрала ся в лїтню одежину, накинула синю хустку, взяла мамину парасольку, завязала в вузлик свої гроші і сховала за станик.

Се був теплий лїтнїй ранок. Широкий, битий гостинець тягнув ся, як розвитий звій полотна, серед зеленого лїса. В глубоких ярах по обох боках дороги гейби засїяв ріжними лїсними і полевими цьвітами. Червоні гвоздики, сині незабудьки та жовтий яскір хапали за очи своєю сьвіжістю і красою. Гінда, що майже ніколи не виглядала поза брудні хати місточка, не могла налюбувати ся красою цьвітів, тихим шумом лїса тай співом лїсових птахів. Над усї цьвіти манив її жовтий яскір і китиця таких жовтих цьвітів прикрашала в її уяві ще не куплений капелюх, задля якого вона відбувала сю дорогу. Вона твердо постановила собі лиш таким цьвітом украшений купити капелюх.

В брата ледви могла дочекати ся того часу, коли невістка могла з нею піти до міста. В великих вікнах на виставах виділа Гінда багато красних капелюхів, але невістка казала, що там дуже дорого і водила по якихось иньших склепах. Гінда не знала, що робити, коли увійшла до одного склепу, де було незвичайно багато капелюхів, і зовсїм забула про свою постанову — купити капелюх лише з жовтим цьвітом. Усї капелюхи дуже їй подобались, але всї видавались за дорогі, хоч мали бути дешевші, як ті, які вона бачила за вікнами. По довгих нарадах із невісткою рі-

шила ся врешті на білий з червоним маком, бо й гарно виглядав, і був дешевший від иньших.

Урадувана, з великим пудлом у руках, вертала Гінда на передмістє. Брат не хотів її зараз пустити до дому, але Гінді спішно було, щоби як найскорше показати ся в новім капелюсї і затерти те немиле вражінє, яке зробив її виступ у дивоглядні́м капелюсї.

Вона знала, що завше в четвер приїздили з її місточка Жиди на торг. Пішла проте до міста, щоби найти яку-таку фіру.

Не шукала довго. При однім возї побачила Мортка Беніша. Він займав ся фірманкою і наймав ся до перевоженя всего, чого хто хотїв. Тепер як раз сидїв на самім вершку воза і поправляв мішки з мукою. На земли лежала довга, місцями подерта, місцями полатана буда, а причеплені до дишля коні витягали довгі, худі шиї, щоби визбирати останнї стебла розсипаного по земли сїна.

Дишель то підносив ся в гору понад голову коний, то спадав аж до землї, що Мортка сердило міцно. — А прокляті здохляки, шляґ би вас трафив! — гудів він із воза грубим голосом.

— А ти їдеш зараз до Б.? — запитала Гінда, підходячи до воза.

— Або що? — відповів неласкаво Мортко, поправляючи мішки.

— Може ти взяв би мене з собою?

— Як заплатиш то возьму; я й чорта взяв би, аби лиш заплатив.

— А кілько ти хотїв би?

— Дай двацять і пять крейцарів, а будеш сидїти на самій серединї на мішку з мукою, бо я не лиш саму муку везу.

— Ай вай, двайцять і пять крайцарів, ти щось сегодня дуже дорогий став. До Б. можна і за пять заїхати.

— Їдь і за три, не бороню; я тебе не просив, аби ти до мене прийшла.

— А за вісім не буде? — запитала Гінда.

— Що, за вісім, — засьміяв ся Мортко, — хіба ти більше не варт?

— Не питай ся, що я варт, бо я лиш за дорогу плачу.

— Ов, яка остра, — сказав Мортко, злїзаючи з воза на землю.

Се був великий, чорний хлопище, з широкими плечима. Його довгі незґрабні руки як би відвисали від плечий, а ще більше незґрабно виглядали великі, в повикривлюваних чоботах ноги. Старий, рудий кафтан білїв ся від муки; мука облїпила также цїлий бік криси заломленого капелюха і легко обсипувала довгі пейси.

— Як би був знав, що так будеш торгувати ся, то инакше зачинав би з тобою говорити, — сказав Мортко, насьміхаючись із Гінди.

— Я більше не дам, хочеш бери, а нї, то я піду шукати иньшої фіри, — і щоби своїм словам більше правди надати, Гінда удавала, що нїби відходить від воза. Мортко не дуже тому вірив і не гадав її завертати.

— Хаїм, Хаїм! А злїзь-но з воза та поможи менї висадити буду, — крикнув Мортко так міцно, що Гінда аж здрігнула ся.

На возї почало щось рушати ся, а Гіндї здавало ся, що не чоловік, але мішок муки злїзає з воза. То був син Мортка, якого Гінда знала также добре. Поволи і лїниво забирав

ся він до роботи. Голосно постогнуючи, піднесли оба буду в гору, а коли Мортко ще щось при буді поправляв, Хаїм почав припинати коні до воза.

Гінда побачила, що її удаване до нічого не доводить, і вони готові поїхати без неї, завернула ся і додала ще один крейцар.

Мортко мовчки витягнув руку; Гінда сягнула вже по гроші, але в тій хвилї прийшла їй иньша гадка до голови.

— Як мене завезеш, то мама за мене заплатить, — сказала.

— Чого ще не стало, давай гроші, або лишай ся.

— Коли бо я не маю, лиш пять крейцарів.

— Давай зрештою і пять, але мама мусить додати ще пять.

Та спекуляция так утїшила Гінду, що вона вже не дбала про той оден крейцар.

— Ну сїдай, — каже Мортко, — бо я зараз їду.

Гінда знала, що він мусить їхати передмістєм по при хату її брата. Сїла на віз, а коли туди переїздили, попросила аби став, бо вона має ще свій біндель узяти.

— То ти хочеш, аби я тебе за возив десять крейцарів ще з біндлями?

— Та ти міг міркувати, що я мушу мати якийсь біндель з собою.

— Як хочеш що з собою брати, то мусиш ще два крейцарі додати.

— Не додам анї крейцаря, — сказала Гінда так твердо, що Мортко вже нїчого не казав, а вона з біндлем посадила ся на перше місце.

По дорозї Мортко взяв ще двох Жидів і одну Жидівку, що сїла побіч Гінди на мішках муки під будою.

Хаїм сїв із одним Жидом на задї, а Мортко з другим на передї фіри.

Шість осіб і тяжко напакований віз був аж надто тяжкий на забідовані конї Мортка.

— Відай не борзо будемо в Б.? — завважав оден Жид.

— Се лиш так із початку, але як уже в'їдуть ся, то будуть борше йти, — відповів Мортко, затяв батогом і крикнув голосно: вйо!

То була може осьма година вечером. В днину було тепло, навіть горячо, але вечером добре потягало холодом. Гінда мала на собі лиш легку блюзку і рідку гарасову хустину, що давала їй не багато тепла.

Віз котив ся поволи, конї ледви лїзли, хоч Мортко що хвиля шарпав важками, кричав вйо і потягав при тім то одного, то другого коня батогом.

Гіндї, що рада була би злетїти, аби борше дома похвалити ся своїм купном, було скучно, а гарасова хустина тай легка блюза здавались їй чим раз більше підшиті вітром.

— Ще далеко? — запитала витягаючи голову з буди.

— Ой, ще натягнуть ся вуха, — засьміяв ся Мортко, тай шарпнув важками.

— Се справдї можуть вуха спухнути від твого крику, — погадала Гінда і сїла понизше мішків з мукою, де було трохи сїна, і їй видїлось, що там теплїйше.

— Та ти справдї міг би трохи борше їхати, — зачав по часї оден із Жидків договорювати ся.

— То скажи їм, най борше їдуть, — відповів Мортко, показуючи спокійнїсінько батогом на коней.

— Коли ти їм їсти не даєш, диви які худі.

— Я й сам лиш стілько їм, щобим жив, звідки кінь має бути ліпшим від мене?

Другий Жид розповідав Хаїмови про свої ґешефти. Чим він не гандлював! І телятами гандлював, і яйця посилав до Відня, і кору до гарбарень приставляв, а тепер гадає отворити шинок.

Хаїм слухав тупо, часом усьміхав ся, хоч в оповіданю Жида не було нїчого забавного, а врештї затягнув міцним, відай від батька унаслїдженим голосом:

Es kimt ein Bauer in's Wirthaus aran,
In's Wirthaus aran,
Schafft sich dort a Glesele Wein,
A Glesele Wein.
Oj, oj, oj! Schiker ist a Goj.
Schiker is er, trinken mis er,
Wajl er is a Goj,
Wajl er is a Goj.*)

— Schiker is a Goj, — підтягав за ним його товариш, підхопив і другий Жид, а на-

---

*) Прийшов мужик до корчми,
Казав собі дати склянку вина.
Ой, ой, ой! який пяний мужик.
Пяний він є, пити мусить,
Бо він мужик, бо він мужик.

віть Мортко щось муркотїв, вибиваючи такт батогом.

Гінда знала ту пісню, а однак нїколи не видавалась вона їй такою складною, як тепер. „Schiker is a Goj“, лунало широко, повторяв цїлий ліс і розносив сьвітами.

Лише стара Жидівка гейби нїчого не чула, дивилась перед себе вибалушеними очима і махала ротом, якби щось пережовувала. Товариш Хаїма глипав на неї з під ока, а коли лунали ще в повітрю останнї звуки про ґоя, він заспівав про шлямазальницю:

Die Alyf macht Estertanys, is a groiser Tunys,
Pirim schickt sich einer dem anderen Schalach-
[munvs.
As die Schlimazalnize kehrt sich über inmitten
[Stut,
Hot auf ihr keiner nit kein Rachmunys.
Die Beis macht a Balagule a Klesme,
A Schlimezalneze derbei,
A Balagule hot san eigene Fir
A Klesmer san eigen Klesmir.
Als die Schlimezalnize kehrt aus die Stib,
Hot auf ihr keiner nit kein Rachmunus
Lost sie über dus Mist bei der Thür.*)

Так переходили цїлий альфабет, але та пісня, не йшла вже так добре, хоч як весело зачала ся, та хоч усї знали, кого вона дотикала.

---

*) „А“. Піст Естери, то великий піст, тодї один одному шле подарунки, лиш шлямазарниця дармо крутить ся по містї, нїхто на неї не зважає і подарунків не шле. Іде фірман із співаком-музикою, шлямазарниця з ними, фірман має свою фіру, музика свою музику, а шлямазарниця сьміте, що лишає під порогом як хату виметає.

Стара Жидівка і тепер, здавало ся, нічого не чула, а що прийшлось їхати під гору, то Мортко всїх закричав ненастанним „вйо!“

Холод зачав добре заглядати до буди. Доскулював він і Жидови, що сидїв на передї, й той почав сердити ся на повільну їзду. Аж врештї конї стали і довго з місця не могли рушити ся.

Розсерджений Жид злїз із воза і пішов пішки, а будучий шинкар і Хаїм вели далї пісню про шлямазальницю.

— Ти справдї лїзеш як рак, — сказала Гінда, обтулюючись своєю тонесенькою хустиною.

— От сидїла би ти тихо, коли тобі добре, — відворкнув Мортко сердито.

— Ото менї добре, вже на третїм місцї сиджу, мішки з мукою порозсували ся, а тут щось таке тверде, гейби зелїзо.

Хаїм на те голосно засьміяв ся, а се розгнївало Гінду ще дужше.

— Така їзда і два крейцарі не варт, я була би хиба дурна, щоби тобі ще пять крейцарів додала.

— Не даш, то злїзай, — сказав Мортко, — гов! — крикнув на конї, що раді тій пригодї станули.

— Ну, злїзай! — сказав, обертаючи ся до Гінди.

Гінда перепудилась і замовкла, а коли Мортко знов крикнув: вйо! що їй уже так через вуха налилось, вона майже втїшилась. Постановивши більше нїчого не говорити, вона засунулась між мішки і здала ся на волю Бога і Мортка.

Положила ся на мішок і замкнула очи, аби хоч таким способом скоротити собі дорогу. Одностайний туркіт воза і наклвкуване Мортка усипляли, як стукіт млина. Аж нараз настав великий шум, і щось як би болючим ударом вцілило її в голову. Гінда піднесла ся, а перед її очима розіллялась довга струя сьвітла.

— Що то, горить? — крикнула майже без памяти.

— Горить, утікай! — говорив будьто би сквапливо Жид, що сидїв на заді воза, а Хаїм аж перегинав ся зо сьміху.

Гінду пірвала злість, вона пізнала, що се рання зоря розлилась таким сьвітлом, а видячи, що вже в долину спускають ся, догадала ся, що то гуркіт воза був причиною її переполоху.

Пропав би ти з такою їздою, – кричала гнївно і почала обмацувати голову. З одного боку намацала ґуз завбільшки як горіх, що дістала, вдарившись до полудрабка.

Врештї доїхали.

Мортко став коло коршми, де завше стояв; Гінда взяла свій вузлик і пішла до дому.

— Прийдеш завтра, то мама тобі заплатить, — сказала на відходї до Мортка.

— Ну, ну, — муркнув Мортко; він і без того мусїв що дня переходити коло їх хати.

Дома ще всї спали і Гінда мусїла довго стукати, доки молодша сестра збудилась і пустила її в хату.

Гінда взяла подушку, кинула на банкбетель, сховала полишені крейцарі під голову і заснула міцно.

Вже сонце підійшло високо, коли збудив її голос Мортка; він упоминав ся у мами доплати за їзду Гінди.

Гінда зарила голову в подушку і вдавала, що нічого не чує, рада, що без неї обійде ся.

Але мама шарпнула її за плече.

— Гінда, вставай, Мортко впоминає ся в тебе пять крейцарів.

— Я не маю, заплати ти, — муркнула Гінда і знов на силу замкнула очи.

Коли Мортко вже пішов, не було потреби вдавати сонної, тож Гінда як стій убралась і скоренько витягнула з під банкбетля пудло з капелюхом. Вона переховала його там, аби ніхто без неї не заглядав до него.

Мама хоч на те не була дуже цікава, бо воліла, щоби Гінда до якогось часу обходила ся без капелюхів, не могла однак не признати, що капелюх був дуже гарний. Менше вже їй подобав ся, коли дізнала ся, що він коштує, бо їй завше все було за дороге.

За те був повний тріюмф Гінди, коли в шабас убралась і вийшла на місто.

Одні товаришки не могли нахвалити ся капелюха, а другі аж зеленіли з зависти.

Одна сусідка сказала, коли Гінда в новім капелюсі ішла на прохід, то вона була тоді в одної богачки. Тій богачці так подобав ся капелюх, що вона відкупила би його зараз для своєї доньки.

Гінді підхлібило се дуже, але вона не думала пристати на пропозицию богачки.

Аж раз переходячи ненадїйно коло її помешканя, подумала, що відпродати капелюх

не було би так дуже злим ділом, як би лиш покрила всї видатки тай дала ще що заробити.

Ся думка вчепилась її і щораз більше їй подобалась.

Вже дві суботи переходила в нїм; усї її видїли і подивляли, чи не досить їй того? Капелюх борше чи пізнїйше почорнїє, попсує ся, а гроші грішми. Їй так жаль було видавати гроші, та лиш тому видала їх, що хотїла конче повеличатись капелюхом. Але коли тепер хочуть їй гроші вернути, то була би дурна, аби сего не використала.

— А може то не правда, може сусїдка лиш так говорила? — насувалось їй на думку. — Купить не купить, а поторгувати можна, чому не піти самій та не запитати ся? — думала резолютна Гінда.

Жидівка справдї рада була купити капелюх, бо ніяк їй було їхати до більшого міста.

Гінда перерахувала всї видатки, та ще наложила двацять крейцарів. Богачка не хотїла стілько дати і обі зачали довго торгувати ся.

Врештї згодили ся — Гіндї вернули ся всї видатки, ще й пять крейцарів лишило ся їй зарібку.

То був добрий ґешефт.

Перша учителька.

„Тетяно! Тетяно! Бій ся Бога, забери діти та йди де трохи з ними. Дитина не давала менї спати цілу ніч; тепер хотїла я продрімати ся, та діти так пустують, що не мож ока зажмурити“.

У дверях появила ся пятьдесятилїтна жінка невеличкого росту у синїй спідницї, білїй сорочцї, червонїй хустцї з довгими тороками і густими рядами ціток на шиї від яких відбивало гарно її смагле лице з палаючими очима.

„Тихо дїти! Мама хотять спати“ — сказала вона до дїтей, до дївчинки та трьох хлопчиків, що найшли були собі дивну забавку і робили не мало гуркоту й стуку.

По серединї комнати лежали два крісла, одно на другім, прикриті стягненою зі стола скатертю. Ромко, найстарший з хлопчиків, приніс із кухнї велику підкову, вліз під скатерть і ковтав нею що мога в поруче крісла, а два меньші, Костуньо і Славко, кричали на весь голос: Шу! шу! шу! Мала Ольга стукотїла дрібненько паличкою по ніжцї крісла, гей-би

питель тріскотів у млині. Се дійсно мав бути млин, — оттакий, як стояв недалеко за городом, куди діти ходили часто зі своєю нянькою Тетяною.

Тетяна служила вже десять літ і няньчила всї діти, за що вони любили її дуже і горнули ся щиро до неї.

Батько дітей, парох села, провадив по-за парохіяльними обовязками ще велике сільське ґаздівство; воно забирало майже увесь час йому і його жінцї, тож доглядом дітей займалась переважно сама Тетяна.

Вона мила їх, чесала, вбирала, учила отченашу і забавляла. Коли підросли трохи, родичі умовились із сільським учителем, щоби їх учив; тодї Тетяна приневолювала їх до науки, наганяла до книжки, хоч та наука не була цїкава нї для дітей, нї для неї.

Найгірше було з малим Славком, що ледви відріс від землї. Учитель часто гнївав ся на нього, а Тетяну тяжко боліло серце за дитиною.

„А нуко бери книжку та вчи ся“, — каже нераз до хлопчини. Славко борше слухав Тетяни, ніж учителя; возьме букварь тай зачинає читати. Тетяна слухає та лиш брови стягає. Щось таке не до ладу виходить, що й вона того не розуміє, не то, щоб така мала дитина могла зрозуміти.

„От лиш мучать діти, як би то не мож без тої книжки жити на сьвітї“ — розбирала у своїй невченій голові.

„Ходїть, ходїть до города! — сказала тепер до дітей: „У млин не добре грати ся“.

— Чому не добре, Тетяно? — питала Ольга.

„Не можу тут розповідати. Мама хотять спати; ходїть до города, то розповім“.

Взяла Славка за руку, а старші самі побігли за нею, бо любили дуже, як Тетяна розповідала їм що коли.

Город був великий; дїлив ся на дві половини. З одного боку був густий сад, з другого грядки з городовиною. Серед грядок вили ся обсаджені аґрестом і порічками кручені стежки. Стежки забігали аж у зелений вербовий лужок, а за ним плила ріка і шумів маленький млинок. Повисше грядок розкидав ся цьвітник, повний ярких цьвітів, а на самій серединї росли чотири акації, що майже ловились гілем і творили великий природний холодник. До акацій тулились дерневі канапки і маленькі деревяні лавочки.

Тетяна сїла на дернянку і взяла Славка на колїна; старші дїти хотїли також коло неї сїдати на дернянки; але вона не позволила, бо мати дїтей заєдно гнївала ся за те і казала, що то шкодить дїтям, як вона їх садить на вохкі дернянки.

„Що то може шкодити?“ — думала нераз Тетяна. „Але най і так буде; коли нї, то нї“.

Хлопчики посїдали на лавочки, а Ольга принесла з під другої акації стільчик і сїла у ногах Тетяни.

„Ну, що я вам мала казати?“ — запитала Тетяна, коли вже посїдали всї.

— Про млин! Про млин! — нагадували дїти.

„Ага, про млин! Так, так! У млин не добре бавити ся, бо у млинї все „той“ — преч би ся казало — мусить бути“.

— А то що за оден? — запитав Славко.

Старші діти переглянули ся між собою. Вони вже знали від Тетяни, хто то є „той“; та лиш не згадували, бо Тетяна все казала, що то не добре його згадувати.

Але Славко не міг здогадати ся та все таки допитував ся, хто то є „той“.

„Ну, той — нечистий, не при нас кажучи“, — відповіла врешті Тетяна.

— А ви звідки знаєте, що він сидить у млинї? — питав Ромко.

„Знаю, бо люде кажуть так“.

— Тай і в нашім млинї він є? — допитував ся знов Славко.

„Як би не було, то млин не був би колись тут станув молоти“.

— Та що з того, що станув?

„Вже щось мало бути; млин дармо не стає, тай у казках приказує ся, що млин стає тодї, як він загатить його“.

— Розповідайте, розповідайте казку про млин! — підхопили діти разом. — Ви обіцяли нам, що будете, щось ладного розповідати; то розкажіть казку про млин.

Тетяна поправила хустку на голові і повела оком по дїтях, як би ще раз хотїла упевнитись, що вони всї при нїй.

„В одному селї“ — зачала по хвилї — був чоловік та жінка. Мали вони одну дївчину. Але жінка вмерла, а чоловік оженив ся з другою, тай знов мали дївчину. Ростуть ті дївки. Лиш мачуха жалує свою, а чужою робить, тай як кажуть, усї дїри затикає. Треба їй було раз збіже молоти. Мачуха злагодила збіже тай виправила пасербицю на ніч у млин. Був то

такий млин, що в нїм нїколи мельник не ночував. Прийде хто, він наладить тай піде, а ти сиди собі та пантруй свого млина.

„Вона бідна бояла ся йти туди; стала коло плота тай плаче. Але йде стара баба та питає ся: — Чого ти плачеш, дївко? А вона каже, так і так: — Мама посилають мене на ніч до млина, а я так бою ся, що аж трясу ся. — Не бій ся! — каже баба. — Йди лиш та урви собі цьвіту з чоснику, тої, оману і одоляну; а як то будеш мати при собі, то він тобі нїчого не зробить.

„Вона так зробила: нарвала цьвіту з чоснику, тої, оману і одоляну, тай пішла з тим до млина. Прийшла до млина, мельник узяв, наладив тай пішов собі. Меле вона, меле; аж в одинацятій годинї приходить якийсь панич у чорнім убраню, в кашкетї, тай кличе її в танець. — Добре! — каже — я пішла би з тобою танцювати, але не маю ладної спідницї. — Він десь звихторив ся тай за мінуту приніс спідницю. — Та як із тобою у танець піду, коли не маю ладного фартушка? — каже вона. Він полетїв, приніс фартушок. — Та як менї у танець йти, коли не маю ладної хустки? — Він полетїв, приніс і хустку. — Добре! Піду з тобою в танець, як принесеш черевики — каже вона знов до нього. Він полетїв, приніс черевики тай бере її в танець. — Нї — каже вона — піду аж тодї, коли принесеш сїм шнурків коралїв; але будеш носити по однїй коралї. — Вона гадала, що задержить його тим, аж поки когут не запіє; але він як зачав лїтати, то на одну хвилю стало сїм шнурків коралїв. Тодї вже не знала, що робити; але нагадала на зїлє, та як йому лиш показала, він

скричав ай, ай, ай! тай втік. Приходить вона рано з мливом до дому та така вбрана як пава. Мачуха аж у долоні сплеснула. — А ти, дівко — каже — звідки те все взяла? — Вона розповіла по правдї, як було: як вона молола, як він до неї прийшов тай все, що вона хотїла, приніс. Мачуха гадає собі: — Чекай! Не дурна я, тепер я вже пішлю свою.

„Якось прийшло ся, наладила збіжа тай вирядила свою доньку до млина. В одинацятій годинї прилїтає він тай кличе у танець. Вона втїшилась тай від разу каже: — Добре! — Піду з тобою танцювати, як принесеш менї спідницю, фартушок, хустку, черевики, коралї. Досить, що все сказала нараз.

„Він полетїв, приніс їй те все; вона вбралась, а він як не вхопить її, як не зачне танцювати, аж лоскіт пішов селом. Так довго танцював, аж на куснї порозривав дівку, а потому взяв тай лотоки нею загатив.

„Приходять люде рано, а млин стоїть. Дивлять ся, а лотоки позатикані дівкою“.

— А чому та старша не сказала їй взяти з собою зіле, що їй баба порадила була? — запитала Ольга.

„Того казка не каже“ — відповіла Тетяна.

— Тай у нас є тоя, — завважав Костуньо.

На ті слова схопив ся Ромко, побіг глибше в город і приніс дійсно велику китицю тої.

— Дай менї! Дай менї! — закричали другі діти. — Там є коники.

Дїти стали розвивати нерозцвилий ще цьвіт тої і приглядались двом рівним прутикам із заокругленими головками.

— Се щось так, як би два голубчики! — сказав Славко і притулив до губ синїй цьвіт.

„Тфе, не бери того до ротика! Тим можеш отруїти ся!“ — зганила Тетяна; взяла з рук Славка небезпечний цьвіт і кинула на землю.

— Се як би голубчики або черевички! — сказав знов Костуньо, піднявши кинений цьвіт.

„Се справдї люде називають декуди черевичками“ — потакнула Тетяна.

— Може і оман є в нашім городї? — запитала цїкаво Ольга. — В нашім городї є так багато всякого зїля.

„Чому нї! От там у кутї з тим великим листєм, що так високо росте, що має великий жовтий цьвіт.

— Так то оман? — дивували ся дїти. — Тодї було того так багато, а тепер нема вже якось.

„Вже десь має втїкати до другого города“.

— Як то втїкати?

„Оман і одолян мають уже так до себе, що як не залюбить собі в однім городї, то втїкає до другого“.

— А який то одолян? Ми не видїли його ще.

„А ось під плотом від Гаврилового Івана був якось такий великий корч, як добрий снїпок, коли де не втїк“.

— Ану ходїм, чи є; може ще не втїк.

Тетянї якось не спішно було вставати; але коли дїти наперли на неї, вона встала і пішла з ними здовж городом.

Обійшли сад і зачали йти високою травою по під самий пліт сусїда Івана. Дїти гейби

плили у зелені і розкладали малими ручками траву, що сягала їм до пояса.

Іванова хата стояла прибрана як на найбільше сьвято. Сьвіжо побілена і обкидана синім глиєм здалека пишала ся, а на обістю було чисто і позамітано як на току.

„Сьогодня весїлє в Іванового Михайла“ — сказала Тетяна. — Першій жінцї ще ноги не застигли, а він бере вже другу“ — докинула знов по часї, хитаючи головою.

— Ага, правда! Він передучера приходив до нас із колачами просити на весїлє.

— Але чому не грає музика?

„Мусїли піти по молоду“.

Тетяна здогадувала ся добре. За часок почули ся здалека музики і співи.

Дїти повилазили на пліт і повитягали головки. Здалека видно було громаду людей і запряжений віз. На возї стояла скриня, лежали подушки і весь посаг молодої: на тім усїм сидїла сама молода, а при нїй зеленїло смерекове деревце, прибране пірєм, васильком та гвоздиками.

Над'їхали. З хати вийшов Іван, Іваниха тай кілька жінок, а узрівши віз, зачали плескати в долонї.

Музика грала, а парубки співали:

„Отвори, неню, лїску, веземо ти невістку;
Отвори, мамко, ворота, веземо ти невістку
без рота“.

Дїти повилазили ще висше на пліт та приглядялись: як молода зсїдає з воза, як іде до хати, як здіймають та заносять за нею подушки.

Одні гостї позаходили до хати, другі позасїдали за столи на дворі.

Іван і Іваниха бігали від одного стола до другого. Іван наливав горівки; Іваниха припрошувала до страви.

— Ото Іван і Іваниха тїшать ся!

„Ой, тїшать ся, тїшать, доки не стануть сварити ся“ — підхопила сумно Тетяна.

— А молода де? Чому її нема на дворі?

„Десь небога сидить у хатї“.

— Чому ви кажете небога, Тетяно? Чого жалуєте її?

„Чого жалую її? Кождий її жалує. Заїли одну таку молоденьку, а тепер беруть уже другу“.

— Хто її заїв, Тетяно?

„А хто, як не Іваниха! Нема вже на сьвітї нїчого гіршого, як люта свекруха“.

Славко не міг довго на плотї удержатись, посунув ся і впав на землю.

Тетяна кинулась до нього і стала на всї боки оглядати, чи не побив ся; але знаку нїде не було нїякого, та лиш страшно плакав із переляку.

„Тихо, тихо! Підемо до Трох-лїсків“.

— До Трох-лїсків! До Трох-лїсків! — скричали дїти разом, а Славко з утїхи аж забув плакати.

— А де одолян? — нагадав Ромко.

„Вже у Трох-лїсках будемо одоляну шукати.

Дїти скоренько позлїзали з плота і хотїли таки зараз до Трох-лїсків іти; але Тетяна задержала їх. В такім легкім убраню не можна було так далеко йти, бо звідтам могли аж вечером вернути, а вечером холод бере.

Пішли тому всї до хати, щоби взяти щось теплїйшого.

Дїти лишились у сїнях, а Тетяна тихонько отворила двері і пішла до покою. По хвилї вийшла з ключами в руках, отворила сінну шафу, взяла кусень хлїба, такий самий булки, трохи масла, сьвіженький будзик тай вложила те все до кошика дїтям на підвечірок. Потім піднесла ключі і винесла верхне одїнє для дїтей.

— Я буду сама нести свій плащик — казала Ольга.

— А я свій! — кричав Костуньо.

Ромко взяв від Тетяни кошик із хлїбом і все вже було готове, коли спостерегли, що в кошику нема скляночки. Без скляночки не йшли дїти нїколи до Трох-лїсків, бо не мали би чим напити ся води з лїсної кернички. Ромко дав Костуневи кошик, аби той подержав, а сам побіг до кухнї і виніс склянку.

До Трох-лїсків треба було йти добрий кусень селом; а що Тетяна знала майже кождого в селї, то бувало не перейде дороги, аби з ким не поговорити.

„А ви не на весїлю?“ — казала вона тепер до одного чоловіка, що стояв спертий на воротах.

— Там для мене нема місця.

— „Та ви свої?“

— Були та не є; замучили небіжечку сестру та тепер беруть уже другу.

„Се я як раз говорила до дїтей. Іван та Іваниха будуть не прощені за вашу небіжечку сестру.

— Гадаєте, що синок може лїпший? Та він її так вбивав, що вона небіжечка нераз втїкала до мене в ночи та лишала за собою кроваву стежку.

„А Бог би його побив! Се йому нагадає ся колись".

— „Бувайте здорові!"

Минули кілька хат. При дорозї стояла жінка і тримала на мотузку овечку.

„Пасете овечку?" — питала Тетяна.

— Та пасу людям, не собі.

„Та се, бачу, ваша овечка?"

— Та що з того, що моя, коли мушу її продати.

„Коли бо тепер вівцї не дуже платять ся".

— Та де, жінко добра, платять ся! Так що буду робити? Треба податок заплатити; а звідки його взяти?

„То вже беруть податок?

— Коли-ж його не беруть, шкіри людської не здирають?

Коло хати, де жінка пасла овечку, скручувалось доріжкою в гору. Доріжка вела коло самого цвинтаря, що стояв на горбку, обкопаний високим валом, оброслим зеленою травою. Через зелені вишенки та покривлені яблінки на гробах визирали низкі деревляні хрестики ріжної величини і віку.

Коли доходили до цвинтаря, здалека чути було жалібний спів, а високі червоні хоругви хитались понад головами громади людей.

На самім передї йшов пан-отець у церковних ризах, а за ним везли на возї збиту з дощок трумну.

— Аво, тато! — сказав Славко, показуючи пальцем на пан-отця. Але ніхто на те не зважав. Дїти сумно дивились на трумну, покриту кусником домашного полотна.

З одного боку йшов чоловік помершої, а за трумною поступали три дївчинї з розплетеним волосєм та голосно голосили.

„Мамо, голубочко, порадочко наша! На кого ви нас лишаєте? Хто нас рано збудить? Хто скаже, що маємо робити? Хто порадить? Хто до їди закличе? Чи ви на нас загнївали ся, що забрали ся в остатню дорогу та ховаєте ся під землю, де сонечко не дійде, вітер не довіє, де нїякого не вчуєте голосу?“

На людей находив тяжкий сум від того дїточого плачу. Чоловіки йшли з понуреними головами, а жінки обтирали слези.

„Ото сирітки плачуть, нїби зазулї кують!“ — говорила тихо Тетяна.

Ольга притулила ся до неї і захлипала, хлопчикам також збирало ся на плач.

„Ходїть! ходїть!“ — сказала по хвилї Тетяна, забираючи дїти з собою і повела стежкою в гору.

Вузкі суголовки тягнулись поперек широких нив. Вітер потягав легко, а збіже колисалось уже повним колосєм. Дїти майже зовсїм ховали ся у високім збіжу та рвали межею синї блавати, червоний мак і багровий кукіль.

Наперед них ішла борзо дрібним жвавим ходом молода молодиця.

„А ви куди справили ся в недїлю у поле? — питала Тетяна.

— Хлопцї роблять нам шкоду у поли, а мій чоловік каже: „Йди там та подиви ся; як уздрять, що хтось доглядає, то будуть уже хоч трохи страху мати“.

„То ваш чоловік не йде сам у поле хлопцїв пуджати, але вас виправляє?“

— Не міг сам іти, бо він при церкві у брацтві, а всї старші брати десь порозходились, бачу на весїлє пішли, а сегодня Петриху ховали, то вже він мусїв послужити.

„Ох, Петриха пішла, як би її не було на сьвітї; аби хоч старшу доньку була відвінувала!“

— Старша, як старша, старша дасть собі вже раду, але тих менших буде ще якась чесати, а з-за кождого волоска кровцю пускати.

Молодици квапно було, бо й маленька дитина дома лишилась; тож вона скоро розійшла ся з Тетяною.

— Що вона се казала, Тетяно? Про якесь чесанє та про кров? — питали дїти.

„То є така сирітська пісня“.

— А ви її знаєте, Тетяно? Ануко заспівайте!

„Не можу співати; мене щось дусить у горлї“.

— Но, то лиш розповіжте!

Тетяна не відказувала звичайно дїтям, то й тепер розповідала про сирітку: як пішла по поли блукати, та матїнки шукати; як здибав її Господь Бог і казав, щоби взяла три прути лозові і вдарила три рази по гробі матери. А коли вона взяла три прути лозові і ударила по гробі, аж чує, а мати до неї відзиває ся тай питає: „Хто то стукає на моїм гробі?“ — То я — каже сирітка — возьміть мене до себе! — Але мати стала казати, щоби вона назад ішла до дому, аби їй мачуха голову змила та сорочку вшила. Сирітка не хотїла до дому вертати, бояла ся мачухи, що заки їй сорочку вшила, то кляла: „Абись не зносила!“ А коли її чесала, то за кождим волоском висту-

пала кровця. Аж прилетїли три ангели і взяли сирітку живцем до неба. Мачуху вхопили три чорти до пекла та посадили на тисові столи, дали пити горячої смоли, потому піднесли в гору високо і кинули у пекло глибоко.

А чому ангели не прийшли та не сказали мачусї, щоби була для сирітки добра? — питала Ольга.

„Бо кождий чоловік повинен і без того добрим бути та другому не робити кривди“.

А Іван із Іванихою і ті люде, що в тої жінки, що ви з нею говорили, овечку беруть, чи також підуть до пекла?

„То не моя річ судити їх“, — сказала Тетяна і звернула бесїду на що иньше.

Доходили до Трох-лїсків. Вони тягнули ся здовж горбка і були подїлені на три части; від того і Три-лїски називали ся.

По під лїсок простерла ся широкотрависта сїножать, повна цьвітів. Сьвіжість трави манила здалека, а медовий запах цьвітів наповняв повітре. Високоногий бузько чалапав спокійно по багнистих плесах сїножати, з повагою приставав і споглядав на компанїю, що зближала ся. В горі кружив хижокрилий половик, піднимав ся високо, бив крилами, закручував що раз менші круги і пропадав в облаках.

Дїти кинулись одно перед другим рвати чудові цьвіти: рожеві гвоздички, лїлїеві дзвіночки і золотожовтий блискучий яскер.

Ромко рвав маленькі голубі цьвіточки, що несьміло визирали з трави, і будьто би тягнули у що раз більшу траву.

„Ромку, не йди там, бо там мокро!“ — казала Тетяна.

— А ви як знаєте, що там мокро?

„Бо де жабє очко росте, там мусить бути мокро“.

— То се жабє очко? Та воно справді визирає з трави, як би жаба з води дивила ся — дивували ся діти.

Славкови знов сподобалось низьке мов смеречка зїлє, але і се зганила йому Тетяна.

Тфе, не рви! То падиволос; як будеш рвати, то буде тобі волосє випадати“.

— А се що за цьвіти? — запитав Костуньо, подаючи їй вязанку синьожовтих цьвітів.

„О, се дуже ладні цьвіти; се брат і сестра. Вони любили ся так дуже, що Бог перемінив їх у одну цьвітку.

А се що таке? Ніби вовк, ніби яка зьвірина! Тетяно, дивіть ся! — кричав Костуньо, зриваючи одну цьвітку з довгої китицї, обсипаної густим цьвітом, що справдї виглядав як би пащека якої змії, ніби голова якого розжертого зьвіря.

„Се ленок. Сим дївки миють ся, аби ладні були; але котра тим обмиє ся, то сїм лїт не буде мати щастя“.

— І се ленок, Тетяно? — питала знов Ольга, подаючи Тетянї подібну до ленку, лиш не жовту, але багрову пахучу цьвітку.

„Нї, се називають сльози зазулї“.

— А де-ж ті сльози?

„А от ті чорні капанки по листках!“

Дїти стали приглядати ся цьвітцї, що дійсно була покапана чорними капками, ніби дрібненькими сльозами.

Куку! куку! — відозвалось як раз за ними, гейби навмисне куканє зазулї.

— Зазуля, зазуля кує! — скричали дїти.

„Так пізно, а вона ще кує! — здивувала ся Тетяна.

— Або чому не мала би кувати? Та тепер уже літо!

„Вона кує лиш до Івана, а потому вже хиба лиш часом десь у темних лїсах обізве ся“.

— А чому-ж вона не кує вже тоді?

„Так уже дав їй Бог“.

— А вам хто казав, що вона не кує?

„Люде; тай у однїй пісни співає ся:

Ой кувала зазуленька своїм голосочком,
Аж поки ся не вдавила житним коло-
[сочком“.

Ольга мало що чула з допитів братчиків; вона спустила головку і пильно призирала ся багровій цьвітцї.

— Чому се сльози зазулї? Чого вона плакала? Чому сльози падали на сю цьвітку? — крутилось їй по головцї.

— Тетяно, скажіть, чому се сльози зазулї називає ся? — питала, перебиваючи пісню.

„То так мати плакала за донькою“.

— А може за матїрю? Ви казали на Петришиних доньок, що так плачуть, гейби зазулї кували.

Про зазулї розповідають усяко. Одні розповідають, що мати віддавала доньку тай наказувала, щоби сїм лїт не вертала до неї. Другі кажуть, що якась дївчина сидїла при вікнї тай кувала; мати казала щоби не кувала, а вона не слухала тай все своє „куку тай куку“. Мати розсердила ся тай закляла: „Абись кувала до кінця віку!“ Дївчина лиш крильми збила у вікно тай вилетїла сивою зазулею“.

— А пісня є така Тетяно?

Такої пісні я не знаю“.

— Але за доньку, що мама не казала вертати є пісня; правда, Тетяно? Ви знаєте ту пісню: „Мене мати віддавала тай наказувала“; правда, що так? Ану співаймо усї разом!

„Най буде: співаймо!“

„Мене мати віддавала тай наказувала:
„Щобись, доню, хоч сім років в мене не бувала!
— „Коли-ж бо я молоденька і рік не втерпіла
„І сивою зазулькою у рік прилетїла.
„Прилетїла на подвіре тай взяла кувати,
„Аж ся взяли калинові луги розвивати.
„Вийшла мати із хаточки, зачала плакати:
„Як ти сива зазулечка, лети в ліс кувати;
„Як ти моя дитиночка, прошу тя до хати!

Пастухи, що недалеко пасли, полишали худібку і стали підходити до веселих співаків. Старші дїти раді були тому і хотїли ще иньших пісень співати; але малий Славко забаг їсти.

Посїдали під горбок. Тетяна витягнула з кршика їду, взяла собі кусник бундза, решту пороздавала пастухам.

„Іди-но та принеси води напити ся!“ — сказала потім до одного з пастухів і подала йому склянку.

Хлопець побіг охочо до керниці, що гейби зеркало блищала серед зеленої трави і ляла ся тонкою струєю по дрібних камінчиках. Дїти побігли за хлопчиком, а напившись по черзї води, почали знов просити Тетяну, щоби співала з ними.

А якої хочете?“

— Про орла! — сказав Ромко.

— Ні, ні, про орла, про паву! — напирала Ольга.

— Або про Саву! — піддав Костуньо.

— Про Саву, про Саву!

Всї знали пісню про Саву. І знов залунало полем, ще голоснійше ніж перше, бо й пастухи знали пісню про Саву, співали:

Сидить Сава конець стола, дрібне листе пише,
А Савиха молоденька дитину колише.
Сидить Сава конець стола, листе розгортає,
А Савиха молоденька дитині співає.
Сидить Сава конець стола в пана на обіді,
Нї він чував, нї він гадав в своїй тяжкій біді.
„Піди, слуго вірнесенький, уточи ми пива,
Най ся напю за здорове та до свого сина.
Іди слуго вірнесенький, уточи горівки,
Най ся напю за здорове до своєї жінки“.
Його слуга вірнесенький у темній пивници,
Вісім тисяч козаченьків у його сьвітлици.
— Та день добрий, пане Саво! Як же ти ся [маєш?
Із далека гості маєш, чим же їх витаєш?
„Витав бим вас медом-вином!“ — Не будемо пити;
Ми ся хочем, пане Саво, із тобою бити! —
Ісхопив ся тай пан Сава до ясного меча,
Злетїла му головонька та з правого плеча.
— А де-ж тепер, пане Саво, тебе ісховати?
Лишила ся на бідоньку Савонькова мати.
А де-ж твої, пане Саво, та конї вороні?
Під містечком Берестечком ходять у боронї.
А деж твої, пане Саво, та ковані вози?
Під містечком Берестечком заточені в лози.

А де-ж твої, пане Саво, суквї та атласи?
Ой, забрали слуги мої жінкам на запаси.

Що то за одні ті козаки, Тетяно? — запитав малий Славко, коли вже скінчили пісню.

— То такі страшні люде! — втрутив ся непрошений один із пастухів.

„Козаки — страшні люде!“ — засьміяла ся Тетяна. „Що ти говориш, дурний? Козаки страшні люде? Козаки то жваві хлопцї-молодцї. Ти чув хиба щось коли про Татарів?“

— Татаре, Татаре! — майже скричали дїти разом. — То Татаре страшні люде, Тетяно! Говоріть що про Татарів; ви так багато знаєте говорити про Татарів.

„Татаре то дійсно страшні люде“ — почала Тетяна. „Бувало Татарів люде боялись, як огню. Коли нападали на села, то люде ховали ся по лїсах, по зворах та на деревах робили собі постїль. Нїхто не знав, що його чекає завтра, чи не нападуть Татаре та не сплюндрують села. Бувало люде сокотять ся і пильнують, як можуть; висилають сторожу з деревляними клепалами; то скоро лиш клепала заклепають, люде забирають, що можуть, ховають або лише з житєм утїкають у лїси. А давно не було у нашім селї так, як тепер; давно тут, де сей лїсок, були великі темні лїси, а там, де ті млаки, були такі високі трощі, що люде могли у них ховати ся. З одної хати всї у трощу поховали ся, лиш дитина у колисцї лишила ся. Татарин увійшов до хати, забирає, що може; аж дивить ся, а дитина лежить у колисцї тай сьміє ся. Він нагнав ся зо списою, але не мав серця убити дитину зверха, підложив спису під колиску і убив її

зі споду. Татаре забирали не лиш людський добиток, але і самих людей, найбільше дівчат та молодиць. Розказують, що раз усї люде, як було село, поховали ся у ліс — говорила дальше Тетяна. Татаре йдуть у село, пустіське. Вони взялись на способи, позапрягали коні до возів, під'їхали під ліс тай стали кричати: „Іванку, Максиме!“ чи як там. „Виходи, вже минула лиха рука. Одна жінка вибігла з ліса, бо гадала, що Татаре вже пішли, а вони її зловили і взяли з собою. Прийшло ся у рік, а може і не в рік, чоловік тої жінки косить сїно. Дивить ся, а Татарин іде і везе його жінку. Він собі гадає: „Татарин один, а нас двоє“. Кинув ся на нього тай каже жінцї, аби йому помагала. А вона каже: „Поможи Боже, хто кого переможе“. Але був з ним також пес; той кинув ся на Татарина, тай вони два замогли його. Чоловік взяв із собою жінку, але вже не мав серця до неї“.

— А ви памятаєте, Тетяно, Татарів?

„Нї, не памятаю. Панщину трохи ще памятаю, хоч мала ще тодї була; але про Татарів лиш чула, що люде розповідають“.

— А яка то панщина, що ви її памятаєте?

„Панщина то таке, що люде робили панам за дармо, а пани ще над ними збиткували ся, замикали у темні льохи тай били, що аж кров лилась“.

- А чому люде йшли їм робити?

„Бо мусїли; бо таке право було, що всї люде мали робити на пана, що був в їх селї“.

— А звідки взяв ся один пан на стілько людей в селї? — втрутив ся знов до розмови один із пастухів.

Тетяна усьміхнула ся.

І на се є приповідка; чи правда не знаю".

„А нуко, яка? Кажіть, кажіть!

„Старі люде розповідають, що панам не дав Бог прізвища. Вони зійшли ся раз на великий банкет тай все один до другого: „Пане добродзєю" та „пане добродзєю". Підслухував ся до них чорт тай питає: „Що ви все до себе говорите лиш пане добродзєю та пане добродзєю? Як не маєте прізвища, то я вам дам!"

„Добре! — кажуть пани".

„Тоді він узяв велику плахту, розпростер її тай зібрав усїх панів у купу. Потому як не возьме, як не свисне ними в гору, аж порозлїтали ся на всї сторони, по всему сьвіту росипали ся; а котрий на що впав, то від того дістав прізвище; впав на потік, назвав ся Потоцький; на березу — Березовський; на комору — Коморовський; на вербу — Вербицький; — як уже якому припало".

— А наш мав на корито упасти, бо зве ся Коритовський — завввалсав один із пастухів, а всї дїти засьміяли ся сердечно.

— Та тому то все люде і люде, а лиш один пан у селї! — чудували ся иньші пастухи.

— Чи Коритовському робили люде також панщину?

„Сему молодому вже не робили; але старому робили, чому нї!"

„Ви казали ра́з, що ви росли у дворі; то маєте старого пана памятати.

„Трошки памятаю, хоч я була ще маленька. Раз, знаю, люде молотили у стодолї, а страву, що взяли в собою з дому, принесли до пекарнї, аби не замерала, бо була страшна лють тодї. Дївок у пекарни зібрала охота по-

дивити ся до горшків. Памятаю як сегодня, що в однім горшку був борщ із грубими бураками у другім якась капуста була і трохи бульб, кусень чорного хлїба тай студена кулеша. Дївки взяли потроха кушати тої страви, але не могли їсти, бо була зовсїм не солена. Як робітники увійшли на обід, дївки стали питати їх, як вони можуть їсти таку не солену страву. — Яку маємо, таку їмо — кажуть вони. Але страва їм не лїзла в горло, то вони далї приставати до моєї мами, що була при челяднїй кухни, аби їм дала трохи соли. Але мама не хотїли. — Не дам — каже, — аби не знати що. Аби мене за вас різками били? — А може би сю малу до пана післати? — каже один, показуючи на мене. — Ану, йди та скажи панови, щоби нам дав соли до страви, зачали вони мене підмовляти. Йди та йди, він тобі нїчого не скаже — додавали дївки. — Що дитина знає! Кажуть іти, а я йду. Входжу до покою; пан сидить при столику тай курить люльку. Я стала коло дверей тай кажу: „Робітники просять, щоби пан дали трохи соли до страви“. Пан як не скричить, як не тупне ногою: „Хто тебе післав тут? Хто підмовляє? Дам я їм соли! Як хочуть соли, най собі принесуть із дому“.

— А ваш тато також у дворі був, чи лиш мама?

„Нї, тата там не було, лиш мама та нас дві, я тай старша сестра“.

— А тато де був?

„Нїхто не знає, де подів ся. Пан маму взяв до двора, а його нагнав за те, що не хотїв робити панщини; тай він десь пішов сьвітами“.

Тетяна задумалась, уперла очи у корч скоруха, а дїти надармо чекали, щоби вона їм іще оповіла що більше.

— А мамі добре було у дворі? — розпитували дальше.

Тетяна засьміяла ся гірко.

„Чи добре? Колись мало бути добре; але потому дуже зле було і моїй мамі очи не висихали з сліз“.

— А вона ще й тепер там є? — запитав Славко.

„Де, де, де! Коли то вже моеї мами на сьвітї нема! Вже давно тїло з костей обпало“.

— А ви чому не лишили ся у дворі?

„Лишила ся була та не довго; як мама умерла, а сестра віддалась, я була ще якийсь час у дворі, потому мене нагнали“.

— А за що вас нагнали?

Лице Тетяни скорчив якийсь глубокий, прикрий біль, але вона нїчого не відповіла.

— Може ви не хотїли панщини робити так, як ваш тато?

„Кажу, що тодї вже не було панщини“.

— Але ви її запамятали?

„Лиш стілько, що вам казала. Тай те ще памятаю, що все чула, як говорили, що люде не мають уже панови робити, що давно за дармо робили, а він і їсти не давав, а тепер мусить за роботу платити і їсти давати, як згодить ся на харч“.

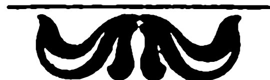
— Може вам не хотїв пан платити? — запитав знов Ромко з упертою цїкавістю дитини.

„Ей, що вам про те розповідати!“ — відповіла неохотно Тетяна. „Вже пізно; ходїть до дому, бо пізнїйше буде холодно“.

Дїти повставали. Тетяна зачала їх вбирати у тепле одїнє.

Пастухи схопились і собі, щоби гнати худібку до села.

Дїти по такій довгій прогульцї смачно заснули, та лиш у снї роїлись їм по головках лїси, цьвіти, сіножати, сиві зазулї чорти, козаки, Татаре та людська недоля.

ЯНОВА.

I.

На нашім славнім Покутю є маленьке місточко Пістинь. Лежить воно на гористій рівнинї так, що як перескочиш кілька потоків, то знайдеш ся в лїсї і не потребуєш драпати ся по горах. Серединою йде мурований гостинець обсаджений деревами, а по обох боках можна видїти деревляні домики з цьвіточниками всуміш із мужицькими хатами.

Властиве місто, збита в одну масу купа жидівських хат і склепів, стоїть собі на боцї від дороги і можна переїхати цїлу місцевість, не бачивши правдивого міста, т. є. площі торгів і Жидів. Гідна уваги в Пістини є стара церков над високим берегом гірського потока, про яку ходить народнє повіре, що вона була де инде заложена і перенесла ся сама на се місце.

Друге цїкаве місце, се гідропатичний заклад, що тепер майже цїлком розсипав ся так, що страшно там іти, аби що на голову не впало або не заломило ся під ногами. З часів, здає ся, процвитаня того закладу ввійшло у деяких

людей в звичай проживати лїто в Пістини. Таким способом буває там завсїди одна або дві львівські родини, два або три одинокі мужчини і кілька осіб із близших сторін.

Певно не один із тих пістинських гостей пригадує собі високу, блїду, у двоє зігнену бабку в полатаній, але чистенько випраній сорочцї, такій самій що до віку спідници і колись голубій, з заду завязаній хустцї. Вона походить із косівських міщан. Її родичі мали ся колись не зле, мали хату і ґрунт, але батько прогайнував усе, мати з жури вмерла, дїти пішли в поневірку, — то-ж і вона ще малою дитиною дістала ся до Коломиї, де служила в панів аж до свого замужя.

Вона називала ся Юстина, а по чоловіцї кликали її також Янова, — хоч він був собі щиро-руським Іваном, але що ходив у сурдутї і був ів професії шевцем, то переробив ся на Яна і майже до кінця свого житя носив ся з гадкою і бажанем перейти на латинський обряд. Звичайна се хороба нашого ремісницького стану. Аристократичні понятя інтеліґенциї перероблюють ся в низших верствах у форми національно-релїґійні.

Іван родив ся в Пістинї, де його батько, а пізнїйше він сам, занимав ся шитєм простих чобіт. Ходячи часто до Коломиї, пізнав там Юстину, оженив ся і привів її на батьківщину. Ґрунту в них не було, лиш стара хата і кавалок города. При ремеслї йшло ще яко-тако, але коли Івана звалила з ніг довга і тяжка недуга, що в кінци положила його в могилу, прийшло ся бідній Юстинї нераз гірко бідувати. Вона мала щось дїточок, але померли і лишив ся лиш один син. Він якось не хотїв

тримати ся батьківського хлїба, кидав ся то сюди то туди, вислужив у війську, оженив ся в Станїславові, тай опер ся аж будником у Бурштинї. Юстина не пішла за сином, не хотїла позбути ся своеї хати і лишила ся в Пістинї. Одно, що бояла ся невістки, а друге гадала собі, що Бог знає, як там синови в сьвітї поведе ся, а свій куток може колись стати й йому в пригодї.

І так жила собі бабуся, а може ще й тепер жиє, рада, що хоч має де сидїти. Але стїни їсти не дають, а заробити приходило з кождим днем труднїйше: старість, як то кажуть, не радість. Ходить вона бувало від хати до хати пістиньскої інтелїґенциї: в однїй позамітає, в другій обмиє начинє, в третїй догляне чогось у печи, а в зимі дре пірє, і так якось минає день за днем, рік за роком. До ходженя по хатах спонукувала її також одна маленька слабість, яку набула на службі. Вона надзвичайно любила каву, а не можучи її собі купити, готова була й цїлий день услугувати за той присмак. Напившись кави, стара Янова впадала звичайно в дуже добрий гумор і ставала дуже розмівна. Любила розповідати пригоди свого житя, простого і вбогого в надзвичайні випадки, та за те тим більше характеристичного для житя цїлої маси подібних простих і звичайних людей. Одно з таких оповідань списала я і подаю ласкавій памяти читача. Менї здаеть ся, що з-за мимовільного комізму сього образка проглядає дещо й глибше, що заслугує на увагу мислячих людей, а власне те, як то гірко відчувають нераз прості люде поступи і винаходи цивілїзациї і як потїшають ся у таких тяжких хвилях.

II.

Від коли мій син оженив ся, я не виділа його. А так мені хотіло ся його побачити, подивити ся, як йому жиє ся з жінкою, що тілько в мене й думки, що він. От, думаю собі, може й умру та не буду видіти, як діти ґаздують!

Але, як то кажуть, рада би душа до раю, та гріхи не пускають. Хоч і рада би я поїхати, та що з того, коли то така далечина, що як згадаєш, то аж мороз піде по тілї. Коби то возом, то я не бояла би ся так, але то тепер усї їздять лиш тою якоюсь колїєю, а я так того бою ся, як би несамовитого. Довго я з тою гадкою носила ся та не знала що робити: одної днини їду, а другої сиджу дома. Може була б і не поїхала, як би був мій синок одної ночи менї не приснив ся, та так любо та мило, що я про все забула тай загадала їхати.

— Поїду, нехай дїє ся що хоче, — сказала я сама до себе. Від того часу я не пропустила анї одного крейцара, заробляла, як могла, складала один до другого, та розпитувала людей про колїю. Вони казали менї, що треба мати білет та на час трафити. Ну, — гадаю собі, — се ще може якось удам!

Наскладала я пару левів так, що могла дорогу заплатити, тай ще який даруночок для сина і невістки постарати. По дорозї хотіла я поступити до Станїслава, одно щоби відвідати сваху, а по друге порадити ся з нею, що купити би для дїтей; звичайно при такім містї лїпше купує ся. Коло Спаса вибралась я в дорогу. До Коломиї заїхала з одним пістиньским чоловіком, що віз на торг черешнї. Ми виїхали нічю тай стали в Коломиї разом зі-сьвітом.

Чоловік заїхав просто на ринок, я встала, подякувала, — заплати він не хотів ніякої, — взяла свій узлик тай пішла просто на тоїї якийсь банвох. Там я всї дороги добре знаю, то й не потребувала нікого допитуватись.

Приходжу на банвох, а там стоять уже якісь дві фіри тай люде вже ходять то сюди то туди. — От може я за пізно прийшла — гадаю собі.

— Не за пізно я прийшла? — питаю ся одного так по шляхоцьки убраного.

— А ви куди їдете?

— До Станїслава.

— О, то ще собі почекаєте!

Я пішла до середини, щоби де примістити ся, аби людям не заваджати. От, стану де небудь, положу свій узлик коло себе тай зачекаю, доки що буде, коби лиш довідати ся від кого коли білет купувати, та сїдати їхати. Та не було кого так запитати ся. Заїде який поїзд, вискочить панок або панї, покрутить ся там та не там, тай піде собі до покою; або притарабанить ся яке Жидиско тай і той забере ся не знати куди. Чую я, один колїйник кричить: „Каса отворена, каса отворена!“ Вибігли панки та купка Жидів, тай усї збили ся коло якогось вікна. Я дивлю ся, а вони купують білети. Треба й менї йти, — гадаю. Йду я, а наперед мене то зносять, то на колїсцях везуть усякі куфри та куферочки, а один лиш стоїть та наліплює кляйстром картки.

— Чи менї тепер білет купувати? — питаю його.

— А ви куди їдете?

— До Станїславова.

— Ну, то купуйте, але то поспішний поїзд, а менї видить ся, що такі панї, як ви, не їздять поспішним поЇздом.

— Що то за поспішний поїзд? — питаю ся. — Я не чула нїколи про поспішні поЇзди. — Але заки я се виговорила, той панок, що давав білєти, замкнув вікно, тай все забрало ся, як би замів, лиш чую, що щось загуділо та засвистало. Головонько моя бідна! поЇзд відійшов, — аж скрикнула я і вдарилась об поли руками. Колїйники в сьміх.

— Люде добрі, — кажу я, — не сьмійте ся, а скажіть менї, чи вже сегодня не буде більше їхати поїзд до Станїславова?

— Буде, буде, — відказали менї, — то поспішний від'їхав, а той ваш ще над'Їде.

— Ну, Богу дякувати, що мій ще над'Їде, а того якогось поспішного най лихо возьме!

За часок, чи за два зачали знов сходити ся люде. Сходять ся та сходять, такого Їх насходило ся — повні сїни: і Жиди і пани і хлопи і жовняри. Коло мене стала якась Жидівка.

А ви куди їдете? — питаю ся її.

— До Станїславова.

— І я до Станїславова! — сказала я тай таки так нею врадувала ся, як рідною мамою.

— А ви вже Їхали коли, чи тепер перший раз?

— Ой, ой! може вже стілько Їздити не буду, кілько їздила! — каже Жидівка.

— То я буду вже вас тримати ся, бо я не знаю, як де рушити ся. Коби хоч ви сказали менї, коли білєт купувати!

— Добре, добре, — каже Жидівка, — тримайте ся мене! Як я буду йти, то й ви йдїть за мною.

— А довго ми тут будемо чекати?

— Ні, не довго, може з пів години.

Як раз може так за пів години, а може трохи більше, зачали знов кричати: „Каса отворена, каса отворена!“ Йде моя Жидівка, а я за нею, а там так пхають ся один перед другим, що Господи! Жидівка якось діпхала ся, а мене все відтручують та відтручують. Дивлю ся, кождий кладе на вікно гроші тай бере білет. Беру я й собі, витягаю гроші, а я знала від людей, що з Коломиї до Станїславова платить ся два леви і 20 крейцарів. Беру я ті гроші, підсуваю ся як мога найблизше тай кладу на вікно. А панок анї оком не моргнув, видав ще решту білетів тай луп! замкнув вікно ще й дошкою засунув. А я крикнула зі страху: — А мій білет, прошу пана!

Він підніс вікно. — Де їдете? — питає.

— До Станїславова, прошу пана!

Він витягнув білет і каже: — Два ринські і двайцять крейцарів!

— Менї аж в очех потемнїло. — Я заплатила вже, — говорю йому.

А він як не крикне: — Або, бабо, плати, або жандармами кажу тебе взяти!

Я остовпіла. — Що робити? — гадаю, а тут нема коли й нагадувати ся: хоч давай иньші гроші, хоч вертай назад! Витягаю хустину з грішми, а руки так менї трясуть ся, що ледви можу її розвязати та той нещасний білет, що менї дав, удержати. Журице моя чорна! Оттаке то моє! Я так зажурила ся, що не чула, коли й колїя надійшла; як би не Жидівка, то може була-б я ще лишила ся. Я хотіла з нею разом їхати, але той, що місця роз-

дає й слухати не хотїв, тай мене запхав де инде, а Жидівку знов де инде.

Сиджу я та трясу ся як у пропасниці: одно те, що бою ся тим їхати, а друге, що жаль менї моїх грошей! Господи Ісусе Христе! — думаю собі, — не могло то на кого другого трафити, та на мене таку бідну! Не мають люде на що лакомити ся, та на такий бідний гріш! Добре приповідка каже: На бідного дригота! Менї й раз тяжко заплатити, а не то ще два рази. Не буде вже дїтям за що дарунок купити! Та що, нехай вже вибачають! Я рада була, коли якесь лихе око позавидувало! Коло мене говорять, сьміють ся, але де менї до того! Сиджу тай свою думку думаю. А то жене та жене, як шалене, лиш шипить та пару випускає.

Аж глип, я вже в Станїславові і не оглянулась, коли! От, чоловік журить ся, — гадаю, — а час летить. Той, що роздає місця, прийшов тай отворив двері, — видко, що треба вилазити. Вилазять другі, лїзу й я за ними; ідуть усї через фіртку, що стоїть коло неї звінок, справилась й я туди. Там стояв якийсь в сердацї тай відбирав білєти. — Білєт! — каже він до мене. Я дала йому білєт тай пішла. Дивлю ся, нїхто менї нїчого не каже, видко не має жадної рациї. Хиба йти до міста, — кажу до себе. Йду, а тут якась така довга дорога тягне ся, та тягне, тай все щось так менї видить ся, нїби вона не така, як тодї, коли я їхала з сином на весїлє. Ну, що, — гадаю, — може я йду другою улицею? Може Станїславів погорів та инакше побудували?... А все таки кортить мене запитати ся, що то таке.

То була неділя. Люде йшли до церкви, бо то ще було рано. Якийсь чоловік йшов із колачами в хустці, мабуть на парастас. Я приходжу до нього тай кажу: — Слава Ісусу Христу!

— На віки слава!

— Скажіть менї, чоловічку, чи добре я йду до міста?

— Ви вже далї й минаєте місто.

Я гадала, що він хоче собі з мене кепкувати. — Та чого-ж би Станїславів став такий малий? — говорю йому. А він на мене лиш видивив ся.

— За який Станїславів ви говорите? Та-ж то Отинія!

Сьвіте мій білий! Господи Боже! Ратуйте мене! Чую, що підо мною дрожать та хитають ся ноги, що прийде ся серед дороги сїсти, а чоловік і собі став такий дивний, нї в один бік, нї в другий.

— А я гадала, що то Станїславів, — кажу йому.

— Нї, то Отинія, — каже він.

— Та бо я білет заплатила аж до Станїславова.

— А се Отинїя, спитайте ся, кого хочете!

— Чоловічку добрий, дайте менї яку раду, я вам того не забуду, поки віку мого!

— Що-ж я вам пораджу? — говорить.

І як не возьму йому розповідати, як гірко я їхала, як начекала ся в Коломиї, як два рази заплатила, тай як тепер замісь до Станїславова заїхала до Отинії, то він тільки в голову почухав ся.

— Ну, знаєте що, — каже він, — може би я вам подав раду...

— Бог би з вас говорив і Матінка сьвята! — говорю йому.

— Тут є один пан, сидить при дорозї, я можу вас там підвести, — то як той вам не порадить, то нїхто вже вам не порадить. Звичайно, пани лїпше знають, як заходити ся з тим, а християнин від того далекий.

Я вже не знаю, що йому казати, та лиш прошу, аби мене завів до того пана.

То не було далеко, от так кілька кроків; він показав менї, куди заходить ся, я подякувала йому ще раз — тай так ми розійшли ся. Приходжу я там, а на ґанку оброслім хмелем сидить якийсь військовий на лавочцї під стїнкою. Я не знаю, чи то пан, чи не пан, чи до нього говорити що, чи нї. Аж він сам зачав говорити. Тай так з бесїди я довідала ся, що він також має до пана якусь требу тай на нього чекає.

— А можу я до нього піти — питаю ся.

— Він ще спить, зачекайте.

По часї вийшла служниця, ми питаємо ся, чи пан вже встали?

— Нї ще, — говорить. Добре тому чекати, хто має час, але хто має пильний інтерес, то тому так навтямить ся, що година стає віком.

— Піду я до нього, — кажу до військового.

— Та коби лиш що ви не обірвали, — сьміє ся військовий.

Але я пішла до сїний тай відхилила помалу до покою двері. А то щось як не гукне: Хто там? Я дивлю ся, а він ще в ліжку. Я замкнула двері чим борше тай вернула назад.

— А що? — сьміє ся військовий, — чи я не казав?

Чекаємо ми знов, балакаємо де-що, тай слово по слові, розказую я тому військовому, чого я прийшла тай якої менї ради треба.

— Коби я був знав, — каже він, — я був би вам давно дав раду. Я військовий чоловік, служив при драґонах дванайцять лїт, не з одної печи хлїб їв тай не одно знаю. А з колїєю знаєте так: що стане ся кому, треба замельдувати начальникови. А ви мельдували?

— Нї, не мельдувала.

— То йдїть і замельдуйте! Лїпшої ради не дасть вам нї пан, нї мінїстер, нї нїхто на сьвітї. Йдїть лиш, замельдуйте начальникови, — не маєте чого чекати та час втрачувати. Начальник там від того й є, аби кождому робив порядок. Тут не скоро дочекаєте ся, — додав показуючи головою на двері.

— Може й правду каже військовий. Чого зачікувати ся та втрачувати ся? Може бути, що коли начальник від того, то буде й найлїпше знати тому ряд.

— То кажете йти? — питаю ся ще раз військового.

— Йдїть, йдїть і не бійте ся! За те я буду відповідати, як не правда.

З тим словом я пішла. Приходжу на банвох, допитала ся, так як сказав військовий, до начальника, тай кажу, що так і так, я хотїла їхати до Станїслава, а той що в сердацї, взяв від мене білет.

А начальник як не фукне ся! — А на що ти, дурна бабо, вилазила? — Я вже гадала, що все пропало, але чую, а він каже кликати тих, що відбирають білети. Нарештї прийшли вони, той в сердацї тай ще два з ним.

— Котрий відобрав від сеї жінки білет?
— А вони всї як один: Я нї, я нї, прошу пана начальника.

— А Бог би тебе скарав, — кажу до того, що відбирав білети, — а то не ти стояв там при фіртцї тай брав білети?

— Щезай, бабо! — каже він, — чого хочеш від мене, я не видів нї тебе, нї твого білета!

— Ну, ну, віддайте їй! — муркнув начальник, обернув ся тай пішов. А вони в сьміх та давай ще собі з мене кепкувати.

— Головко моя бідна! — журюсь я, — що менї робити! Забила ся в чужину — хоч пропадай. — А то вже з полудня бере ся і їсти вже хочеть ся, бо я як ще їла в Коломиї, то й в ротї нїчого більше не мала. Я гадала, що й не обїздрю ся, коли стану в Станїславові, а то прийшло ся так попацити.[1]) Ходжу я, ходжу по під ті будинки, нарештї змучила ся, захотїло ся спати. Взяла я вузлик під голову, дрімаю, а заснути міцно бою ся, аби хто вузлика не вкрав. А ті ходять та сьміють ся, що мало не потріскають. Машини то надбігають, то відходять, а менї й не рушити ся без білета. Матїнко сьвята, — думаю собі, — хто то таке вигадав! Швидко то їде, то правда, але бідному чоловікови на що то здало ся? Лиш обідруть та ще й насьміють ся. Волїла-б я як жебрачка йти з палицею в руках за прошеним хлїбом, як пускати ся тою проклятою колїєю!

Та ба, раз пустивши ся, треба щось з собою радити, а то прийде ся погибати на пни.

---

[1]) Притрафилось таке.

Давай, думаю, піду ще раз до начальника та запитаю: або, або? Аж тут із того вікна, що я під ним сиділа, дивлю ся, щось летить, якийсь папірчик, нїби білет. Я як сидїла, так і зірвала ся, хапаю, дивлю ся, як раз білет! А той в сердацї з камратами стоять у вікнї та такий регіт справили, гей би чорти в пеклї. Мене як не візьме злість! Нї, сего я вже їм не дарую, най буде що хоче! Йду до начальника, показую йому білет тай кажу: — А от, прошу пана, той в сердаці казав, що нї мене, нї мого білета не видів, а отсе менї кинув з вікна, коли стілько поїздів пішло!

— Ну, ну, — каже начальник, — ваш поїзд прийде ще!

Аж і справдї так. Почало темнїти, надійшов поїзд тай тодї вже казали менї сїдати. Так я заїхала до Станїславова, а поки вилїзла, поки по ночи до свахи дотюпала, то так прислабла, що аж менї в голові закрутило ся. Сваха як мене побачила, то аж перехрестила ся.

— Йой, — каже, — свашенько, а ви звідки взяли ся тут так пізно?

— Е, — кажу я їй, — не питайте, а дайте вперед що їсти, бо я ледви стою.

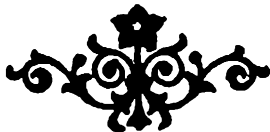
Кинулась сваха, зварила яєчницю, я трохи покріпила ся, та як не возьму їй свою пригоду розповідати, то вона не знала, що зо мною тай з собою зробити.

Нарештї сваха постелила, я зговорила молитви, подякувала Господу Богу, що мене так щасливо допровадив, та як уснула, то збудила ся вже сонечко було геть-геть високо.

Побула я у свахи два дни. Дарунків не купувала, бо не було за що. Третього дня від-

провадила мене сваха аж на банвох, там мала знайомого, то той вже все поробив, що було треба, і білет купив і сказав коли час сїдати. Менї припало місце коло вікна, то в Бурштинї син зараз мене й побачив і взяв із собою.

Дїти довго не хотїли мене пускати від себе. То нераз як так сядемо в слотаву днину, то я й зачну нагадувати про свою їзду. Син і каже: А що, мамо, як би я того урядника заскаржив, він мусїв би вам віддати ваші гроші. Але я не хотїла. Бог справедливійший від людей, він покличе його колись перед свій суд.

LIEBESAHNUNG.

Триугольна, маленька студентська кімнатка з вікном на подвірє.

Прибране її не пишне. Найпочеснїйше місце займала піч, що мабуть не конче сповняла свої обовязки і не проганяла вогкого холоду в маленькім просторі. Друге почесне місце, а може й почеснїйше як піч, займала жовта політерована постіль. Недалеко від постелї стояв невеличкий столик, а при нїм одно крісло зі зломаним поручем. Другий кут меблювали прибиті на стїнї шараґи, на яких висїло кілька штук мужеської одежі, під ними містив ся невеличкий, ще давної дати куферочок. Дальше стояв перевернений самовар, а скрізь по підлозї валялись недогарки цигарів. На столї лежали книжки і валялись коробки з аптекарськими етикитами. Під скриптами студентських еляборатів визирала замкнена в футералї цитра, наглядний доказ артистичних поривів властителя і пана всего того добра Дениса М., слухача першого року прав.

Тепер лежав він у постелї. На його молодім лици чорнів недавний ще пухкий вусок,

чорне волосе спадало на гладке чоло, а з під темних бров блищали великі сиві очи.

Він був якийсь маркітний. Хатний холод давав ся йому очевидки в знаки, бо від часу до часу, обтулював коло себе покривало і якось гнївно споглядав на піч, що в нїмім маєстатї нїби оправдувала ся перед ним.

„Я не винна тому, мій милий, не я причиною холоду; функциї мойого орґанїзму зовсїм нормальні, лиш недостаток відповідної поживи ставляє мене в такім фальшивім сьвітлї.“

Його погляд понїс ся дальше по хатї і спочив на невеликім образї в золотих, протертих рамах, що висїв против його постелї, а потому лїниво упав на фрамуґу вікна з аптикарською етикитою.

Проклята баба! — буркнув злісно; ще ті коробки поклала так далеко, що годї зажити лїки.

Сягнув махинально рукою під подушку, де звичайно клав годинник, але рука його впала, а лице ще більше насупилось. Той приятель опускав його вже нераз, але тепер мусїв розстати ся з ним на довший час для тих клятих коробочок.

Нїколи не був він великим приклонником моди, а навіть противний був йому той сьвіт, що моді кланяєть ся, але тут „інфлюенція“, така модна слабість всадила його на тиждень у постїль і хоч йому було тепер лекше, то лікар казав ще якийсь час лежати.

Денис став надслухувати, чи не вчує якого руху коло своїх дверий; але там було тихо.

Мусить уже бути коло девятої години, — подумав, так якось говорило йому прочутє, з якого зробив для себе як би якусь спеціяль-

ність. Часто казав товаришам трібувати ся в відгадуваню годин і ніколи майже не помилив ся. Може бути, що те прочуване виробилось у нього, як раз через часте розставане з любим приятелем, бо тоді він думав більше про нього, більше чув потребу його товариства, як коли мав його при собі.

Врешті почув ся шелест і увійшла вже не молода жінка з коротенькими полїнцями на одній руцї.

Чого-ж ви так пізно приходите, Миколаєва? Таж то вже десь девята година!

Але що паничеви снить ся? Та то ледви осьма, а хоч би й девята була, то я скорше не могла прийти. Кожда біда припирає до сторожа; закликали його до суду на якийсь термін за сьвідка, а я мусїла всюда позамітати і обслужити тих панів, що він обслугує; добре, що я найшла час і тепер прийти.

Підчас тої бесїди Миколаєва стала розкладати огонь у печи.

Се шкода робити, від тих полїн не буде тепла, — сказав Денис.

Більше грошей, більше полїн, а ви за пять крейцарів хочете мати в хатї тепло?

Молодий чоловік замовк, а коли Миколаєва вже відходила, просив її, щоби подала йому з вікна лїки, що вона вчинила дуже неохотно.

По часї увійшла знов і принесла на підставцї склянку блїдонької гербати, два кусники цукру і тоненький ріжок. Поклала те все на кривеньке крісло, присунула до ліжка і вийшла з хати, затріснувши дверми.

Денис мимоволї здрігнув ся; нервове роздражнене, яке лишилось у нього по інфлюенцї, не годило ся з поведенєм Миколаєвої, до

якого був уже привик при нормальнім стані здоровля.

Трохи підніс ся, опер голову на лікоть, відложив коробочку з порошками і забрав ся поволи до снїданя. Кинув цукор до склянки і розломив тоненький ріжок. Тонкість такого ріжка сердила його кождий раз і все бачив у нїй наглядний доказ ненормальних економічних відносин по поводу уподаткованя потрібних до житя продуктів і т. д. Однак тепер був він для нього навіть за великий, бо помочивши його половину в гербатї, ледви проковтнув кусник і випив чисту гербату.

Як мало було полїнцїв, усе таки атмосфера в хатї стала приємнїйша, а горда тепер піч виглядала як хтось, кому не можна зробити закиду за зле сповнене обовязків.

Денис почув себе якось лекшим і здоровійшим, міг свобідно витягнути руки, поправив подушку і дуже втїшив ся, побачивши на кріслї розвернену книжку. Вcase її до рук і став читати. Недовго то однак тревало, перекинув кілька листків і відложив. Поправив подушку тай з великою увагою почав приглядати ся образови на стїнї, що все справляло йому велику приємність, було його наймилїйшим занятем.

Серед буйного цьвітника, на низенькій лавочцї сидїла молода дївчина під великим корчем бозу, якого розцвилі китицї схиляли ся над її головкою. Соняшний промінь обливав ранним блиском цїлий образ, проникав на скрізь гілє бозу, запашний цьвітник і молоду золотокосу дївчину, що аж яснїла від того блеску. Вона сиділа оперта о поруче лавочки і в білій маленькій руцї тримала нерозцвилий ще пучок

рожі. Під образом стояв надпис: „Liebes-ahnung“.

Молодий хлопець приглядав ся довго гарним рисам лиця дївчини, гарним, голубим, на пів примкненим очам, маленькій, висуненій з під складок сукнї, ніжцї і зітхнув глубоко. Ах! Та золотокоса, то його ідеал. Чи знайде він коли таку? Він шукає її заєдно. Ідучи вулицею, він не омине нїякого яснїйшого полиску волося, щоби не придивити ся його властительцї з близька. Тратить нераз цїлі години на ті пошукуваня і вибравшись нераз на унїверситет, вертав до дому збентежений приключками з золотокосими.

Тут перед його очима пересувались ріжні відтінки голубих очей і русого волося, якого золотавий блиск підходив найблизше до його ідеалу з під буйного корча бозу.

Ах кілько то ночей переснив він про ту хорошу золотокосу! Як тверезий ранок розвіяв його мрії, то над вечер вертали вони знов до нього з цїлою силою фантазії. Раз в публичнім городї побачив був молоду дївчину, що майже зовсїм була подібна до його бльондинки на образї. Дого слїдив за нею, аж доки не пропала десь у бічній вулицї великого міста. Від того часу він приходив усе на те місце до города, де її побачив перший раз, але його довгі вичікуваня не приносили жадних пожаданих результатів. Аж знов коли найменче надїяв ся, мигнула руса-коса і голубі оченята. Його серце стрепенуло ся, він не спускав дївчини з ока, хоч достеріг уже, що то не була та сама, на яку чекав цїлими годинами в городї, але якась иньша, що мала лиш русяве волосе і голубі очи.

І знов стали пересувати ся иньші образи перед його уявою.

Він видить бальову салю, чує звуки протяглого вальса, десятки хороших дївчат пересувають ся кругом, але за його очи хапає лиш русяве волосє та голубі оченята.

Тут знов затихають остатні тони бетговенської сонати.

Перехилена на спині крісла сидїла гарна бльондинка зі сплетеними над головою руками і заплющеними очима, а серед глубокої тишини чути як шевелить лист беґонїї на цьвітнім столику біля її фортепяну, чути якийсь гамір і шум, що переймає наскрізь душу.

Курси скінчились, наступив перший виїзд на вакациї. Виїзд на село! Що за розкіш лишити душне місто, відітхнути сьвіжим сїльським воздухом. Денис видить уже в своїй уяві зелені верби свого села, густі сади, видить родинну хату, своїх найблизших тай золотоволосу Ганю з блїдоньким личком, буйними золотими кучерями і синіми очицями.

Нарештї вибрав ся. Сидить у вузкім купе. Якось душно, але се нїчого, се лиш хвилева неволя, а за часок широкий простір села, буйні поля, сїножата, тай Ганя з золотим волосєм і синїми очима.

На однїй стациї кондуктор отворив скоро двері і в вузкій рамі появила ся хороша жіноча стать. Щось запахло і заясиїло від її краси, стіни вагону розширили ся, цілий простір наповнив ся як би якими рухливими дрібонькими духами, що як голови рафаельських анґелів визирали із за хмар блискучими синіми очима,

а блиск їх золотого волося, зливав ся з блиском небесних сфер. Так се вона, та сама золотоволоса, якої він так довго шукав. То вона, його ідеал. — Не може відорвати від неї очий, її краса бентежила його і на скрізь переймала.

А що-ж вона? Вона сїла собі в кутику ваґона, оперла голову о стїнку і глубоко задумала ся. Але та її задума не довго трівала; скорим рухом відомкнула вікно і стала дивити ся десь далеко. Рухи її зраджували нетерпливість і здавало ся, що рух зелїзницї був для неї за повільний.

Так минуло кілька стаций. Денис сидїв на проти неї і живцем замирав. Кілька разів хотїв заговорити, але голос відмовляв йому услуги і застрягав у горлї, що будь то би затискало ся від сильного битя серця.

Поїзд зближав ся до одної з більших стаций. Нетерпливість молодої дївчини змагала ся. Нараз зачала давати якісь незрозумілі знаки руками, а за хвилю вскочив до ваґону молодий мужчина, якого вона привитала з великою радістю.

Вони сіли коло себе і зачали щось скоро говорити, про щось живо розпитувати ся. Денисови здавало ся, що вони все близше до себе клонять ся, близше присувають ся; він зібрав цілу свою уваґу і прислухував ся їх розмові, але не міг підхопити нїчого такого, що поясньовало би відносини тих двоїх людий.

Кілько часу минуло на ту обсервацію і підслухуванє, він не знав. Йому здавало ся все, що він слухає, коли поволи коло нього все переміняло ся і помішало. Врештї все затихло. Люде поснули. Вітер, що шептав щось із ли-

стем, притих і замовк, лиш у лузї край села лящить соловій.

Хтось довго і протягло засвистав у пальцї; вода шумить, він зі стрільбою на плечах бродить очеретом, а соловій лящить, лящить, лящить.

Щось ним жахнуло. Де він? Ага! Вагон, гарна бльондинка, щось лящить; то не соловейко, але сердечні поцїлуї двоїх молодих людий.

Якийсь жаль, туга і біль сїпнув його серцем.

Оповістка.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсї книжки:

В першій серії „Белетристичній Бібліотецї“ вийшли:

		Цїна в короновій вал.	
1.	**С. Ковалїв.** Дезертир і иньші оповіданя . . .	1·60	К.
2.	**Іван Франко.** Поеми.	1·60	„
3.	**О. Кобилянська.** Покора і иньші оповіданя .	1·40	„
4.	**Ґю де Мопасан.** Дика панї і иньші оповіданя	1·30	„
5.	**І. Франко.** Полуйка і ин. борисл. оповіданя	1·40	„
6.	**Н. Кобринська.** Дух часу і иньші оповіданя .	1·60	„
7.	**Кнут Гамсун.** Голод, роман	2·20	„
8.	**Леся Українка.** Думи і мрії. Поезиї . . .	1·60	„
9.	**С. Ковалїв.** Громадські промисловцї, опов. .	1·60	„
10.	**Уїллїям Шекспір.** Гамлет, принц данський	1·80	„
11.	**Генрик Понтоппідан.** Із хат. Оповіданя .	1·40	„
12.	**Богдан Лепкий.** З житя. Оповіданя.	1·20	„
13.	**Ґергарт Гауптман.** Візник Геншель	1·60	„
14.	**М. Коцюбинський.** В путах шайтана. Оповід.	1·60	„
15.	**У. Шекспір.** Приборкана гоструха	1·40	„
16.	**Панас Мирний.** Лихі люди	1·40	„
17.	**В. Короленко.** Судний день	1·20	„
18.	**У. Шекспір.** Макбет	1·60	„
19.	**К. Ґуцков.** Урієль Акоста	1·40	„
20.	**У. Шекспір.** Коріолян	1·80	„
21.	**М. Яцків.** В царстві сатани	1·60	„
22.	**Панас Мирний.** Морозенко	0·90	„
23.	**Лесь Мартович.** Нечитальник.	1·60	„
24.	**М. Коцюбинський.** По людському, ...	2·00	„
25.	**В. Оркан.** Скапаний сьвіт, драма	1·00	„
26.	**Василь Стефаник.** Дорога, новелї	1·60	„
27.	**У. Шекспір.** Юлїй Цезар	1·60	„
28.	**Л. Толстой.** Відроджене, (3 томи)	3·60	„
29.	**К. Гавлїчек-Боровский.** Вибір поезий. . .	1·60	„
30	**Ф. Заревич.** Хлопська дитина	1·80	„
31.	**І. Франко.** Коваль Бассім	1·60	„
32.	**У. Шекспір.** Антонїй і Клеопатра	1·80	„
33.	**Е. Тимченко.** Калевала	3·00	„

34. **О. Катренко**. Пан Природа і ин. оповіданя . 1·40 К.
35. **У. Шекспір**. Багато галасу в нечевля . . . 1·60 „
36. **Іван Франко**. Сім казок, новелї . . . . . 1·40 „
37. **Сидір Воробкевич**. Над Прутом, поезиї . . 1·60 „
38. **Уіллїям Шекспір**. Ромео і Джульєта . . 1·80 „
39. **К. Сроковський**. Оповіданя. . . . . 1·40 „
40. **А. Кримський**. Пальмове гилля, (3·00) . . . 2·00 „
41. **О. Кониський**. Молодий вік Макс. Одинця . 2·00 „
42. **Ґю де Мопасан**. Горля і иньші оповіданя . 1·30 „
43. **В. Кравченко**. Буденне житє. Оповіданя . 2·00 „
44. **Уіллїям Шекспір**. Король Лїр . . . . . 1·80 „
45. **Д. Лукіянович**. За Кадильну, повість . . 3·00 „
46. **Г. Гайне**. Подорож на Гарц . . . . 1·20 „
47. **І. Франко**. Захар Беркут (брош. 1·20) К. опр. 1·60 „
48. **У. Шекспір**. Міра за міру . . . . 1·40 „
49. **М. Коцюбинський**. Поєдинок і ин. опов. . . 2·00 „
50. **О. Стороженко**. Марко проклятий, поема . . 1·40 „
51. **С. Ковалїв**. Риболови . . . . 2·00 „
52. **Марко Вовчок**: Народнї оповіданя. т. І. (1·60) 2·00 „
53. **П. Мирний**. Серед степів. Оповіданя . . . 3·00 „
54. **Е. Ярошинська**. Перекиньчики . . . . . 2·60 „
55. **В. Винниченко**. Повісти й оповід. . . . . 3·00 „
56. **Л. Мартович**. Хитрий Панько . . . . . 1·50 „
57. **В. Вересаєв**. Записки лїкаря . . . . . . 3·00 „
58. **М. Вовчок**. Народнї оповіданя. Т. II. (1·60) 2·00 „
59. **М. Ґорький**. Мальва і инші опов. . . . . 2·50 „
60. **М. Дерлиця**, Композитор і инші опов. . . 2·00 „
61. **Ю. Заєр**. Леґенди . . . . 2·40 „
62. **А. Чехов**. Змора і инь. опов. . . . . 2·40 „
63. **Н. Кобринська**. Ядзя і Катруся та инь. опов. 1·80 „

Друкують ся і вийдуть сього року: Е. Золя, Жерміналь; М. Вовчок, Народнї оповіданя, т. III; А. Чайковський, Оповіданя; І. Франко, Boa Constrictor.

Цїни подані за оправні примірники.

У другій серії „Науковій Бібліотецї“ вийшли:

1. **Кароль Кавцкі**. Народність і її початки . 0·60 К.
2. **Фр. Енґельс**. Людвік Фаєрбах . . . . . . 0·50 „
3. **Фр. Енґельс**. Початки родини, ... 1·50 „
4. **Ш. Сеньобо**. Австрия в XIX столїтю . . . 0·80 „
5. **В. Будзиновський**. Хлопська посїлість брош. 2·00 „
   оправлена . . . . 2·40 „

6. **К. Флямаріон.** Про небо . . . . 2·00 К.
7. **М. П. Драгоманів.** Переписка, т. I. . . . 1·80 „
8. **С. Степняк.** Підземна Росия . . . . 3·00 „
9. **Адріян.** Аґрарний процес у Добростанах . 1·00 „
10. **Г. Тен.** Фільософія штуки . . . . 1·00 „
11. **Дж. Інґрем.** Історія політ. економії . . . . 4·00 „
12. **Е. Феррієр.** Дарвінізм. Брош. 1·30 К., в опр. 1·70 „

У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли:

1. **М. Грушевський.** Б. Хмельницький . . . . 0.20 К.
2. **Курцій Руф.** Фільотас . . . . 0·20 „
3. **В. Наумович.** Величина звіздяного сьвіта. . 0·15 „
4. **Панас Мирний.** Лови . . . . 0·06 „
5. **І. Пулюй.** Непропаща сила . . . . 0·20 „
6. **М. Грушевський.** Бех-Аль-Джуґур. . . . . 0·10 „
7. **І. Раковський.** Вік нашої землї . . . . . . 0·10 „
8. **А. Чехов.** Каштанка . . . . 0·15 „
9. **М. Драгоманів.** Мик. Ів. Костомарів . . . 0·15 „
10. **Е. Золя.** Напад на млин . . . . 0·20 „
11. **І. Пулюй.** Нові і перемінні звізди . . . . . 0·15 „
12. **Г. Квітка.** Маруся . . . . 0·50 „
13. **М. Левицький.** Умова для селян. спілок . . 0·20 „
14. **П. Куліш.** Орися. . . . . 0·06 „
15. **М. Кистяковська.** Іван Гус . . . . 0·20 „
16. **О. Стороженко.** Оповіданя. I. . . . . 0·20 „
17. **В. Барвінський.** Досліди з поля статистики 0·20 „
18. **В. Короленко.** Ліс шумить . . . . 0·20 „
19. **І. Франко.** Шевченко в польській рев. леґенді 0·40 „
20. **В. Гіґо.** Кльод Іе . . . . 0·25 „
21. **Е. Еґан.** Руські селяни на Угорщинї . . . 0·25 „
22. **П. Мирний.** Лихий попутав . . . . 0·40 „
23. **А. Д. Уайт.** Розвій ґеоґрафічних поглядів. . 0·30 „
24. **Ів. Франко.** Украдене щастє . . . . 0·50 „
25. **С. Єфремов.** Національне питанє в Норвеґії 0·30 „
26. **П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда (1 пісня) . 0·30 „
27. **М. Драгоманів.** Два учителї . . . . 0·40 „
28. **Е. Золя.** Повінь . . . . 0·30 „
29. **С. Томашівський.** Київська козаччина 1855 р. 0·10 „
30. **П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда (2 пісня) . 0·35 „
31. **Т. Масарик.** Ідеали гуманности . . . . . . 0·35 „
32. **Люкіян.** Юпітер у клопотах . . . . 0·30 „
33. **М. Костомарів.** Письмо до ред. „Колокола“ 0·20 „

